

สรุปผลการอภิปราย

กรณีชุมชนเวียงหนองล่อง จ.ลำพูน

สุแก้ว พงฟู ผู้ได้รับผลกระทบในพื้นที่ชุมชนเวียงหนองล่อง อธิบายว่าพื้นที่จัดสรรหนองปลาสาวยกเกิดจากมติ ครม.จัดสรรที่ดินให้ชาวบ้านในปี พ.ศ.๒๕๐๘-๒๕๐๙ ให้เกษตรกรที่ถูกย้ายจากเขื่อนภูมิพลและคนในพื้นที่ ก่อนที่จะได้ไปอยู่มีผู้ใหญ่บ้านประกาศให้ผู้อยากได้ที่ดินไปลงชื่อไว้ หลังจากนั้นมีการแจกใบจอง ส่วนการจัดสรรที่ดินทำกันบนโต๊ะ ชัดแบ่งแปลงโดยไม่ได้คำนึงถึงลำห้วยหรือว่าเป็นพื้นที่ที่ทำประโยชน์ได้หรือไม่ และใช้วิธีจับสลาก ทำให้บางคนไปได้พื้นที่ไกล เกษตรกรต้องใช้เวลาในการเดินทางถึงครึ่งค่อนวัน เมื่อจัดสรรแล้วจึงมีการแย่งเลือกพื้นที่ใกล้ เป็นปัญหาคาราคาซังกันมานาน ต่อมาเจ้าหน้าที่ที่ดินขอใบจองคืน ส่วนชาวบ้านที่ยังไม่คืนก็ไปทวงถามว่าเมื่อไหร่จะมีการจัดสรรใหม่ ในพื้นที่จัดสรรหนองปลาสาวยมีทั้งหมด ๑๔ หมู่บ้าน ๒ ตำบล คือ ต.หนองล่อง กับ ต.ศรีเตี้ย ปัจจุบันมี ต.หนองปลาสาวยเพิ่มขึ้นมา รวม ๑๐,๐๐๐ กว่าครอบครัว หลังจากนั้นมีปัญหาเนื่องจากรัฐไม่จัดสรรที่ดินต่อ หลังจากปี ๒๕๓๒ ก็มีการเดินสำรวจและออกเอกสารสิทธิ์ โดยร่วมกัน ๓ หน่วยงาน คือ ภาครัฐ นายทุน และธนาคาร โดยบอกว่าถ้าอยากได้เงินให้เอาใบจองมาจำนองกับทางธนาคาร ก่อนที่จะออกเอกสารมีภาครัฐไปบอกว่าที่ตรงนี้จะมีการสำรวจออกเอกสาร พวกนายทุนก็ได้ไปหมด แต่ชาวบ้านไม่ได้ นายทุนก็นำเอกสารที่ดินเข้าธนาคารโดยชาวบ้านไม่รู้แล้วปล่อยที่ดินทิ้งร้าง จนปี ๒๕๔๐ ชาวบ้านเห็นเป็นที่รกร้างว่างเปล่าของปู่ย่าตายายที่เกิดการแย่งชิงทรัพยากร ต่างคนต่างไม่รู้ว่ที่ตัวเองอยู่ที่ไหน จึงคิดว่าหากเป็นเช่นนี้จะทำให้เกิดความแตกแยก ชาวบ้านจะแย่งสิทธิในที่ดินกัน จึงมาคุยกันว่าจะทำอย่างไร สุดท้ายเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินประมาณ ๑๐๐ กว่าครอบครัว วันแรกก็มีนายทุนนำตำรวจเข้ามา ชาวบ้านบางส่วนก็เริ่มถอยออกมา จนวันสุดท้ายเหลือประมาณ ๙๘ รายในพื้นที่ ซึ่งกำนันธนา เป็นผู้นำการต่อสู้เรื่องนี้ตั้งแต่ปี ๒๕๓๘ เป็นต้นมา แล้วตั้งคณะกรรมการขึ้นมาเพื่อตรวจสอบเรื่องที่ที่ดิน หาหลักฐาน หาข้อมูล รวมทั้งมีเอ็นจีโอและชาวบ้านเข้าไปช่วยกดดันจนได้หลักฐานเอกสารมา

ตรวจสอบว่า ที่ดินตรงนี้เป็นของใคร ออกตั้งแต่เมื่อไหร่ ซึ่งพบว่า มีการซื้อจากคนตายบ้าง ซื้อจากคนที่ยังไม่เกิดบ้าง ซื้อจากคนที่ไม่มีที่ดินบ้าง เลยได้นำคนที่ไม่มีที่ดินมาสอบแล้วบันทึกไว้ แต่ยังไม่มีการถูกเพิกถอน หลังจากนั้นชาวบ้านก็ไปฟ้องฟ้อง ปปช. แต่ ปปช.บอกว่าหมดอายุความ ต่อมาไปฟ้องศาลปกครอง ซึ่งศาลปกครองได้อ่านคำแถลงเมื่อ ๒ เดือนที่ผ่านมาว่า ที่ลาดชันเกิน ๓๕ เปอร์เซ็นต์ต้องเพิกถอนโดยเร็วพลันด่วน งานวิจัยนี้จะช่วยชาวบ้านได้มาก

พ.ต.ท.ประวุธ วงศ์ศรีนิล เคยไปทำคดีฆาตกรรมที่สุราษฎร์แล้วมีการจับผิดตัว กรณีนี้ถูกตัดสินประหารชีวิต พอถึงศาลอุทธรณ์ เมื่อตรวจสอบพยานหลักฐานทางนิติวิทยาศาสตร์ พบว่าพยานบุคคลคำพูดกลับกันกับหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ทั้งหมด จึงเสนอข้อมูลทั้งหมดไปที่ศาลอุทธรณ์แต่ศาลไม่รับ เนื่องจากว่าเป็นการผิดกระบวนการพิจารณา หลักฐานทุกชั้นจะต้องถูกว่ากล่าวมาตั้งแต่ศาลชั้นต้น วิธีที่ได้รับการแนะนำจากผู้รู้คือ จะต้องไปยุติคดีอาญาที่ดำเนินอยู่แล้วรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ภายใน ๑ เดือน เมื่อมาถึงศาลฎีกาจะอย่างไรให้คดีนี้สิ้นสุด ถ้าพยานหลักฐานใหม่พร้อมหลังจากสิ้นสุดแล้วเราอาจต้องขอรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ได้ แต่ศาลแพ่งจะเป็นคนละแบบกัน

กิตติศักดิ์ ปกติ กรณีนี้กระบวนการยุติธรรมไม่สามารถเป็นเครื่องช่วยหยุดยั้งบรรเทาผลที่จะเกิดขึ้นได้ หลายกรณีศาลอาจใช้ข้ออ้างหรือวิจารณ์ญาณว่า จำเลยไม่มีเจตนา แต่กรณีนี้จำเลยมีเจตนาที่จะเข้ายึดครองที่ดิน รวมทั้งการนำเสนอข่าวที่ไม่รอบด้านทำให้คนส่วนใหญ่เข้าใจว่าประชาชนบุกรุกเอกชน เป็นการใช้สิทธิชุมชนในทางที่ผิดโดยถือเอาเสียงข้างมาก แต่เมื่อฟังข้อเท็จจริงกลับพบประเด็นที่แตกต่างออกไปจากที่เคยคิด

ชยันต์ วรรณระภูติ กรณีที่ดินในภาคเหนือมีอัตราผู้รู้ที่ดินโดยเฉลี่ยผู้ถือครองที่ดิน ๒-๕ ไร่ เกษตรกรที่เป็นชาวไร่ชาวนาจะมีที่ดินน้อยหรือเป็นผู้เช่าส่วนใหญ่

ในช่วงปลายปี ๒๕๓๐ เกิดการตื่นตัวในการซื้อขายที่ดินโดยเฉพาะนำไปทำสนามกอล์ฟ รีสอร์ท ที่ดินถูกเปลี่ยนแปลงเป็นสินค้าที่สามารถจับจองและซื้อขายเพื่อปั่นราคาได้ ที่ดินบริเวณนี้เป็นมีนายทุนเข้ามากว้านซื้อ กรณีนี้เป็นตัวอย่างที่

ต้องทำความเข้าใจว่าทำไมไม่มีเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นได้ ซึ่งไม่ใช่เรื่องปฏิรูปที่ดินเพียงอย่างเดียวแต่มีพลังเบื้องหลังที่ทำให้ความหมายเรื่องที่ดินเปลี่ยนไป จะมีมาตรการอย่างไรให้การถือครองที่ดินหรือการจัดการปัญหาความขัดแย้งที่ดินสามารถคลี่คลายได้ ไม่เช่นนั้นคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจน้อยจะไม่สามารถสู้คนรวยได้เลย

ที่ดินบริเวณนี้ส่วนหนึ่งเป็นที่ดินที่ชาวบ้านเคยใช้ทำประโยชน์มาก่อน เก็บหน่อไม้ พืชผัก ฯลฯ เรียกว่าเป็นป่าชุมชน ช่วงปี พ.ศ.๒๕๓๐ ยังไม่มีแนวคิดเรื่องป่าชุมชน แต่ชาวบ้านได้ปฏิบัติกันมาก่อนแล้ว ปี พ.ศ.๒๕๓๕-๒๕๓๗ นักวิชาการภาคเหนือได้ทำการวิจัยเรื่องป่าชุมชน ทำให้ชาวบ้านตระหนักว่าเขามีสิทธิในการใช้ที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมแต่ไม่ได้ครอบครอง รักษาไว้เป็นป่าชุมชน ไม่ได้เป็นสิทธิของปัจเจก

กรณีนี้ชาวบ้านใช้ประโยชน์ในที่ดินมาก่อน แต่วันหนึ่งก็มีคนภายนอกมาออกโฉนด บางคนเป็นคหบดีในตระกูลใหญ่ และไม่ได้เข้าไปทำประโยชน์ในที่ดิน เขาเชื่อโดยบริสุทธิ์ว่าเขามีสิทธิใช้ประโยชน์ในที่ดิน กรณีนี้เป็นสิทธิชุมชนดั้งเดิมที่ชาวบ้านสามารถอ้างสิทธิได้ตามรัฐธรรมนูญ หากมีคนจนเข้ามาอยู่เพิ่มเติมก็มีการแบ่งปันกัน แต่ถ้าเป็นคนรวยมักเข้ามาจับจองเป็นเจ้าของ

ปัญหาคือชาวบ้านขาดเอกสารพยานหลักฐาน จะมีวิธีอย่างไรที่จะทำให้หลักฐานที่ไม่ใช่เอกสารเป็นที่รับฟังของศาล เช่น หลักฐานคำบอกเล่าของเจ้าอาวาส หรือผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน หรือผู้ชำนาญการด้านพัฒนาการการใช้ที่ดินเดิม

แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนจำเป็นต้องมีการอธิบาย ขยายความ ยกตัวอย่าง และปฏิบัติ อย่างชัดเจนให้สาธารณะได้รับรู้ สิทธิชาวบ้านในการครอบครองโฉนดชุมชนจะมีความหมายอย่างไร หรือเป็นเพียงมติกรมหรือนโยบายสำนักนายกรัฐมนตรี

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง ถ้ามองเฉพาะกระบวนการยุติธรรมว่าเรื่องนี้จะแก้ได้อย่างไร เหมือนเป็นการแก้ปลายเหตุ ต้นเหตุคือที่ดินเป็นที่ต้องการ มีการใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมอื่นมากขึ้น เช่น ทำสนามกอล์ฟ บ้านจัดสรร โรงงานอุตสาหกรรม จึงเป็นเรื่องการแสวงหาที่ดิน ซึ่งต้นเหตุมาจากเจ้าหน้าที่ไม่เข้าใจชาวบ้าน คิดแบบหมู่บ้านจัดสรรที่จับสลากจัดสรรที่ดิน เมื่อชาวบ้านอยู่ไม่ได้จึงเกิดปัญหาต่อเนื่อง รวมทั้ง

บางกรณีมีเจ้าหน้าที่รัฐเห็นเป็นใจ จึงค่อนข้างเชื่อว่า มีการแบ่งผลประโยชน์ของคนที่ต้องการที่ดินกับเจ้าหน้าที่รัฐ และใช้ลูกเล่นทางกฎหมายเป็นเครื่องมือ ดังนั้นต้องมองย้อนกลับไปแก้ที่ต้นเหตุด้วย มองทางระบบให้ชัดเจน ไม่เช่นนั้นจะแก้เพียงประเด็นการต่อสู้ทางกฎหมายเท่านั้น

กิตติศักดิ์ ปรกิติ เป็นอีกความเห็นที่มองว่าศาลอาจเป็นสาเหตุในการแก้ปัญหาหนี้ ซึ่งความจริงอาจมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เนื่องจากคำพิพากษาที่มีคุณภาพอาจเปลี่ยนโลกได้ และคำพิพากษาที่เปลี่ยนแปลงแนวคิดใหญ่ๆ ในโลกนี้ล้วนแล้วแต่เป็นคำพิพากษาซึ่งไม่เคยมีมาก่อนทั้งสิ้น เป็นคำพิพากษาที่เมื่อตัดสินออกมาเป็นของเสียงข้างน้อยทั้งสิ้น เพียงแต่เป็นเสียงข้างน้อยที่กลายเป็นเสียงข้างมากในเวลาข้างหน้า หรือเป็นเสียงที่ขัดต่อระบบในขณะนั้น แต่เมื่อข้อออกมาแล้วกลับเห็นว่าระบบทั้งระบบต่างหากที่ผิดคำพิพากษา ในประวัติศาสตร์ของกฎหมายที่มีการพัฒนามาจนทุกวันนี้เพราะมีคำพิพากษาเหล่านี้อยู่ จึงอาจมองทั้งสองด้านว่า ปัญหาไม่ได้อยู่ที่คำพิพากษาอย่างเดียว แต่ในขณะเดียวกันคำพิพากษานั้นก็เป็นจุดที่ผลักดันให้เกิดการแก้ปัญหาได้

อิทธิพล ศรีเสาวลักษณ์ ปัญหาที่ดินของประเทศไทยเรื่องใหญ่ๆ ก็คือ ข้อมูลเรื่องที่ดินไม่มีความชัดเจน มีความลึกลับซับซ้อน ประชาชนเข้าไม่ถึง มีเพียงไม่กี่คนที่รู้ว่าที่สาธารณะชอบเขตอยู่ตรงไหน กระทรวงมหาดไทยส่งให้ท้องถิ่นดูแล แต่ท้องถิ่นก็ไม่มีข้อมูล มีเพียงบัญชีซึ่งไม่รู้ว่ที่ดินอยู่ตรงไหน เป็นเหตุให้มีความรู้ฝ่ายเดียว ซึ่งทำให้เกิดปัญหา มีงานวิจัยที่ได้ทำไว้ว่า ปัญหาของประเทศ เกี่ยวกับที่ดินมี ๗ ประการ

เห็นใจผู้พิพากษาซึ่งเป็นสาเหตุในการตัดสินให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งชนะ ซึ่งศาลยุติธรรมน่าจะใช้วิธี ใต้สวนได้ หากใช้ระบบกล่าวหาคงไม่สามารถแก้ปัญหาได้ ซึ่งขึ้นอยู่กับประธานศาลฎีกาที่จะออกคำแนะนำให้ผู้พิพากษาได้ปฏิบัติ ซึ่งขณะนี้ในคดีสิ่งแวดล้อมมีการทำเช่นนี้แล้ว แต่คดีอื่นๆ ยังไม่ได้ทำ เป็นทางออกทางหนึ่ง ที่อาจจะแก้ไขได้

ในฐานะที่เคยเป็นอนุกรรมการสิทธิมนุษยชนฯ เรื่องที่ดินและป่าไม้ มีคดีเข้ามากกว่า ๑,๐๐๐ คดี เฉพาะเรื่องี่เข้ามายังอนุกรรมการฯ ก็หลายร้อยคดี ถ้า

ทำละเอียดยึดที่ดินคงใช้เวลาานมากกว่าจะเสร็จ จึงต้องทำเป็นเพียงแนวทางส่งให้รัฐบาล ขึ้นอยู่กับว่ารัฐบาลจะดำเนินการต่อไปอย่างไร ซึ่งคดีเหมืองแร่ก็เข้ามาที่อนุกรรมการฯ และมีความเห็นในแนวทางนั้นว่า ควรมีการเพิกถอนเอกสารสิทธิ แต่ก็ไม่มีดำเนินการ เนื่องจากต่างฝ่ายต่างมีเหตุผล ดังนั้นต้องแก้ไขกันไปว่าจะทำอย่างไร ส่วนกรณีลำพูนมีงานวิจัยที่ทำเมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๕ บุคลากรส่วนหนึ่งขณะนี้อยู่ในเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย ด้านข้อมูลพื้นที่นั้นเป็นพื้นที่สาธารณะที่ประชาชนใช้ร่วมกัน ตอนหลังมีโครงการจัดสรรของรัฐเข้ามา พอจัดสรรไม่ได้ก็เพิกถอนไปเฉยๆ มีการนำโครงการเดินสำรวจเข้ามาซึ่งเป็นช่วงที่มีการสมสิทธิเข้ามาด้วย กรณีนี้หากถามว่าใครผิด ชาวบ้านผิดแน่ๆ เนื่องจากเข้าไปช่วงที่เขามีโฉนดแล้ว ถ้าจะทำให้ถูกต้องต้องเริ่มตั้งแต่ว่าโฉนดนั้นออกไม่ถูกต้องอย่างไร แต่การรวมตัวกันเข้าไปแบ่งสรรปันส่วนกันเองทางกฎหมายก็ถือว่าผิด เพราะสิทธิในทรัพย์สินของประเทศไทยเหนือสิ่งอื่นใด

การแก้ปัญหาเรื่องนี้ควรมีแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องการประจันหน้า หรือการมีส่วนร่วมของประชาชน ถ้าชาวบ้านสามารถมีสิทธิดูแลที่ดินหรือที่สาธารณะในเขตพื้นที่ตัวเองได้จะเป็นจุดเริ่มต้นของสิทธิอะไรบางอย่าง แต่ชาวบ้านจะริเริ่มเองไม่ได้ ภาครัฐต้องเปิดทางให้ชาวบ้านทำอะไรสักอย่างเกี่ยวกับเรื่องที่ดินของตนเอง การมีข้อมูลที่เท่ากันจึงเป็นสิ่งสำคัญ อีกประการคือ การตรวจสอบขององค์กรภาครัฐต่างคนต่างทำ ต่างมีหน้าที่ แบ่งแยกอำนาจชัดเจน หากมีคนใดคนหนึ่งไม่อยู่ก็จะมีปัญหาเรื่องข้อมูลที่หายไปหรือไม่ต่อเนื่อง ดังนั้นภาครัฐต้องบูรณาการสิ่งเหล่านี้เข้าด้วยกัน เพื่อให้เดินหน้าต่อได้ เช่น คดีที่มีผลกระทบต่อสิทธิจำนวนมาก และคดีที่เกี่ยวกับที่ดินของรัฐแปลงใหญ่หรือมีผลกระทบต่อสิทธิจำนวนมาก ซึ่งงานวิจัยนี้สามารถเสนอให้เกิดกลไกเหล่านี้ขึ้นมาได้ ให้มีกลไกที่มีองค์กรภาคประชาชน ชุรกิจเอกชน มาพิจารณาร่วมกัน อย่างน้อยที่สุดก็เป็นการไม่ปล่อยให้ชาวบ้านต่อสู้กันตามลำพังโดยไม่มีใครช่วยเหลือ

ข้อมูลส่วนใหญ่อยู่ในมือภาครัฐ เป็นไปได้หรือไม่ว่าภาระการพิสูจน์ตกอยู่ในภาครัฐมากกว่าภาคประชาชนที่เข้าถึงข้อมูลต่างๆ ได้ยากกว่า ในการแก้ปัญหาไม่ควรพิจารณาเฉพาะคดี แต่ควรพิจารณากลไกในภาพรวมมากกว่า

กิตติศักดิ์ ปรกติ กลไกหนึ่งที่มีอยู่ คือ กบร.ชาติ แต่ปัญหาที่พบคือเมื่อเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมแล้วผลจะออกมาอีกแบบหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นปัญหาระหว่างฝ่ายบริหารและกระบวนการยุติธรรมที่ความรู้ยังไม่เชื่อมโยงกัน ดังนั้นอาจต้องแสวงหาทางออกที่มากขึ้นกว่าเดิม

ทำไม กบร. แม้มีมติที่ดี เช่น ให้ใช้ภาพถ่ายทางอากาศครั้งแรกเป็นหลักฐานประกอบ แต่ยังไม่สามารถแก้ปัญหาได้ อาจต้องมองทั้งส่วนฝ่ายบริหารและกระบวนการยุติธรรม ซึ่งพบว่าความร่วมมือร่วมใจยังน้อยอยู่

ปัจจุบันกระบวนการยุติธรรมยังมีเครื่องมือและวิธีคิดแบบศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่รัฐยังถูกคนทุกคนเชื่อว่าทรงคุณธรรม ไม่ได้เป็นรัฐที่กดขี่ข่มเหงกดโกง หรือถูกกลืนกินโดยภาคธุรกิจเหมือนปัจจุบัน แต่ในศตวรรษที่ ๒๑ นี้กำลังเจอกับรัฐอีกรูปแบบหนึ่งที่มีหลายภาค เป็นรัฐที่ต้องควบคุมกันเองไม่ใช่เป็นรัฐที่ทรงคุณธรรม ทรงปัญญา แล้วดำเนินกระบวนการต่างๆ ด้วยความเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นรัฐที่มีมือหนึ่งโกงกิน อีกมือหนึ่งแก้ไข แต่มีอวัยวะที่แก้ไขยังไม่แข็งแรงเท่ามือด้านที่โกงกิน กระบวนการที่ตรวจสอบที่รักษาความเป็นระเบียบ ความเป็นเอกภาพ ยังไม่เข้มแข็ง ทำอย่างไรกระบวนการนี้จึงจะเข้มแข็งได้ซึ่งต้องช่วยกันคิด

ผู้พิพากษา ๑ จากคำพิพากษา ๑๓๘๙/๒๕๕๐ เป็นเรื่องที่มีการนำที่ดินสาธารณะไปให้เช่าซึ่งศาลฎีกาก็ไม่ได้ทำให้หลักเดิมเปลี่ยนแปลงไป คือ ที่ดินของรัฐใครจะเข้าไปยึดถือครอบครองไม่ได้ แต่ระหว่างเอกชนด้วยกันยังกันได้ ซึ่งมีคำพิพากษาว่า “..ที่ดินพิพาทเป็นที่ดินอยู่ในเขตป่าไม้ถาวรจึงเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน การเข้ายึดถือครอบครองจึงไม่ได้สิทธิครอบครองตามกฎหมายทั้งไม่อาจอ้างสิทธิใดๆ ใช้ยื่นรัฐได้ แต่ระหว่างราษฎรด้วยกันยอมยกการยึดถือครอบครองก่อนขึ้นยื่นผู้อื่นที่มารบกวานได้ในขณะเวลาที่ตนยังยึดถือครอบครองอยู่เท่านั้น ดังนั้นการที่โจทก์ให้จำเลยเช่าที่ดินพิพาทจึงเป็นการกระทำที่ไม่มีสิทธิเพราะเท่ากับนำที่ดินของรัฐไปให้บุคคลอื่นเช่า โดยรัฐไม่ยินยอมและมีผลเป็นการมอบการยึดถือครอบครองให้แก่จำเลย โจทก์จึงไม่ใช่ผู้ยึดถือครอบครองที่ดินพิพาทอีกต่อไป จึงไม่มีอำนาจฟ้องขับไล่...” ...ถ้ามองประเด็นนี้จะสามารถเชื่อมโยงกับกรณีทับยางได้ เนื่องจากที่ดินเป็นสัมปทานและกลับมาเป็นของรัฐ ในระหว่างคู่กรณีถ้าใคร

ครอบครองอยู่เขามีสิทธิครอบครอง แต่ในคำพิพากษานี้จะบอกว่าการที่นำไปให้คนอื่นเช่าถือว่าไม่ได้ครอบครองแล้ว เพราะฉะนั้นสิทธิครอบครองหมด จึงฟ้องขับไล่ไม่ได้

ยกตัวอย่างคำพิพากษากรณีเหมืองแร่ จ.พังงา เมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๕ คดีนี้ศาลกำหนดประเด็นไว้ ๒ ข้อ หนึ่ง ที่ดินพิพาทเป็นของโจทก์หรือไม่ สอง โจทก์มีค่าเสียหายเพียงใด เนื้อความคือ โจทก์ได้สิทธิในที่ดินซึ่งเป็นสัมปทานเหมืองแร่มาแล้วฟ้องขับไล่จำเลย ข้อต่อสู้ของจำเลยบอกว่า ที่ดินนี้เป็นที่ดินที่กร้างว่างเปล่าไม่ใช่ที่ของโจทก์ ในการวินิจฉัยประเด็นที่หนึ่ง ศาลพิจารณาเฉพาะว่า “...โจทก์นำสืบว่าโจทก์เป็นเจ้าของที่ดิน เดิมซื้อมาจากบริษัท....จำกัด พร้อมสิ่งปลูกสร้างและอุปกรณ์ทำเหมือง หลังจากนั้นได้จัดตั้งเป็นหุ้นส่วน.... ดำเนินการทำเหมืองแร่ ต่อมาปี ๒๕๒๗ เปลี่ยนเป็นบริษัท.... โดยให้นาย ป. ดูแลกิจการโดยที่ประธานบอร์ดยังไม่หมดอายุ ระหว่างนั้นจำเลยที่ปลูกบ้านอยู่ในที่ดินของโจทก์บางส่วนได้มาได้ทำสัญญาเช่าที่ดินกับนาย ป. ต่อมาประธานบอร์ดถูกเวนคืน โจทก์จึงได้ทำการขออนุญาตที่ดิน ขณะขออนุญาตไม่มีผู้ใดคัดค้าน โจทก์ไม่ประสงค์ให้จำเลยอยู่ในที่ดินพิพาท จำเลยไม่ยอมออก และทำให้โจทก์ได้รับความเสียหาย โจทก์จึงฟ้องเรียกค่าเสียหาย ฝ่ายจำเลยนำสืบว่า ที่พิพาทเป็นที่กร้างว่างเปล่าเข้าปลูกบ้านและทำประโยชน์ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๒๒ ไม่มีใครโต้แย้ง และโจทก์ออกโฉนดโดยมิชอบด้วยกฎหมาย ซึ่งศาลพิเคราะห์พยานหลักฐานและข้อเท็จจริงรับฟังได้ว่าที่ดินพิพาทมีชื่อโจทก์เป็นเจ้าของ วินิจฉัยตามประเด็นข้อพิพาท ๑) โจทก์เป็นเจ้าของที่ดินตามเอกสารโฉนดที่นำมาแสดง ข้อเท็จจริงรับฟังยุติได้แล้วว่าที่ดินพิพาทส่วนหนึ่งอยู่ในที่โฉนดแปลงนี้ และมีพยานเบิกความว่าได้ไปทำการรังวัดที่ดินตามคำสั่งผู้บังคับบัญชา ถูกต้องตามระเบียบราชการทุกประการโดยไม่มีผู้ใดโต้แย้งคัดค้าน จึงเห็นว่าเจ้าพนักงานที่ดินของรัฐปฏิบัติไปโดยไม่มีส่วนได้เสียกับฝ่ายใดที่จะเบิกความเท็จช่วยเหลือโจทก์ ส่วนจำเลยไม่มีพยานหลักฐานใดมาแสดงให้ชัดว่าโฉนดที่ดินออกมาโดยมิชอบ ดังนั้นเมื่อประมวลพยานหลักฐานเอกสารสองฝ่ายแล้วเห็นว่าพยานโจทก์มีน้ำหนักมากกว่า จึงรับฟังได้ว่าที่ดินพิพาทเป็นของโจทก์...”

จากงานวิจัยนี้ได้กล่าวถึงกระบวนการที่ศาลรับฟัง ซึ่งต้องมีการเสนอว่า ต้องการให้ศาลฟังอะไรมากกว่านี้ ประเด็นหนึ่งกระบวนการทางศาลมีจำนวนคดีค่อนข้างมากและมีระยะเวลาจำกัด สอง เพราะศาลไม่ลงไปดูพื้นที่ ซึ่งศาลน่าจะรับฟัง แล้วลองพิจารณาว่าถ้ามีปัญหาข้อขัดข้องจะมีกระบวนการแก้ไขต่อไปอย่างไร อีกประการคือ กรณีนี้เอกสารถ้าไม่ถูกเพิกถอนถือว่าใช้ได้ตามกฎหมาย แต่อาจเป็นหลักที่ไม่แน่ใจว่าถูกต้องหรือไม่ ถ้ากฎหมายไม่เป็นธรรมก็ไม่ถือว่าสิ่งนั้นเป็นกฎหมาย ถ้าคำพิพากษาออกมาเป็นข้อเท็จจริงที่ไม่ถูกต้อง จะถือว่ายังมีคำพิพากษาและสามารถไปฟ้องซ้ำได้หรือไม่

จากหนังสือ “I then” เป็นคำพิพากษาเกี่ยวกับจำเลยที่ถูกศาลพิพากษาไปเมื่อปี ๑๙๕๓ แล้วตัดสินให้ประหารชีวิตด้วยการแขวนคอ หลังจากนั้นนักภาษาศาสตร์ไปวิเคราะห์คำเบิกความในคดีนี้แล้วบอกว่ากระบวนการในคำเบิกความทั้งหมดไม่ใช่เป็นสิ่งที่จำเลยพูด แต่เป็นคำบันทึกของตำรวจ แล้วได้วิเคราะห์ว่าจำเลยคดีนี้ไม่ผิด สุดท้ายศาลอุทธรณ์ประเทศอังกฤษประกาศคืนความบริสุทธิ์ให้จำเลยคนนั้นแต่เขาได้ตายไปแล้ว ซึ่งเกิดขึ้นโดยคณะกรรมการที่เรียกว่า Criminal Case Review Commission ...ในคดีอาญาเมื่อสามารถมีคณะกรรมการเช่นนี้ได้และมีอำนาจส่งไปให้ศาลอุทธรณ์ประกาศคืนความบริสุทธิ์ให้จำเลยคนนี้ได้ ถ้าจะทำในคดีแพ่งบ้าง ถ้ามีคำพิพากษาที่เกิดขึ้นตั้ง ๒ กรณี และมีคณะกรรมการฯ ขึ้นมา เช่น ค้นหาแพะในเรือนจำ คดีแพ่งจะมีผลก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมจริงๆ ซึ่งน่าจะตั้งคณะกรรมการฯ ขึ้นเพื่อทำหน้าที่นี้

การรับฟังพยานอื่น เช่น พระ ผู้ใหญ่ ต้นไม้ในพื้นที่ ฯลฯ ทำได้หรือไม่ แต่ทั้งนี้บางกรณีความรู้สึกของคนที่เชื่อ จะต้องพิจารณาว่ากระบวนการอะไรในทางศาลที่จะใช้เป็นดุลยพินิจในการรับฟังของศาลเพื่อให้รู้ข้อเท็จจริง ถ้าเป็นกระบวนการไต่สวน ถ้าให้ศาลขั้นต้นไปทำเอง ถ้าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดร้องเรียน ซึ่งระเบียบปฏิบัติปัจจุบันให้ศาลวางตัวเป็นกลาง การเรียกหลักฐานหรือเดินเผชิญสืบที่ทำให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งชนะแล้วร้องเรียนขึ้นมา ถ้าไม่เข้าใจก็อาจเกิดปัญหาขึ้นได้ ดังนั้นศาลฎีกาน่าจะวางแนว ยกตัวอย่างงานวิจัยคดีสิ่งแวดล้อม นักวิจัยยกว่าเป็นคำแนะนำของประธานศาลฎีกาในการพิจารณาคดีเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม โดยมีการกล่าวว่าให้ใช้

กระบวนการโต้สวนมากกว่ากล่าวหา แต่คดีรูปแบบอื่นยังมีปัญหาอยู่ ที่ในทางปฏิบัติยังมีความคุ้นเคยกับระบบเดิมอยู่

พลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง ฎีกากระบวนการยุติธรรมต้องทำทั้งต้นน้ำและปลายน้ำ โดยเฉพาะปลายน้ำคือศาล พระบรมราชโองการในหลวงได้เคยให้ไว้กับคณะผู้พิพากษาว่า “... อย่าใช้กฎหมายแคร์รักษากฎหมาย จงใช้กฎหมายรักษาความเป็นธรรมตามสภาพความเป็นจริง...” ในความเป็นจริงประเทศไทยมีโฉนดที่ออกโดยไม่ชอบค่อนข้างมาก ถ้าจะชดเชยเงินให้ผู้เสียหายจากโฉนดที่ออกไม่ชอบจะเป็นตัวเลขถึงประมาณ ๖ พันล้านบาท ถ้าศาลเห็นโฉนดแล้วเห็นว่าชอบหมดยุ่่นคือปัญหา จึงควรดูเบื้องหลังของการได้มาซึ่งโฉนดจะช่วยอำนวยความสะดวกเป็นธรรมได้มากขึ้น ซึ่งอาจจะพิจารณาจากสารบบที่ดินถึงที่มาที่ไปของโฉนดได้

ส่วนกรมที่ดินควรดำเนินการกับโฉนดที่สงสัยว่าจะออกโดยไม่ชอบ มีการนำมาพิจารณากันใหม่ โดยอาจไม่เอาโทษกับเจ้าหน้าที่ซึ่งส่วนใหญ่เสียชีวิตไปแล้ว

กิตติศักดิ์ ปกรติ ถ้ามีคดีหนึ่งศาลไม่ได้รอให้ประชาชนฟ้องเพิกถอนโฉนดแต่จำเลยหรือโจทก์อ้างว่าโฉนดมิชอบ แล้วศาลต้องไปรื้อจนมีการสั่งให้เพิกถอนซึ่งคดีจะยาวนาน หากมีคดีอ้างโฉนดมิชอบจะมีคดีค้างเต็มศาลไปหมด ซึ่งจะมีปัญหาต่อระบบเศรษฐกิจทันที คือความแน่นอนของระบบโฉนดทั้งหมดถูกสั่นสะเทือน อันที่จริงปัญหานี้เป็นปัญหาของกรมที่ดิน ตราบไต่ยังไม่มีการเซ็นอธิบดีกรมที่ดินสั่งเพิกถอนโฉนดมา ทั้งๆ ที่ศาลเชื่อว่าปลอม แต่ในทางคดีมีการยืนยันว่ามีสิทธิ และพยานหลักฐานต่างๆ ยังไม่ผ่านกระบวนการพิสูจน์ ซึ่งต้องเป็นกระบวนการในศาลปกครองที่จะพิจารณาเพิกถอน หรืออธิบดีกรมที่ดินเพิกถอนออกมา ในระหว่างนี้ศาลจะเลือกอะไร ถ้าศาลเลือกว่า สิ่งนั้นไม่เป็นธรรมชัดเจนก็อาจเป็นอันตรายอย่างหนึ่งได้เหมือนกัน ซึ่งเป็นจุดที่ทำให้ศาลหนักใจมากที่สุด ว่าคดีถัดจากนี้จะว่าคดีกันไม่สิ้นสุดเพราะจะมีการโต้แย้งเรื่องความชอบด้วยกฎหมายของโฉนดตามมาในทุกคดี ศาลมีอำนาจในการหยิบยกขึ้นมาได้หากศาลมีข้อสงสัยเองว่าโจทก์หรือจำเลยไม่มีกรรมสิทธิ์ แต่บทกฎหมายที่จะอ้างในการวินิจฉัยคดีนั้นสามารถหยิบยกขึ้นได้เพราะเป็นความสงบเรียบร้อย

คมสัน โพธิ์คง ศาลเต็มไปด้วยข้อจำกัดที่ไม่สามารถอำนวยความสะดวกให้ชาวบ้านได้ งานวิจัยนี้มีข้อดีเนื่องจากการสะท้อนภาพของปัญหาของสังคมว่า สังคมภายนอก นักวิชาการ ชาวบ้าน มองกระบวนการยุติธรรมอย่างไร ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านจะไม่มีกำลังทรัพย์ในการจ้างทนายเก่งๆ หรือนักกฎหมายที่มีฝีมือในการช่วยต่อสู้คดีได้ จำเป็นต้องมีกลไกเข้าไปช่วยเหลือ หากไม่สามารถให้ความยุติธรรมกับชาวบ้านได้ จะทำให้เกิดปัญหาชาวบ้านรวมตัวเป็นกลุ่มใหญ่แล้วใช้กฎหมายอยู่นอกกฎหมายดังกรณีที่เกิดขึ้นที่ จ.ลำพูน เป็นต้น

คดีนี้มีข้อผิดพลาดหลายประการที่ผู้พิพากษาน่าจะนำมาพิจารณา ประการแรก ในปี พ.ศ.๒๕๔๕ มีการรวมคดีชาวบ้านถูกออกหมายจับที่ศาลเดียวกันจำนวนมาก มีคดีทั้งหมด ๑,๐๖๗ คดี ในศาลเดียวกัน ในพื้นที่แห่งเดียวกัน แต่ศาลกลับไม่มีข้อสังเกตถึงจำนวนคดีแบบเดียวกันที่มีเป็นจำนวนมาก ในคดีเหล่านี้มีการตั้งหลักทรัพย์รายละเอียดหนึ่งแสนบาท เป็นตัวเลขที่มหาศาล ซึ่งมีความเป็นกลางหรือไม่หรือมีอะไรจูงใจให้คิดอีกแบบโดยไม่มีการวิเคราะห์

ระบบวิธีคิดเชิงคดี เชิงกระบวนการยุติธรรมนั้น วิธีคิดของกระบวนการยุติธรรมยังไม่เปลี่ยนไปจากเดิม ปัจจุบันสังคมเปลี่ยนไปสู่ทุนนิยมแบบผูกขาด โดยมีราชการเป็นเครื่องมือ กับฝ่ายทุนที่ต้องการผูกขาดอำนาจรัฐและแสวงหาทรัพยากร ในระบบกระบวนการยุติธรรมยังไม่เห็นพิษภัยของทุนนิยม จึงวางหลักเรื่องความเป็นกลางภายใต้ความไม่เป็นกลางหรือไม่เป็นธรรม และความเป็นกลางที่เกิดขึ้นกลับทำให้ระบบภายในศาลสูญเสียความเป็นอิสระ จนกระทั่งมีการร้องเรียนเรื่องความไม่เป็นธรรมได้ กระบวนการยังยึดติดตัวหนังสือโดยลืมนึกถึงเจตนารมณ์ของความเป็นธรรม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเคยมีดำรัสว่า “...ในเรื่องบางเรื่องผลแห่งคดีขึ้นมาสู่ศาลจะเห็นว่าตามกระบวนการยุติธรรมชาวบ้านควรจะชนะ แต่เมื่อดูตามลายลักษณ์อักษรชาวบ้านก็จะแพ้ ดังนั้นให้นักกฎหมายช่วยกันว่าจะทำอย่างไรให้การปกครองเกิดความเป็นธรรม ถ้าจำเป็นต้องแก้กฎหมายบ้างก็ต้องแก้ รวมทั้งนักวิชาการและสถาบันการศึกษาควรมีหน้าที่นี้ กฎหมายจะมีประสิทธิภาพเต็มที่หรือไม่ขึ้นอยู่กับผู้ใช้กฎหมาย หากใช้ตามวัตถุประสงค์กฎหมายก็มีประสิทธิภาพ หากใช้พลิกแพลงบิดพลิ้วด้วยเจตนาไม่

บริสุทธิ์ประสิทธิภาพจะลดลง บางทีนักกฎหมายใช้กฎหมายนานยัดติดกับกฎหมาย
มากๆ อาจทำให้ติดกับตัวบทกฎหมาย คิดว่าตัวบทกฎหมายคือความยุติธรรม
ความจริงเป็นเพียงกฎหมายที่ตราไว้เพื่อรักษาความยุติธรรม การผดุงความยุติธรรม
ต้องอาศัยผู้ใช้เป็นสำคัญ เพราะผู้ใช้กฎหมายต้องมีความตั้งมั่นรักษากฎหมาย
พร้อมมีมโนธรรมของกฎหมาย สิ่งสำคัญอย่างยิ่งคือการสร้างนักกฎหมายที่ดี
สามารถวิเคราะห์กฎหมายได้ตามวัตถุประสงค์ มีความกล้าหาญปฏิบัติหน้าที่ได้
ถูกต้อง ไม่เอนเอียงไปทางฝั่งผู้มีอิทธิพล...”

ปัญหาบ้านเมืองปัจจุบัน ทางการเมืองมีการกล่าวถึงกระบวนการยุติธรรม
ที่ไม่สามารถอำนวยความยุติธรรมให้กับทุกคนได้ หรือที่เรียกว่าสองมาตรฐาน แต่
ไม่ได้หยิบยกปัญหาชาวบ้านเข้ามานำเสนอ ดังนั้นงานวิจัยนี้จะเป็นงานสำคัญที่
ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนกับศาลและระบบการพัฒนากฎหมายให้สอดคล้องกับ
การเปลี่ยนแปลงของสังคม ซึ่งเป็นฐานสำคัญ ในต่างจังหวัดคดีที่เกิดปัญหามักเป็น
คดีที่ผู้พิพากษาค่อนข้างเด็กหรือขาดประสบการณ์ ซึ่งเป็นเรื่องสำหรับผู้พิพากษาผู้ใหญ่
อาจจะต้องเป็นพี่เลี้ยงที่สำคัญที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในกระบวนการยุติธรรม
โดยเฉพาะในกระบวนการของศาลชั้นต้น

ผู้พิพากษา ๒ การฟังข้อเท็จจริงเรื่องที่ดิน บางครั้งต้องมองอีกด้าน คือการ
คุ้มครองกรรมสิทธิ์เอกชน ซึ่งกรรมสิทธิ์สามารถใช้ยื่นบุคคลได้ทั่วโลก การออก
โฉนดที่ดินมีกระบวนการว่า ใครมีชื่อในโฉนดให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าเป็นผู้มีสิทธิ
ครอบครอง ใครกล่าวอ้างว่าไม่ได้เป็นเจ้าของคนนั้นต้องมีภาระพิสูจน์ คู่ความต้อง
เสนอศาล โฉนดที่ดินเป็นหลักฐานมหาชน จากคำพิพากษาศาลฎีกามีหลายเรื่อง
เช่น ออกโฉนดไปทับที่ดินคนอื่น ศาลก็พิพากษาให้เพิกถอนก็มีมาก ดังนั้นจะนำหลัก
ฐานอะไรมาเชื่อว่าที่ดินเป็นของฝ่ายใด จึงจำเป็นต้องพิจารณาที่เอกสารเป็นหลัก
และจำเป็นต้องอาศัยพยานหลักฐานในสำนวน

วิธีนำเสนอหลักฐานของคุณความต้องมีวิธีที่จะทำให้ศาลเชื่อถือได้อย่างไร
คำพยานบุคคลอาจเป็นการกล่าวอ้างลอยๆ ทำอย่างไรจะมีพยานหลักฐานที่เชื่อ
ถือได้ ทั้งนี้อยู่ที่วิธีการนำเสนอของคุณความด้วย

เมื่อประชาชนเดือดร้อนแล้วมีการรวมตัวกัน องค์กรอิสระหรือสภานายความอาจยื่นมือเข้าไปช่วยหรือราษฎรด้วยกันรวมตัวกัน การช่วยรวบรวมพยานหลักฐานจะเป็นการช่วยศาลอีกวิธีหนึ่ง ในมุมของศาลถ้าราษฎรมีข้อต่อสู้จะขอเลื่อนคดีหรือขยายคำให้การหากมีเหตุมีผลศาลก็จะรับฟัง

กิตติศักดิ์ ปรกติ การออกโฉนดที่ดินพลาดคลาดเคลื่อนจะมีการตรวจสอบอย่างไร เช่น กรณีลำพูนนำชื่อคนตายหรือเด็ก ๓ ขวบมาโอนที่ดิน กรณีเช่นนี้ไม่ทราบว่าเป็นพนักงานที่ดินมีการตรวจสอบกันหรือไม่

ชยันต์ วรรณษะภูติ เคยมีการพยายามอธิบายถึงที่มาที่ไปของการอพยพชาวบ้านถ้าดูจากลำดับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์จะเห็นได้ว่า มีเหตุมีผล ใครมาก่อนหลัง การออกไปจับจองหรือเปลี่ยนแปลงเอกสารสิทธิ์ในการถือครองมีความเป็นมาอย่างไร และได้ดำเนินงานวิจัยที่ทำด้านสังคมศาสตร์มานุษยวิทยาหรือกับผู้พิพากษาบางท่านซึ่งศาลบอกว่ายังไม่เป็นที่รับฟัง เพราะศาลต้องการเพียงหลักฐานเชิงประจักษ์ แต่ถ้าเป็นนักสังคมศาสตร์มานุษยวิทยา จะมองปัญหาหรือปรากฏการณ์ทางสังคม ต้องอาศัยความเข้าใจเชิง holistic หรือเชิงภาพรวมปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ได้ดูเฉพาะผู้อ้างเป็นเจ้าของที่ดินมีโฉนด หากแต่ศาลไม่ได้พิจารณาว่าโฉนดนั้นออกถูกต้องหรือไม่ วิธีการทั้งสองฝ่ายต้องการแสวงหาความเป็นจริงทางสังคม ปัจจุบันความยุติธรรมหรือไม่ยุติธรรมอยู่ภายใต้ระบบของอำนาจของทุนและการเมืองภายใต้ระดับท้องถิ่น เป็นอำนาจท้องถิ่นที่ครอบงำ ถ้าแกะสิ่งนี้ไม่ออกจะมองแบบแยกส่วนต่อไป

กิตติศักดิ์ ปรกติ ในทางหลักวิชาสากลในการพิจารณาของศาลจะไม่ล้วงเข้าไปตรวจสอบหลักฐานมหาชนว่าจริงแท้แน่นอนหรือไม่ กฎหมายได้กำหนดไว้เลยว่า ให้เชื่อไว้ก่อนว่าถูกต้องแท้จริง แต่ก็มีกรณีที่เราเข้าไปตรวจสอบได้ถ้านำสืบได้ว่า มีข้อน่าสงสัยมากๆ แต่ศาลอาจถูกร้องได้ เป็นกระบวนการตรวจสอบอำนาจการใช้ดุลยพินิจเจ้าหน้าที่ในทางปกครอง เจ้าหน้าที่มีอำนาจหน้าที่เมื่อเขาใช้ดุลยพินิจ ศาลมีหน้าที่เชื่อไว้ก่อนว่าเขาใช้อำนาจหน้าที่โดยชอบ แต่หากผู้ที่คัดค้านชี้ให้เห็นว่ามีอำนาจหน้าที่จริงแต่ใช้อำนาจหน้าที่โดยไม่สุจริตหรือแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบพอให้เชื่อได้ ศาลก็จะเข้าไปล้วงได้ แต่ถ้าอยู่ดีๆ ศาลเข้าไปล้วง

ก็จะเป็นการก้าวก้าวอำนาจในการบริหารทันที

คดีนี้เชื่อว่า สงสัยจะไม่ได้นำสืบ แต่หากนำสืบแล้วจะเห็นชัดว่า เป็นไปไม่ได้ เพราะเด็กอายุ ๓ ขวบ จะโอนที่ดินได้อย่างไร ซึ่งกรณีนี้อาจเป็นข้อค้นพบในภายหลัง แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้วต้องทำให้กระจ่าง ศาลมีหน้าที่ชำระสะสางให้สะอาด ส่วนกรมที่ดินต้องรีบทำหนังสือตรวจสอบเจ้าหน้าที่ต้นและเพิกถอน ถ้ากระทบชีวิตและเสรีภาพประชาชนที่ถูกดำเนินคดีอยู่ก็ต้องหาทางขจัดปิดเป่าให้เขาด้วย ถึงจะเป็นการใช้อำนาจหน้าที่ในฐานะที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งไม่ได้เป็นเพราะได้รับเงินเดือนจากรัฐ แต่เป็นเพราะกำลังทำงานแทนรัฐที่มีอำนาจหน้าที่ที่จะต้องให้ความยุติธรรม ซึ่งนักสังคมศาสตร์กับนักกฎหมายจะไม่ต่างกัน

ลิตดาพร เผ่าเหลืองทอง คดีเกี่ยวกับที่ดินนอกจากคดีแพ่งที่เป็นคดีขับไล่ จะมีคดีที่น่าสนใจคือคดีอาญา ในกรณีที่ชาวบ้านถูกฟ้องในข้อหาบุกรุกไม่ว่าจากเอกชนหรือรัฐก็ตาม จะมีตำรวจกับอัยการที่จะต้องแสวงหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับคดีได้มาก เมื่อเป็นเรื่องเกี่ยวกับเอกสารหลักฐานและรัฐเป็นไปไม่ได้หรือไม่ว่าสององค์กรนี้จะช่วยศาลในการตรวจสอบว่าควรสั่งฟ้องหรือไม่

กิตติศักดิ์ ปรกติ ปัญหาอาจเริ่มมาตั้งแต่เรื่องการศึกษาที่ยังให้การศึกษาที่ทำให้เกิดผลยาวนานไม่เพียงพอ การสอนจะสอนให้ชนะคดีมากกว่าสอนให้หน้าตาความเป็นธรรมเป็นที่ตั้ง

ศักดิ์ณรงค์ มงคล เรื่องที่เป็นพื้นฐานที่ต้องมองคือความสัมพันธ์ระหว่างของคนกับทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งคนมีสิทธิที่จะใช้ประโยชน์และได้ประโยชน์จากทรัพยากร ไม่ว่าจะคนๆ นั้นจะเป็นใคร แต่เมื่อมองความเป็นธรรมอาจต้องมองเป็นสองระดับ คือ ๑) การจัดสรรที่ดินระหว่างบุคคลกับรัฐมีความเป็นธรรมหรือไม่ ตั้งแต่ในอดีตรัฐมีการหวงกันที่ดินมาก เช่น เพื่อความมั่นคง ทำภารกิจรัฐ รักษาสิ่งแวดล้อม กระจายให้ประชาชนในภายหลัง ๒) ความเป็นธรรมในการได้ที่ดินระหว่างบุคคลด้วยกัน ซึ่งควรมีความเป็นธรรม ซึ่งความเป็นธรรมนี้ไม่จำเป็นต้องเท่ากันเสมอไป ในระบบเศรษฐกิจก็สามารถปล่อยให้มีการแข่งขันกันได้ แต่ไม่ว่าจะจัดสรรอย่างไรก็ควรจัดสรรให้คงเหลือเผื่อให้คนที่ยากจนและเสียเปรียบมากๆ ซึ่งจะเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นทั่วไป คนยากจนเหล่านั้นมีกลไกทางเศรษฐกิจที่

แข่งขันกันยาก ความบกพร่อง ความเชี่ยวชาญ ความแตกต่างด้านศักยภาพทางกฎหมายจะต่างกันอย่างไรที่ผู้คนเหล่านี้ต้องได้รับการเหลียวแลในการจัดสรรทรัพยากร

จึงควรเน้นเรื่องการจัดทำนโยบายของรัฐ การใช้กระบวนการยุติธรรม การใช้กฎหมาย โดยทุกฝ่ายคิดถึงเรื่องเหล่านี้ โดยมุ่งไปสู่ความยุติธรรมได้

กระบวนการยุติธรรมจะใช้กฎหมายเพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้ได้อย่างไร ฝ่ายศาลเองมองว่ามีข้อจำกัดในเชิงวิधिพิจารณาในการอำนวยให้เกิดความยุติธรรม ซึ่งจำเป็นต้องตัดสินตามพยานหลักฐานหรือแนวคำพิพากษาของศาลสูง แต่กรอบวิधिพิจารณาที่กว้างที่สุดคือ เพื่อประโยชน์แห่งความยุติธรรม บรรดาวิधिพิจารณาที่เป็นปัญหาที่ควรต้องถูกจัดการเพื่อให้บรรลุสิ่งนั้น แม้อยู่ในวิधिพิจารณาแบบกล่าวหาที่จริง แต่ก็มีข้อยกเว้นว่าศาลสามารถใช้อำนาจไต่สวนได้ บางกรณีที่เป็นกรณีพิพาทอาจมีการกำหนดประเด็นขึ้นมาได้และศาลอาจต้องล้วงเข้าไปจัดแจงเพื่อให้เกิดข้อเท็จจริงในเรื่องนั้น ซึ่งศาลอาจจะนำมาใช้น้อยโดยเฉพาะในคดีแพ่ง เมื่อสภาพเป็นเช่นนี้ในทางปรัชญาก็จะมองว่า แทนที่กฎหมายจะเป็นเครื่องมือไปสู่ความยุติธรรม กลับกลายเป็นเครื่องมือที่สกัดกั้นคนที่จะไปถึงความยุติธรรม กระบวนพิพากษาก็กลายเป็นปิดกั้นเพื่อนำไปสู่ความยุติธรรม เพราะฉะนั้นกฎหมายกลายเป็นตัวสกัดกั้นไปสู่ความยุติธรรม ซึ่งจะแก้สภาพปัญหานี้อย่างไร แม้เราจะอยู่ในระบบกฎหมายที่คุ้มครองกรรมสิทธิ์เอกชน แต่กรรมสิทธิ์เอกชนที่ได้รับการคุ้มครองก็ต้องเป็นกรรมสิทธิ์เอกชนที่แท้จริง ไม่ใช่กรรมสิทธิ์เทียมที่ได้รับการคุ้มครองด้วยพยานหลักฐานที่ไม่เป็นความจริง

ผู้พิพากษา ๑ เป็นมุมมองที่ต่างกัน แต่แต่ละศาสตร์ก็มีกรอบของตัวเองที่แตกต่างกันอยู่ แต่เป้าหมายคือ ความเป็นธรรม วิถีการทั้งหลายเพื่อนำไปสู่สิ่งนั้น อย่างน้อยการที่มีงานวิจัยนี้ก็เป็น การเปิดมุมมองให้ได้มีการแลกเปลี่ยนกัน และเชื่อว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงที่ดีเกิดขึ้น

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ คนที่ทุ่มเทมากคือชาวบ้าน ที่คลุกคลีกับงานนี้มาตั้งแต่ต้น ซึ่งกว่าจะได้ข้อมูลแต่ละกรณีเบื้องหลังเต็มไปด้วยชีวิต หยาดเหงื่อ เลือดเนื้อ จึงมีความหวังว่า งานวิจัยจะไม่หยุดเพียงเท่านั้น และต้องการให้ทุกฝ่ายได้ช่วย

กันทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างและเนื้อหาสาระ ซึ่งคาดเดาได้ว่า ปัญหาที่ดินที่รุนแรงและกระจุกตัวมีความรุนแรงมากขึ้นตามสถานการณ์เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ที่เป็นเช่นนี้ หลังจากนั้นคณะผู้วิจัยจะประมวลความเห็นจากการ จัดประชุมฯ ทั้งหมดให้เป็นความเห็นกลางเชิงโครงสร้าง กระบวนการ เนื้อหาสาระ และจะเชิญทุกท่านมาช่วยให้ความเห็นอีกครั้งเพื่อให้เกิดพลังนำไปสู่การแก้ไข ทั้งนี้ ต้องร่วมกันคิดหาทางปรับปรุงกระบวนการยุติธรรมให้เป็นธรรมกับประชาชน

ผู้พิพากษา ๒ การเพิกถอนโฉนดที่ดิน คำพิพากษาศาลฎีกามีจำนวนมาก ที่เพิกถอนโฉนดที่ออกโดยมิชอบ แต่การผิดพลาดอาจมาจากกระบวนการที่นำ เสนอข้อเท็จจริงไม่เพียงพอที่จะรับฟัง คู่ความไม่นำสืบ หรืออ้างว่าศาลไม่ให้โอกาส ถ้าชี้แจงให้ศาลเห็นว่าไม่มีลักษณะประวิงคดีจะขอเวลาแสวงหาหลักฐาน คิดว่า ศาลจะให้โอกาส ทั้งนี้คำพิพากษาที่มีความผิดพลาดไม่ทราบว่าจะถึงที่สุดหรือยัง หลัก ฐานที่ได้มาว่ามีข้อบกพร่องนั้นค้นพบในภายหลังหรือไม่ ซึ่งทำอย่างไรประชาชน จึงจะมีแรงต่อสู้หรือมีการรวมกลุ่มกันต่อสู้ให้เป็นประโยชน์ในการที่จะเกิดความ เป็นธรรม

กิตติศักดิ์ ปกติ มีหลายมิติที่ต้องหารือกันต่อ รวมทั้งการทำให้คนจน สามารถเข้าถึงความยุติธรรมได้ ในหลายประเทศก็มีวิธีช่วยให้คนจนเข้าถึงความ ยุติธรรมได้เช่นเดียวกับหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า อาจมีหลักประกันความ ยุติธรรมถ้วนหน้า มีทั้งในรูปการให้ความช่วยเหลือในหลายประเทศให้กู้เท่าไรร่ กี้ได้ เพียงแต่จะหักตามสัดส่วนรายได้ของประชาชนในระยะเวลา ๔ ปี ซึ่งอยู่ใน อัตราที่ยังสามารถดำรงชีพได้ เป็นต้น

มีการกล่าวถึงประเด็นวิธีพิจารณาความค่อนข้างมาก ซึ่งทางคณะผู้วิจัยจะ ประมวลและนำเสนอผู้ที่มีความเกี่ยวข้องรวมทั้งประธานศาลฎีกาเพื่อเสนอแนว ทางใหม่ๆ รวมทั้งผู้เกี่ยวข้องทั้งรัฐบาลและบุคคลในวิชาชีพต่างๆ ซึ่งจะถูกทำให้ เป็นประโยชน์อย่างแท้จริงเพื่อให้ความเป็นธรรมมีพลังมากขึ้น

กรณีหนองกินเพล

หนุเตือน แก้วบัวขาว ผู้ได้รับผลกระทบในพื้นที่หนองกินเพล ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าหลังจากคณะวิจัยลงไปในพื้นที่ทำให้มีข้อมูลเพิ่มเติม แต่ก่อนก็จะคิดว่าเราเป็นผู้บุกเบิกสามารถอยู่ในที่ดินได้ ต่อมาถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้บุกรุก วันดีคืนดีมาบอกให้เราออกจากที่ดินเพราะเป็นที่ดินที่มีโฉนดของคนอื่น มองว่างานวิจัยนี้เป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะว่าแต่ก่อนชาวบ้านถูกฟ้องคดีจะไม่กล้าไปศาล กลัวว่าไปแล้วจะถูกจับ กลัวว่าไปแล้วจะไม่ได้กลับบ้าน เพราะไม่รู้สิทธิของตัวเอง เมื่อคณะวิจัยลงไปเก็บข้อมูลในพื้นที่ก็มีการให้ความรู้ทางด้านกฎหมาย และการเก็บข้อมูลด้วยทำให้ชาวบ้านรู้เรื่องสิทธิตัวเอง งานวิจัยส่วนหนึ่งเป็นการรวบรวมหลักฐานซึ่งหลักฐานเป็นสิ่งสำคัญมากเวลาขึ้นศาล เราพบว่าแต่ก่อนเราไปพูดปากเปล่าแล้วศาลจะไม่ค่อยฟัง และพบว่าเอกสารเป็นสิ่งสำคัญที่สุด เวลาเราพูดต้องยื่นเอกสารด้วย ศาลท่านจึงจะรับฟัง อย่างกรณีตัวเองไปขึ้นศาลได้บอกผู้พิพากษาว่า ท่านไม่ลงไปดูสักหน่อยหรือว่าต้นไม้ที่ชาวบ้านปลูกใหญ่แค่ไหนแล้ว ท่านบอกว่าผมลงไปดูผมก็เห็นแต่ต้นไม้ไม่เห็นคนปลูก แล้วจะเชื่อได้อย่างไรว่าใครเป็นคนปลูก ต้องไปหาหลักฐานมา ซึ่งศาลจะมองว่าชาวบ้านพูดลอยๆ ไม่มีหลักฐาน ซึ่งงานวิจัยนี้ทำให้ชาวบ้านรู้จักโกงต่างๆ จากการรวบรวมเอกสารสำคัญของคณะวิจัย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเอกสารราชการที่ชาวบ้านไม่สามารถไปค้นดูได้ ทั้งนี้ชาวบ้านได้นำเอกสารที่ได้มาไปต่อสู้อื่นเพิ่มเติมเรื่องคดี เช่น นำไปประกอบเวลาขึ้นศาล อย่างที่นักวิชาการชี้ให้เห็นว่ามีข้อพิรุณอะไรบ้าง วิธีการโกงมีอะไรบ้าง ก็ได้นำไปสืบพยานที่ศาล ซึ่งในกรณีของวิทยา แก้วบัวขาว ก็ได้นำไปประกอบสำนวนขึ้นศาลปกครองด้วย เพื่อให้ผู้พิพากษาได้เห็นและพิจารณาในสิ่งที่ชาวบ้านพูดไม่ได้ อธิบายไม่เป็น ช่วงหลังจากงานวิจัยที่มีการจัดเวทีแลกเปลี่ยน หากชาวบ้านไปพูดเอง นักวิชาการหรือผู้รู้กฎหมายก็จะไม่ค่อยฟัง แต่ถ้ามีคนอื่นมาพูดแทนจะดีกว่า นอกจากนี้กรณีหนองกินเพลได้ถูกตีแผ่ ทำให้สังคมรับรู้ว่ามีปัญหาที่เกิดขึ้นมายาวนานกับชาวบ้านนั้นเป็นความไม่เป็นธรรม ซึ่งได้นักวิชาการหรือผู้รู้กฎหมายมาช่วยพูด ทำให้สถานการณ์ดีขึ้น ในส่วนชาวบ้านเองเมื่อมีข้อมูลหลักฐาน มีคนมาช่วยพูด ก็ทำให้ชาวบ้านมีกำลังใจที่จะต่อสู้มากขึ้น กล้าที่จะแสดงออก กล้าที่จะออกมาผลักดันให้สังคมรับ

รู้ว่าปัญหาที่เกิดขึ้นมายาวนานต้องได้รับการแก้ไข มีหน่วยงานลงไปตรวจสอบเรื่องเอกสารสิทธิ์ มาพูดเรื่องการเข้าไม่ถึงกระบวนการยุติธรรม จนทำให้ขณะนี้กลุ่มหนองกินเพลได้ใช้กองทุนยุติธรรมด้วย จากการผลักดัน จากการมาชุมนุม การที่มีข้อมูลจากนักวิชาการต่างๆ มาสนับสนุน ปัจจุบันมีดีเอสไอลงไปทำข้อมูลของหนองกินเพล ทั้งรวบรวมเอกสารต่างๆ ศึกษาข้อกฎหมายเกี่ยวกับข้อพิพาทของเอกสารที่จะรวบรวมนำไปฟ้องศาลปกครองให้กับชาวบ้าน

ทั้งนี้จากหลักฐานงานวิจัย ทำให้ศาลรับฟังมากขึ้น จากที่ก่อนหน้านี้ชาวบ้านพูดแบบปากเปล่าไม่มีเอกสารรับรอง แต่เมื่อพูดว่ามีหน่วยงานลงมาตรวจสอบว่ามีเอกสารข้อพิพาทต่างๆ พร้อมทั้งมีเอกสารประกอบส่งให้ศาลพิจารณาด้วย ศาลท่านก็รับฟังมากขึ้น โดยช่วงหลังจากที่มีเอกสารยื่นต่อศาล มีคดีในศาลยุติธรรมของคุณวิทยา เพิ่มมาอีก ๓ คดี ซึ่งเราได้รวบรวมข้อมูลหลักฐานเหล่านี้และทำสำนวนยื่นให้ศาลรับฟัง ท่านก็รับฟังและสามารถชะลอคดีในศาลยุติธรรมเพื่อการพิจารณาคดีของศาลปกครอง

นิกร วิสเพ็ญ ขอขมายความในส่วนกรณีหนองกินเพล ไม่ใช่ชลอคคดี แต่เป็นการจำหน่ายคดี ในส่วนโฉนดที่มาทับที่ดินของคุณหนูเดือน มีประมาณ ๕๐ ราย เป็นที่ดินประมาณ ๘๐-๙๐ ไร่ ถ้าเอาจำนวนรายเป็นตัวตั้ง เราจะต้องเป็นจำเลยถึง ๕๐ ครั้ง ซึ่งจะไม่มีเวลาไปทำอย่างอื่นเลย คดีนี้สู้กันมา ๒๐-๓๐ ปี ที่ดินเป็นหมิ่นไร่ ชาวบ้านมีการต่อสู้คดีโดยตั้งรูปคดีผิดบ้างถูกบ้าง เช่น ครอบครองปรปักษ์ จนกระทั่งได้เข้าไปให้แนวคิดที่ว่า ถ้าเราตั้งรูปคดีเป็นครอบครองปรปักษ์ แสดงว่าเรายอมรับว่าโฉนดออกถูกต้อง ทั้งที่จริงมันผิด เมื่อได้เข้าไปทำงานร่วมกัน จึงได้มีการตั้งรูปคดีใหม่โดยต่อสู้ว่าโฉนดนั้นออกโดยมิชอบ โดยกระบวนการต่อสู้ก็มาพิจารณาคูว่า เอกสารที่เกี่ยวข้องมีอะไรบ้าง ไล่มาใหม่หมด เริ่มต้นนับหนึ่งใหม่ โดยให้แนวคิดที่ว่า สิ่งที่เราต้องการคืออะไร แหล่งข้อมูลอยู่ที่ไหน การได้มาซึ่งข้อมูลจะอย่างไร พอได้ข้อมูลมาแล้วนำมาวิเคราะห์ แล้วนำข้อมูลไปใช้ในศาล เมื่อตั้งรูปคดีใหม่ไปที่ศาลปกครอง ก็เห็นใจศาลทั่วไปว่า คดีขึ้นสู่ศาลในเรื่องนี้อย่างเดียวเป็นพันๆ เรื่อง ไม่สังเกตเลยหรือว่า คดีโจทก์คนเดียวกับฟ้องชาวบ้านทีละคนๆ จำนวนมากเป็นพันๆ คนนั้นเป็นสิ่งผิดปกติ ภายหลังมีคณะนิติศาสตร์

ม.อุบลราชธานี และสภานายความเข้ามา มีงานวิจัยนี้ มีดีเอสไอลงไปช่วย และที่ให้ได้ผลที่สุดคือในศาลปกครอง หลังจากศาลปกครองก็มานั่งคุยกันว่าโชคดีที่ศาลให้ไปรังวัดที่พิพาท เมื่อรังวัดออกมาปรากฏว่า ข้อมูลที่ทำไว้แต่ต้นพบว่า โฉนดออกทับที่ก็จริง และขายเป็นทอดๆ ไป แต่ใบจองไม่ได้ถูกยกเลิก ซึ่งกระบวนการศึกษา กระบวนการลงพื้นที่นั้นพบว่าทุกอย่างมีประวัติ ที่ดินโฉนดทุกแปลงมีประวัติว่าออกชอบหรือไม่ แต่การครอบครองเอกสารไปอยู่ในมือคู่กรณี รวมทั้งเอกสารที่อยู่กับรัฐก็สูญหาย เมื่อลงพื้นที่เสร็จดีเอสไอระบุว่า ดังนั้นการที่เจ้าหน้าที่ออกใบจองในปี พ.ศ.๒๕๑๔ ซ้ำซ้อนกับใบจองเดิม ทำให้โฉนดที่ดินจากใบจองที่ซ้ำซ้อนเป็นการออกโฉนดโดยมิชอบด้วยกฎหมาย ตามหลักผู้รับโอนย่อมไม่มีสิทธิดีกว่าผู้โอน นี่เป็นผลงานดีเอสไอ และเราโชคดีเมื่อศาลปกครองมีคำพิพากษาในศาลชั้นต้น กรณีผู้ถูกฟ้องคดีไม่ดำเนินการสอบพยานหลักฐานหรือเรียกโฉนดที่ดินมาพิจารณาตรวจสอบ ผู้ฟ้องคดีพิพาทกับเจ้าของโฉนดที่ดินแปลงใดเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ที่ดินต้องเรียกมา แต่เมื่อไม่เรียกมาแสดงว่ามีชอบ เพราะฉะนั้นคดีหลังๆ คนที่ซื้อโฉนดต่อๆ กันไป เราแค่นำคำพิพากษาศาลปกครองและยื่นเอกสารของดีเอสไอไปขอจำหน่ายคดีชั่วคราวให้ศาลปกครองชี้ขาด ถ้าศาลปกครองชี้อย่างไร คดีแพ่งเป็นไปตามศาลปกครอง ทั้งนี้ยังไม่ถึงขั้นบังคับคดี ข้อเสียในการรังวัดที่พิพาทยังรังวัดไม่ครอบคลุม จาก ๘๔ ไร่ รังวัดได้เพียง ๑๘ ไร่ เพราะฉะนั้นคดีใดที่ไม่ครอบคลุมจะมีผลทำให้ผู้ที่มีชื่อในโฉนดทยอยฟ้องเรื่อยๆ แต่เราพยายามขยายให้ครอบคลุมในโอกาสต่อไป ทั้งนี้ศาลปกครองสูงสุดได้เรียกคุณหนูเดือนไปฟังคำแถลงปิดคดีเมื่อเดือนที่แล้ว ซึ่งแถลงยืนยันตามศาลชั้นต้น นี่เป็นเพียงแค่กรณีเดียว แต่ยังมีเหลืออีกเป็นพันๆ กรณีที่ยังไม่เข้าสู่กระบวนการฟ้องร้อง ซึ่งคงต้องเป็นไปในแนวเดียวกันนี้ เป็นบรรทัดฐาน ทั้งนี้การจะแก้ปัญหาที่ยั่งยืนองค์กรชาวบ้านต้องเข้มแข็ง ต้องรวมกลุ่มกันเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้กัน คณะนิติศาสตร์ ม.อุบลราชธานี ใช้เป็นพื้นที่ฝึกนักกฎหมายรุ่นใหม่เพื่อไปรับใช้ชาวบ้าน มีการลงพื้นที่เรียนรู้ของจริง สิ่งสำคัญคือการเผยแพร่เอกสาร จะเป็นข้อมูลตรงที่ทำให้ได้พูดในสิ่งที่อยากพูด และได้แสดงเอกสารที่ต้องการแสดง ซึ่งบางครั้งไม่สามารถทำในศาลได้ จึงอยากให้ทุกคน ทุกองคาพยพได้เรียนรู้ร่วมกันในกระบวนการยุติธรรม

พงษ์ศักดิ์ สายวรรณ ในช่วงที่คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ๒ คดี ต่างกรรมต่างวาระ คดีละ ๒ ปี ๔ เดือน แต่ก่อนตัดสินคดีที่ ๒ พอตี ดีเอสไอลงตรวจสอบ และเราได้หลักฐานของดีเอสไอมายืนยัน สุดท้ายนำมาสู่การต่อสู้ทางสังคม โดยนำมาเปิดเผยว่า คนไม่ผิดติดคุก บุกรุกที่ดินตัวเอง และได้ร่วมผลักดันในเชิงนโยบาย ด้วยกับขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม และได้มีการเจรจากับรัฐบาลหลายเรื่อง จนกระทั่งดีเอสไอลงไปตรวจสอบ เมื่อได้ข้อมูลก็นำมาชี้กับสังคม รวมทั้งการออกสื่อ ต่อมาช่วงที่คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช มีการตัดสินคดีที่ ๒ ช่วงที่ออกแถลงการณ์เรื่องข้อเท็จจริงที่ดินนี้ออกโดยมิชอบ และได้นำมูลนิ้มาชี้ คดีที่ ๒ เขาก็ไม่ตัดสินเป็นต่างกรรมต่างวาระ แต่ตัดสินรวมเป็นคดีเดียวกัน แทนที่จะติดคุก ๔ ปี ๘ เดือน ก็เหลือเพียง ๒ ปี ๔ เดือน เมื่อรวมเป็นคดีเดียวกัน หลังจากนั้นก็กดดันให้ปล่อยตัวคุณวิทยา ซึ่งไม่จ่าย เพราะต้องรอให้ติดคุกจนครบเกณฑ์ที่จะพิจารณาชั้นโทษ โดยได้ติดคุกอยู่ ๑ ปี ๖ เดือน และได้รับการปล่อยตัวในที่สุด การนำออกมาเปิดเผยต่อสังคมและผลักดัน ทำให้ศาลเริ่มเห็นว่าจุดบกพร่องของศาลมีอย่างไร ในการพิจารณาคดีตัดสิน ในส่วนของงานวิจัยนี้ เมื่อนำมายื่นต่อศาลปกครองสูงสุด ศาลได้รับเอกสารนี้ไว้เป็นเอกสารหนึ่งที่ใช้ในการพิจารณาของศาลปกครองสูงสุด ซึ่งแนวพิจารณาคดีที่ได้แถลงไปนั้นได้มีการยื่นตามศาลชั้นต้น สิ่งหนึ่งให้เห็น คือกรณีหนองกินเพล ถ้าศาลปกครองดูภาพรวมทั้งหมดจะเห็นว่าเป็นคดีสาธารณะ เพราะเกิดขึ้นในพื้นที่ส่วนใหญ่ของ ๒ ตำบล แต่จุดอ่อนของศาลปกครองจะไม่แยกว่าคดีนี้เป็นปัจเจก คดีนี้เป็นสาธารณะ ซึ่งการหมดอายุความทางคดีไม่เท่ากัน ซึ่งเป็นจุดหนึ่งที่เราควรนำมาพิจารณาในกระบวนการศาลปกครอง

หนูเดือน แก้วบัวขาว กรณีนี้จากที่เราได้กองทุนยุติธรรมไปทำเรื่องศาลปกครองให้พี่น้อง ทางกองทุนยุติธรรมจะใช้ทนายในกองทุนฯ ซึ่งเป็นระเบียบที่ไม่สามารถใช้ทนายข้างนอกหรือว่าผู้ที่มีความเชี่ยวชาญเรื่องศาลปกครองได้ โดยทนายความบอกว่าเขาไม่เชี่ยวชาญเรื่องศาลปกครองและไม่ทราบข้อกฎหมายเกี่ยวกับศาลปกครองมากนัก ซึ่งศาลบอกว่าร่างไม่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ เลยติดในเรื่องของอายุความ และไม่รับฟ้อง

นิกร วิสเพ็ญ ในเรื่องกองทุนยุติธรรมหากมีความยุ่งยากสลับซับซ้อนมากนักก็จะมีใครอยากเข้าไปยุ่ง เพราะเข้าถึงได้ยากมาก ในการกรอกเอกสาร และเงื่อนไขที่เป็นข้อจำกัด

คมสัน โพธิ์คง คดีที่เข้ามาถึงงานวิจัย ส่วนใหญ่ต้องถือว่าคดีมีโทษ คือ มีการตั้งรูปคดีที่เป็นเรื่องเป็นราว มีการวิเคราะห์ รวบรวม สังเคราะห์ข้อมูล มีการตั้งเค้าโครงการต่อสู้คดี แนวทางการต่อสู้คดี แต่ก็จะมีคดีอีกมากที่ไม่ได้มีโอกาสเช่นนี้ จึงต้องมีทนายอาสา คณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยต่างๆ ก็ต้องเข้ามาจับบทบาทในการช่วยเหลือเชิงคดี ที่ผ่านมาศูนย์ช่วยเหลือทางกฎหมายของคณะนิติศาสตร์ ไม่มีคนทำจริงจัง และความเชี่ยวชาญในเชิงการสังเคราะห์คดีของทนายความและอาจารย์ในศูนย์ส่วนใหญ่ไม่ค่อยได้ทำกับของจริง แต่ทำในเชิงงานวิจัย การสอนหนังสือ ดูเอกสารมากกว่าลงไปคลุกกับคดีจริงๆ จึงอยากเสนอให้มีการถอดกระบวนการการทำคดีทั้งหลาย อาจจะเป็นอีกชุดงานหนึ่งที่ถอดกระบวนการ จุดอ่อน จุดแข็ง ปัจจัยที่ทำให้กระบวนการต่อสู้คดีประสบความสำเร็จ แล้วนำสิ่งที่ได้ไปสร้างแบบของการตั้งรูปคดี ซึ่งคณะนิติศาสตร์ทุกมหาวิทยาลัยสามารถนำมาพูดคุยแลกเปลี่ยนกันได้ แล้วนำมาทำเป็นคู่มือเพื่อเป็นพื้นฐานในการตั้งรูปคดี และสร้างระบบการฝึกคนที่จะมาทำงานอาสาคดีแบบนี้ รวมทั้งอาจารย์ในศูนย์กฎหมายของคณะนิติศาสตร์ด้วย เพื่อสร้างทนายอาสาขึ้นมาในอนาคต

อีกรูปแบบหนึ่งเรามีองค์กรตรวจสอบอยู่ ๒ องค์กรที่ทำหน้าที่ดูแลเรื่องนี้โดยตรง คือ ผู้ตรวจการแผ่นดิน และคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ คำถามคือ ทั้งสององค์กรตั้งมานานสิบกว่าปี แต่ปัญหาเหล่านี้ยังมีจำนวนมาก อาจต้องกลับไปทบทวนว่าเกิดอะไรขึ้นในเชิงประสิทธิภาพในการรับเรื่องร้องทุกข์ กรณีกรรมการสิทธิฯ แม้มีความเห็นที่ชาวบ้านได้ประโยชน์ แต่มักไม่มีหลักฐานรองรับ ในรายงานที่จะนำไปดำเนินคดีได้ ในส่วนผู้ตรวจการแผ่นดิน ปัญหาคือ ระบบการทำงานของเจ้าหน้าที่ การลงลึกถึงพยานหลักฐานค้นคว้าวิจัยยังขาดระบบ นอกจากทำคู่มือจึงควรถอดบทเรียนการทำคดีทั้งที่ประสบความสำเร็จและไม่ประสบความสำเร็จ เพื่อหารูปแบบการตั้งรูปคดี และมาแลกเปลี่ยนกับองค์กรตรวจสอบทั้งหลายด้วย เพื่อจัดให้รูปแบบใกล้เคียงกันและทำมาตรฐานของแต่ละฝ่าย

การที่กองทุนยุติธรรมระบุว่าต้องใช้ทนายของกองทุนฯ จึงตั้งคำถามกับกองทุนยุติธรรมทำไมต้องผูกขาดทนาย ทั้งที่ไม่สามารถควบคุมคุณภาพของทนายได้ นอกจากนี้ยังนำทนายที่ถนัดทำคดีอาญามาทำคดีปกครอง ซึ่งไม่สามารถตั้งรูปคดีได้ เป็นการก่อกวนให้ชาวบ้าน เพราะฉะนั้นกองทุนยุติธรรมต้องเลิกระบบผูกขาดทนาย

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ ในกรณีหนองกินเพลถ้าคุณภาพใหญ่ชาวบ้านเดือนร้อน ๒,๐๐๐-๓,๐๐๐ ครอบครัว หนึ่ง ทำอย่างไรจะขยายกระบวนการเรียนรู้พัฒนาสู่การต่อสู้คดีให้ทั่วถึงได้ สอง ทำอย่างไรจะสรุปบทเรียนเป็นคู่มือ แนวทาง สำหรับคนรุ่นใหม่ได้นำไปใช้ โดยไม่ต้องมาเริ่มต้นจากศูนย์ในทุกคดี

ชรรค์เพชร ชายทวีป ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับคดีหนึ่งที่เป็นประสบการณ์ในการทำคดีปกครอง เป็นคดีของชาวบ้านที่ฟ้องเพิกถอนการอนุญาตให้ตั้งโรงไฟฟ้าชีวมวล และเป็นคดีที่ศาลปกครองหยิบยกเรื่องสิทธิชุมชนขึ้นมา สิ่งที่เกิดขึ้นที่ทาคดีพยายามทำให้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนจำนวนมากๆ ซึ่งจะเป็นคดีที่คุ้มครองประโยชน์ของสาธารณะ โดยให้มีคนฟ้องคดีจำนวนมาก มีการเซ็นมอบอำนาจกัน ซึ่งจะแก้ปัญหาเรื่องอายุความ ในส่วนคดีหนองกินเพลถ้ามองดูว่าคนชื่อเป็นคนเดียวกัน และไปพร้อมๆ กันก็น่าจะเป็นไปได้ เท่าที่ดูกระบวนการจะเริ่มที่การขอเพิกถอนโฉนดก่อน ซึ่งต้องไปที่สำนักงานที่ดินก่อน และต้องดูข้อเท็จจริงไปที่ละคดี กฎหมายที่ต้องดูฉบับหนึ่งคือ กฎหมายวิธีปฏิบัติราชการทางปกครอง เรื่องการเพิกถอนโฉนด กรณีคุณวิทยา คดีหนึ่งที่เขาไม่พิจารณาดำเนินการอะไรเลยก็ไปฟ้องว่าละเลยล่าช้า ก็ไปศาลปกครอง

กรณีโรงไฟฟ้าชีวมวล เมื่อคดีเสร็จ ศาลปกครองชั้นต้นพิพากษาแล้ว เขาก็พยายามจัดเวทีถอดบทเรียน และชวนโรงไฟฟ้าที่ต่างๆ มาร่วมฟัง มีชาวบ้านมาหลายกลุ่มมาร่วมถอดบทเรียน ซึ่งวิธีการแบบนี้ก็น่าจะนำมาใช้ในกรณีแบบนี้บ้างว่า ไปสู้คดีอย่างไร ไปเจออะไรมาบ้าง ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเริ่มจากไม่รู้ก็จะกลัวก่อน และมีประเด็นตอนที่ฟ้องหรือไม่ฟ้องคดี เขาก็กลัวว่าจะแพ้ กลัวว่าถ้าฟ้องไปแล้วจะเสียกระบวนการของชาวบ้าน จึงฝากว่าถึงจะแพ้ก็สามารถถอดบทเรียนความพ่ายแพ้ได้ คิดว่าการไปเรียนรู้ร่วมกันแบบนี้จะช่วยได้

ในส่วนงานวิจัยนี้มีข้อสังเกตว่า เรื่องการจัดการที่ดินยังไม่เห็นข้อเสนอที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของชุมชนในการจัดการที่ดิน เพราะถ้าเราบอกว่ารัฐธรรมนูญรับรองสิทธิชุมชน ไม่ว่าจะดินน้ำป่าก็เป็นทรัพยากร เพราะฉะนั้นชุมชนต้องเข้าไปจัดการที่ดินได้ด้วย และคณะกรรมการในระดับชาติหรือระดับจังหวัดก็ไม่มีชุมชนเข้าไปเกี่ยวข้อง อย่างที่อุบลฯ ตอนนี้มีปัญหาที่เป็นเรื่องใหญ่คือ ผู้ว่าฯ กับนายอำเภอไปขุดลอกที่สาธารณะ โดยเอาดินจากที่สาธารณะไปถมที่เอกชน ซึ่งเรื่องที่ดินในประมวลกฎหมายที่ดินน่าจะเสนอประเด็นพวกนี้ไปด้วยว่า ต้องให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการ ไม่ใช่เฉพาะเรื่องการเพิกถอนโฉนด

จ่านงค์ จิตรนิรัตน์ ในความขัดแย้งของชุมชนเรื่องทรัพยากร ไม่มีใครเป็นหน่วยกลางที่จะมายืนยันว่า ชุมชนนี้เป็นคนเก่าหรือคนใหม่ อยู่มานานจริงหรือไม่จริง แต่เป็นการพูดกันของคู่กรณี ทำอย่างไรจะมีข้อมูลที่เชื่อถือได้ ให้มีผลต่อการคิดของราชการ ถ้ามีหลักฐานที่ถูกต้องก็มาเทียบเคียงกันว่าใครอยู่มาก่อน ส่วนงานวิจัยนี้ให้หาวิธีใช้ประโยชน์ในฐานะเป็นคนกลางที่จะเชื่อถือได้ในการเสนอต่อสังคมและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และใช้กระบวนการเจรจากับรัฐร่วมด้วย

พลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง ส่วนใหญ่ทุกพื้นที่ที่ไปเจาะขอประวัติชุมชน ถ้ามีวัดหนึ่งวัดถือว่ามีชุมชนแน่นอน เพราะจะสร้างวัดได้ต้องมีชุมชนมาก่อน เพราะฉะนั้นประวัติชุมชนจะเป็นเรื่องหนึ่งที่สำคัญในกระบวนการตรวจสอบสิทธิของคนและสิทธิชุมชน เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ดีที่สุด ถ้าเอกสารวิจัยนี้สามารถแสดงให้เห็นได้ว่ามีชุมชนมาก่อนจะเป็นตัวบ่งชี้ได้เป็นอย่างดี

พ.ต.ท.ประจักษ์ วงศ์ศรีณี กรณีหนองกินเพลเข้ามาสู่ดีเอสไอ ๒ ครั้ง สิ่งที่เห็นจากบทเรียนของหนองกินเพลในภาพรวมแต่ละคดีที่ไปขึ้นศาลกัน มีมุมมองของศาลอย่างไรในการต่อสู้ และชาวบ้านต่อสู้ในประเด็นใดบ้าง และแพ้จุดไหนบ้าง แล้วเก็บประเด็นเหล่านั้นมาวิเคราะห์ ข้อดีของหนองกินเพล คือ ที่ดินมีใบจองถ้าศึกษาดี ๆ จะมีมุมมองทางกฎหมายที่ลึกซึ้งมาก แต่หลายคดีที่ผ่านมาไม่ได้มองมุมมองนี้เลย จึงหยิบมุมมองนี้มาวิเคราะห์ สิ่งต่างๆ ที่ชาวบ้านได้ต่อสู้มา บางครั้งพูดเรื่องการซื้อขายที่ดินโดยไม่ได้เซ็นชื่อ ชื่อปลอมบ้าง หรือเซ็นจริงแต่ถูกหลอก

บ้าง ซึ่งประเด็นเหล่านี้ศาลมักจะไม่นับฟัง และให้ประเด็นนี้ของชาวบ้านตกไปแล้วไปเจอหลักฐานชิ้นหนึ่งที่มาอยู่ในการออกโฉนดที่ดินแต่ละแปลงที่ไปทับซ้อนคือ มีหนังสือมอบอำนาจฉบับหนึ่งที่นายทุนไปให้ชาวบ้านเซ็น ในข้อความมอบอำนาจมีข้อความหนึ่ง คือ นอกจากเป็นการมอบอำนาจให้ไปออกโฉนดแล้ว ยังเป็นลักษณะของการซื้อขายที่ดินด้วย บางรายมีการบอกจำนวนเงินว่าซื้อขายเท่าไร หรือเว้นช่องว่างไว้แล้วบอกรับเงินไปแล้ว ถ้ามาดูระยะเวลาของใบจองมีกฎหมายมาตราหนึ่งในประมวลกฎหมายที่ดินบอกว่า ห้ามซื้อขายกันในขณะที่เป็นใบจอง ในคำพิพากษาฎีกาหลายฉบับบอกว่าถ้าซื้อขายกันในขณะที่กฎหมายห้ามไว้เป็นโมฆะ เพราะฉะนั้นสิทธิต่างๆ ก็จะเป็นโมฆะตามมา ไม่ว่าจะเอาที่ดินไปออกโฉนดหรือไปทำอะไรก็ตาม มองว่าในข้อกฎหมายนี้ห้ามขายกันขึ้นมาต่อสู้อันได้ในเรื่องความเป็นโมฆะของการซื้อขายที่ดินจากหนังสือมอบอำนาจฉบับนั้น เพราะมองดูแล้วไม่มีประเด็นอื่นที่จะสู้ได้ชนะ ต้องเล่นมุมมองกฎหมายนี้ที่อาจจะสู้ได้ ซึ่งได้สรุปของแต่ละคนไว้เป็นชุดๆ บางคนต้องยอมรับว่าหลักฐานดี บางคนต้องยอมรับว่าหลักฐานไม่ดี อยู่ที่เนื้อหาของแต่ละคนไป ตอนนี้อยู่ที่กรณีสุดท้ายคือคุณวิทยา โดยวิเคราะห์จากใบจองที่คุณวิทยามีส่วนหนึ่ง และวิเคราะห์จากใบจองที่เป็นที่มาของเอกสารซับซ้อนอีกส่วนหนึ่ง ส่วนของคนถือครองที่ดินอีกส่วนหนึ่ง และคนที่มาทับซ้อนอีกส่วนหนึ่ง แล้ววิเคราะห์สองด้าน ซึ่งคิดว่าน่าจะเป็นตัวที่ช่วยเรื่องพยานหลักฐานได้เสริมกับเรื่องกันไปฟ้องศาลปกครอง

ในกรณีศาลปกครอง มีข้อเสนอแนะว่า เรื่องของศาลปกครองจะเป็นเรื่องของการให้กรมที่ดินตั้งคณะกรรมการตามมาตรา ๖๑ ซึ่งมองว่ากระบวนการตรงนี้อาจจะช้า เพราะว่าถ้าเราร้องขอให้กรมที่ดินเพิกถอนแล้วกรมที่ดินปฏิเสธว่าไม่เพิกถอน น่าจะนำประเด็นนี้ไปฟ้องศาลปกครองให้เพิกถอนเลย ซึ่งการตั้งกรรมการตามมาตรา ๖๑ จะมีการอุทธรณ์ไปอีกและใช้เวลาไปอีกส่วนหนึ่ง หากศาลสูงมีคำสั่งให้กรมที่ดินตั้งคณะกรรมการก็จะล่าช้าไปอีก หากวิเคราะห์ออกมาว่าไม่เพิกถอน เราก็ต้องไปฟ้องอีกว่ามีหลักฐานควรเพิกถอน เป็นเรื่องที่ควรทบทวนว่าจะพิจารณาอย่างไรให้กระบวนการนี้เร็วขึ้น จึงขอเสนอไว้เป็นแนวทาง

สุรสม กฤษณะจุฑะ ปัญหาที่ดินแยกไม่ออกจากปัญหาความเป็นธรรมและความยุติธรรมในสังคม ปัญหาที่ชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม เช่น ปัญหาการสื่อสารและการใช้ภาษา ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างผู้ที่เป็นจำเลยกับศาล ชาวบ้านไม่เข้าใจกระบวนการยุติธรรม ไม่มีเงินจ่ายในการต่อสู้คดี แม้ขอความช่วยเหลือจากกองทุนยุติธรรมแต่ก็ยังไม่ได้รับการช่วยเหลือเนื่องจากมีหลายขั้นตอน สิ่งสำคัญคือต้องคำนึงถึงชาวบ้านว่าจะทำอย่างไรต่อไป

ปัญหาที่ชาวบ้านถูกยึดบ้าน จากการถูกฟ้องขับไล่ ซึ่งอยู่ระหว่างบังคับคดี จะทำอย่างไรกับปัญหาเฉพาะหน้าที่ชาวบ้านต้องเผชิญหน้ากับความทุกข์ จะช่วยชาวบ้านได้อย่างไรเนื่องจากชาวบ้านไม่มีที่ไป

ปัจจุบันสังคมไทยและระบบราชการพยายามแก้ปัญหา เช่น DSI ลงพื้นที่พบว่าอาจมีการออกโฉนดโดยมิชอบ ทางกรมที่ดินก็มีการตั้งคณะกรรมการตรวจสอบข้อเท็จจริง มีการลงพื้นที่สำรวจโดยใช้ GPS วัดและอ่านสารบบ ส่วนใหญ่ได้ข้อสรุปว่าไม่มีหลักฐานใดที่จะชี้ว่าออกหลักฐานโดยมิชอบ แต่เมื่อ DSI มาตรวจสอบกลับพบว่ามีปัญหาเรื่องการออกเอกสารหลักฐานไม่ถูกต้อง เมื่อมีผลสรุปออกมาต่างกันเช่นนี้จะดำเนินการต่อไปอย่างไร ใครเป็นเจ้าของ ใครมีอำนาจจัดการ

ชาวบ้านมีการร้องต่อรัฐบาลทุกรัฐบาล แต่ยังไม่รู้จะแก้ปัญหาได้อย่างไร ปัญหาเหล่านี้มีความซับซ้อน จึงจำเป็นต้องมีการเรียนรู้ร่วมกัน

นิกร วิสเพ็ญ พื้นที่บริเวณนั้นสมัยก่อนไม่มีราคา แต่สมัยนี้เริ่มเป็นทำเลทอง มีห้างร้านขนาดใหญ่เกิดขึ้นจำนวนมาก

กรณีพิพาทนี้ต่อสู้มาหลายปี รุนต่องุ่นทั้งเจ้าของที่ นายทุน และทนายความ ชาวบ้านเจ้าของที่ดินยังอยู่ทำกินในพื้นที่ ส่วนนายทุนมีชื่อในโฉนดแต่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ แล้วนำโฉนดไปจัดสรรขึ้นโครงการวางทับที่ชาวบ้าน กรณีที่เจ้าของที่ดินซื้อที่ดินต่อๆ กันมาจะเข้าไปทำกินแต่ไม่รู้ว่าพื้นที่ของตัวเองอยู่ตรงไหนจึงใช้วิธีสุ่มเอาทำให้เกิดความขัดแย้งและปะทะกับชาวบ้านในพื้นที่เป็นประจำ

รูปคดีที่ต่อสู้ส่วนใหญ่ที่ผ่านมาจะเป็นการครอบครองปรปักษ์มีทั้งชนะคดีและแพ้คดี เมื่อร้องเรียนสภานายความก็ช่วยเหลือโดยมอบทนายความในท้อง

ถิ่นเข้าไปช่วย กรณีที่ดินนี้ต้องใช้ทุนความที่มีความเข้าใจพื้นที่ รัฐประวัติศาสตร์ที่ดิน เพื่อนำไปสู่การตั้งรูปคดีที่ถูกต้อง ระยะเวลาหลังมีการตั้งรูปคดีว่าโฉนดที่ออกมา น่าจะออกโดยมิชอบ เช่น กรณีนาย ว. ขอออกโฉนดมีใบจองชัดเจนมีเจ้าหน้าที่ที่ดินรับรอง แต่พนักงานที่ดินไม่ออกให้โดยแจ้งว่ามีแปลงอื่นออกโฉนดแล้ว จึงฟ้องศาลปกครอง ศาลปกครองใช้ระบบไต่สวนออกมาดูข้อเท็จจริงในพื้นที่ ศาลสั่งให้มีการรังวัดโดยเจ้าพนักงานที่ดิน แต่ผู้ฟ้องคดีรังวัดไม่เหมือนกัน ผลออกมาทำให้นาย ว. ไม่ลงลายมือชื่อในเอกสารรังวัด ภายหลังจากพิพากษาให้เป็นการออกโฉนดทับซ้อนกับที่ดินที่มีอยู่แล้ว กรณีที่ดินอยู่ระหว่างอุทธรณ์ โฉนดบางส่วนเป็นชื่อนาง ก. บางส่วนเป็นของเจ้าของรายย่อย ทำให้มีการฟ้องคดีจำนวนมาก ปัจจุบันก็ยังค้างอยู่ในศาล เสนอว่าควรมีการตั้งหน่วยงานหรือคณะกรรมการศึกษาเรื่องนี้อย่างจริงจังแล้วนำเสนอในการแก้ปัญหา

กิตติศักดิ์ ปกรติ ปัญหาที่เกิดขึ้นมีความซับซ้อน ทั้งเรื่องข้อเท็จจริงหลอกลวงกันและมีการวางแผนระยะยาว คดีนี้หากมีหลักฐานชัดเจนแนวคำพิพากษาของศาลฎีกาจะเพิกถอนหมด แต่ปัญหาคือหลักฐานจะมีหรือไม่ โดยส่วนใหญ่อ้างมาตรา ๑๒๙๙ วรรค ๒ มาเป็นประโยชน์ และบางตอนก็อ้างมาตรา ๑๓๓๐ ว่า มีการขายทอดตลาดโดยเจ้าพนักงานแล้วเพราะฉะนั้นผู้ที่ได้ไปโดยสุจริตจึงมีสิทธิ แต่ปัญหาข้อกฎหมายนี้ไปผูกกับหลักฐานที่มีอยู่ก่อนหากจะมีการเพิกถอนได้ก็น่าสืบว่าหลักฐานที่มีมาก่อนหน้านี้ในระยะเวลา ๔๐ กว่าปีมีช่วงตอนไหนที่หลักฐานขาดสายหรือเป็นสิ่งที่ถูกบั่นขึ้นขึ้นมาน้อยเพียงใด

ต้องการให้เห็นประเด็นว่า ด้านหนึ่ง ในกระบวนการศาลจะมีการสอบสวนแสวงหาหลักฐานกันอย่างจริงจังโดยที่เห็นอกเห็นใจรับฟังชาวบ้าน เมื่อศาลเชื่อประชาชนก็จะเปิดโอกาสให้มีการนำสืบ คดีก็จะยืดยาว ศาลก็อาจถูกโจมตี อีกด้านหนึ่ง หลักฐานที่ซับซ้อนนี้ก็มีหลักฐานที่ขัดกันเองและศาลก็หนีไม่พ้นที่จะต้องรับฟังหลักฐานมหาชนในฐานะที่เป็นสิ่งที่ถูกต้องแท้จริง จะปฏิเสธได้ก็ต้องนำสืบให้หายสงสัยจริงๆ แต่คนที่จะนำสืบได้ก็คือเจ้าหน้าที่ของรัฐนั่นเองเป็นผู้ที่ทำหลักฐานมหาชนเหล่านั้น เมื่อนำสืบให้แน่ชัดสุดท้ายตนเองหรือผู้ร่วมงานในอดีตหรือ

ผู้ที่เคยเป็นผู้บังคับบัญชาของตนก็อาจได้รับความเดือดร้อนไปด้วยว่าได้ยอมตนไปเป็นเครื่องมือของนายทุน ซึ่งจะเป็นการขัดกันเองในระบบว่าผู้ที่จะมานำสืบหรือจะมาชี้แจงให้เห็นในข้อผิดของตนนั้นคงจะยากเต็มที

ประเด็นที่น่าสนใจคือจะหาทางออกอย่างไรให้ประชาชนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้ ซึ่งจะพิจารณาทั้งในแง่กระบวนการยุติธรรมในภาพรวมหรือเฉพาะเรื่องเฉพาะคดีก็ได้ โดยใช้วิธียกคดีขึ้นมาอภิปรายซักถามกันเพื่อนำไปสู่การปรับปรุงระบบกระบวนการยุติธรรม

จักรพันธ์ จันทรมุณี ประเด็นสำคัญคือส่วนหนึ่งชาวบ้านยากจนจึงต้องขายที่ดินมาดำรงชีพ เมื่อขายที่ดินแล้วก็โอนเอกสารสิทธิ์ให้ผู้ซื้อ เมื่อนายทุนได้ที่ดินไปหากมีการร้องเรียนกรมที่ดินจะตรวจสอบว่าเอกสารสิทธิ์ออกโดยชอบหรือไม่ โดยเน้นที่พยานเอกสารเป็นหลัก โดยพิจารณาขั้นตอนการออกโฉนด ซึ่งมีการรังวัดนำซีโดยเจ้าของที่ดิน ในการออกโฉนดที่ดินทุกครั้งจะต้องมีการรังวัดไม่มีการที่จะไม่รังวัดแล้วปักหลักเขต ในการดำเนินการทุกครั้งจะมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งผู้ปกครองท้องที่ เจ้าของที่ดิน และเจ้าของที่ดินใกล้เคียงร่วมในการรังวัดด้วย หากดำเนินการผิดพลาดคลาดเคลื่อนเจ้าหน้าที่ก็จะถูกดำเนินการอยู่แล้ว ในกรณีที่เป็นที่หลวงจะไม่สามารถออกโฉนดได้ แต่ในกรณีที่เป็นที่เอกชนจะมีกระบวนการในการออกโฉนด หากพบการกระทำผิดจะมีการเพิกถอนโฉนด และดำเนินการทางวินัยกับเจ้าหน้าที่ที่ร่วมกระทำผิดด้วย

คมสัน โพธิ์คง การออกเอกสารสิทธิ์โดยมิชอบ แล้วนำไปสู่การเพิกถอน (มาตรา ๖๑) เป็นประเด็นสำคัญ หากทราบข้อมูลทางสถิติเกี่ยวกับจำนวนการเพิกถอนจะทำให้รู้ว่ามีการใช้อำนาจตามมาตรา ๖๑ แค่ไหน

ผู้พิพากษา ๓ การสัมมนาครั้งนี้ไม่ได้ต้องการหาจำเลยของสังคม แต่ต้องการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อหาทางออก ร่วมกันในการช่วยเหลือประชาชนที่ได้รับความเดือดร้อนหรือด้อยโอกาสในสังคม เชื่อว่าปัจจุบันหลายหน่วยงานได้มีการทำโครงการเพื่อคุ้มครองสิทธิของเด็ก สตรี คนพิการ ผู้บริโภค หรือผู้ด้อยโอกาสอื่นในสังคม วิธีการแก้ปัญหาหากใช้กฎเกณฑ์เดียวกันกับทุกกลุ่ม จะมีปัญหาว่าประชาชนส่วนหนึ่งไม่สามารถเข้าถึงความเป็นธรรมในสังคมได้ เมื่อเขียนกราฟ

เปรียบเทียบในแต่ละกลุ่มว่ามีมาตรการที่รัฐเข้าไปดูแลกลุ่มต่างๆ เหล่านี้มากน้อยแค่ไหน จะเห็นระดับของการเข้าไปจัดการที่มีความเข้มข้นต่างกันไม่ว่าจะเป็นตัวกฎหมายหรือการมีหน่วยงานเข้ามารองรับ เช่น กลุ่มผู้บริโภคจะมีสำนักงานคุ้มครองผู้บริโภคที่มีมาตรการทางการบริหารในการช่วยแก้ปัญหา เป็นต้น จึงอยากตั้งคำถามว่าในกรณีที่ดินจะมีเจ้าภาพหรือสำนักงานหรือคณะกรรมการเข้ามาดูแลเรื่องนี้อย่างจริงจังหรือไม่ อย่างไร

ผู้พิพากษา ๔ กรณีที่ดินที่พูดถึงนี้เบื้องต้นน่าจะมาจากอดีตเมื่อ ๔๐ กว่าปีก่อนที่ดินคงไม่มีราคาเสมือนว่านายทุนเข้ามาหลอกชาวบ้าน ข้อเท็จจริงต้องยุติแบบนั้นว่า นักการเมืองนายทุนมาหลอกชาวบ้านว่าออกโฉนดได้และจะซื้อด้วยแต่สุดท้ายผิดสัญญาแล้วนำหนังสือมอบอำนาจไปออกโฉนดเป็นที่ดินของตัวเองกรณีนี้ต้องดูว่าศาลปกครองวินิจฉัยว่าอย่างไร

นิกร วิสเพ็ญ ศาลปกครองได้ไปดูในพื้นที่ บอกว่าโฉนดที่ดินแปลงเล็กๆ ที่ทับกับที่นายทุนนั้นทุกแปลงต้องมีประวัติว่าที่ดินออกมาจากแปลงใหญ่แปลงไหน ถ้าโฉนดออกโดยชอบก็ให้เจ้าพนักงานที่ดินนำประวัติแต่ละแปลงมา จนกระทั่งปัจจุบันก็ยังไม่มียุติว่าที่ดินแต่ละแปลงออกมาจากแปลงใหญ่แปลงไหนอย่างไร ในความจริงต้องมีประวัติออกมาได้ เช่น จากสค.๑ มาเป็น นส.๓ มาเป็นโฉนดขายต่อให้ใครบ้าง เพียงแต่ว่าขั้นตอนไหนจะชอบหรือมิชอบอย่างไร เมื่อข้อเท็จจริงไม่มีประวัติแต่ละแปลงนำเสนอต่อศาล ศาลจึงมองว่าการออกโฉนดไม่น่าจะชอบ โดยใช้มาตรา ๖๑ ซึ่งเป็นคดีแรกที่เห็นว่าใช้มาตรา ๖๑ ในศาลปกครองชั้นต้น แต่ข้อต่อสู้ของผู้ถูกฟ้องคดีเห็นว่าไม่ต้องใช้มาตรา ๖๑ เพราะทุกแปลงชอบแล้วแต่ไม่มีรายละเอียด ขณะนี้คดีอยู่ในศาลปกครองสูงสุด

กิตติศักดิ์ ปกรติ ให้ข้อมูลและให้ความเห็นว่า เรื่องนี้รูปเรื่องจะเหมือนว่านักการเมืองหลอก เท่าที่ทราบนักการเมืองคนนี้มีความคิดเป็นสังคมนิยม มีแนวคิดจะตั้งเป็นสหกรณ์โดยมีประชาชนทั้งหมดเป็น บริวารแล้วจะเป็นพรรคการเมืองที่มีประชาชนเป็นบริวารด้วย แต่ทั้งหมดเขาจะเป็นเจ้าของที่ดินเพื่อให้ประชาชนมาอยู่ร่วมกัน แต่เมื่อเขาเสียชีวิตภรรยาของเขากลับคิดจะจัดสรรเป็นอสังหาริมทรัพย์ขนาดใหญ่ เพราะฉะนั้นต้องเข้าใจวิวัฒนาการทางความคิดของนายทุน ในความ

เป็นจริงนายทุนก็อาจจะกึ่งหลอกโดยเชื่อว่าประชาชนรักษาที่ดินไว้ไม่ได้ซึ่งเขาจะเป็นผู้ปกป้องประชาชนเอง อาจต้องให้ความเป็นธรรมกับผู้ตายในแง่ นี้ด้วย

พินิจ ตันติวิญญูพงศ์ ถ้าพูดถึงเรื่องเจ้าภาพกรณีที่ดินคิดว่ามีอยู่แล้ว คือ กบร. และศูนย์ดำรงธรรมแต่ละจังหวัดก็จะเป็นเจ้าภาพ แต่ปัญหาที่คุยกัน ณ วัน นี้คงไม่ต้องลงในรายละเอียดเพราะบางสิ่งบางอย่างอยู่ในการพิจารณาของศาล รวมทั้งข้อมูลที่น่าเสนอก็ไม่แน่ชัดว่าเท็จจริงแค่ไหน จึงอยากให้การพิจารณาโครงสร้าง การจัดการปัญหามากกว่า ปัญหาที่ดินปัจจุบันสภาวะของโลกเป็นยุคควัตถุนิยม การ แสวงหาปัจจัยสี่โดยเฉพาะเรื่องที่ดินทุกคนก็จะแก่งแย่งกัน แต่การแก่งแย่งที่ดิน ไม่มีระบบระเบียบ หน่วยงานของรัฐก็พร้อมที่จะช่วยชาวบ้าน แต่ต้องคัดแยกให้ดีกว่า เราช่วยประชาชน ช่วยคนด้อยโอกาส คนเดือดร้อน แต่ถ้าคนเลวคนชั่วต่อให้ จนหรือด้อยโอกาสเราก็ไม่ควรช่วยเพราะ จะเป็นปัญหาในระยะยาว ในเรื่องการ จัดสรรที่เหมาะสมนั้นในอดีตประเทศไทยมีป่าไม้อยู่ ประมาณ ๗๐% แต่ปัจจุบัน เหลือประมาณ ๒๐% แสดงว่าป่าไม้ถูกบุกรุกถูกรักษาโดยชาวบ้านที่ขยาย ตัวจากครอบครัว เล็กๆ ที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น ปัจจุบันป่าไม้เหลือแล้ว จากภาพถ่าย ทางอากาศเห็นสีเขียวไม่ใช่ป่าแต่เป็นสวนยางพารา ในเรื่องของการแก้ไขปัญหาคือ ต้องยอมรับว่าคนที่มีความรู้มากที่สุดคือเจ้าพนักงานที่ดินเพราะจะมี ข้อมูล ภาพถ่ายทางอากาศให้เห็นว่าประชาชนเข้าไปอยู่ในพื้นที่ตั้งแต่เมื่อไหร่ การจะมี เจ้าภาพในการแก้ไขปัญหานั้นต้องเสริมสร้างจริยธรรมให้กับคนรุ่นใหม่ และ รัฐจะเข้าไปจัดสรรอย่างไรที่จะหาข้อยุติที่เป็นธรรม คือทุกฝ่ายเห็นว่าจะ สามารถปกป้องรักษาทรัพยากรไว้ได้จะทำอย่างไร

คมสัน โพธิ์คง ปัญหาเรื่องที่ดินเป็นเรื่องที่แก้ไขค่อนข้างยาก เพราะว่า ที่ดิน ไม่เหมือนทรัพยากรอื่นที่ดินเป็นทรัพยากรที่มีอยู่จำกัด บางส่วนสามารถจัดสรรให้ ได้บางส่วนไม่สามารถจัดสรรให้ได้ ประเด็นสำคัญคือเรื่องการบังคับใช้กฎหมาย ตั้งแต่เจ้าหน้าที่ชั้นต้น ตั้งแต่การออกเอกสารสิทธิ์ ซึ่งจะต้องตั้งคำถามกันว่าในกรณี ของการออกเอกสารสิทธิ์และมีข้อโต้แย้งกันเช่นนี้ ในส่วนของเจ้าพนักงานที่ดินมี วิธีแก้ไขข้อพิพาทเบื้องต้นอย่างไร การออกเอกสารสิทธิ์จำนวนหนึ่งถูกตั้งคำถาม ว่าออกบนพื้นที่จริงหรือออกบนแผนที่ คิดว่าหน่วยงานที่ดูแลเกี่ยวกับเรื่องนี้มีหลาย

หน่วยงาน การตั้งหน่วยงานใหม่จะทำให้มีปัญหาเพิ่มขึ้นแต่ปัญหาก็กยังคงเดิมหรือไม่ หากเปรียบเทียบกับปัญหาการคุ้มครองผู้บริโภคจะแตกต่างเนื่องจากปัญหาการคุ้มครองผู้บริโภคไม่ได้เป็นกรณีพิพาทในศาล แต่มีปัญหาในเรื่องกลไกในการคุ้มครองผู้บริโภคไม่สมบูรณ์ในชั้นของเจ้าพนักงานซึ่งมีปัญหาในการตั้งข้อสันนิษฐาน เป็นต้น ในส่วนของเรื่องที่ดินทำไม่จริงเป็นปัญหา เช่น ที่ดินในป่าหรือที่ดินเหมืองทำไม่จริงลดหายไปจากเดิมที่เป็นที่ดินของรัฐ ส่วนหนึ่งต้องยอมรับว่าประชาชนเข้าไปบุกรุก แต่ก็ต้องตั้งคำถามว่าการเข้าไปบุกรุกของประชาชนมีสาเหตุมาจากเรื่องอะไร จากการเพิ่มขึ้นของประชากร หรือการถูกแย่งชิงทรัพยากรไปด้วยกระบวนการออกโฉนดหรือการออกเอกสารสิทธิ์ทั้งหลายจนนำไปสู่การที่ประชาชนเหล่านั้นไม่สามารถถือครองที่ดินที่จะทำเกษตรกรรมได้จึงเข้าไปบุกรุกที่ดิน หรือการกระทำการบุกรุกโดยนายทุน เรื่องการพิสูจน์น่าจะทำได้ นอกเหนือจากภาพถ่ายทางอากาศยังมีที่มาของที่ดินหลายเรื่องที่น่าไปสู่การพิสูจน์ เช่น ภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหาร เป็นต้น โดยหลักการถ้าคดีไปสู่ศาลโดยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่สามารถพิสูจน์ที่มาที่ไปของที่ดินได้ การตั้งข้อสันนิษฐานต้องตั้งคำถามกลับไปว่าการออกเอกสารสิทธิ์นั้นมีปัญหาในการออกหรือไม่ซึ่งเป็นประเด็นที่ต้องนำมาพิจารณา ถ้าไม่สามารถตอบที่มาที่ไปของเอกสารได้ เจ้าพนักงานที่ดินต้องนำไปพิสูจน์ให้ได้ว่าที่มาที่ไปเป็นอย่างไร ถ้ากระบวนการสามารถย้อนกลับไปสู่เจ้าพนักงานที่ดินได้และนำกลับมาสู่การพิสูจน์ในศาล เรื่องทั้งหลายที่จะมาเป็นคดีในศาลจะลดลงและชาวบ้านก็จะได้รับความคุ้มครองมากขึ้น ในแง่ของกระบวนการดำเนินงานของเจ้าพนักงานที่ดินคิดว่ามีเงื่อนไข ๒ ประการที่ต้องนำมาพิจารณาประการที่หนึ่งคือเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ ควรมีระบบของการพิสูจน์ที่ดินโดยชาวบ้านในพื้นที่มีส่วนร่วม ประการที่สองคือ มาตรา ๖๑ การใช้อำนาจของอธิบดีกรมที่ดินในการเพิกถอนเอกสารสิทธิ์นั้น ควรจะยกเลิกหรือไม่แล้วตั้งเป็นระบบคณะกรรมการในการวินิจฉัยเรื่องเหล่านี้แทน ระบบคณะกรรมการถ้าเป็นระบบที่มีการแต่งตั้งมาโดยกระบวนการที่ถูกต้องจะลดข้อพิพาทไปสู่ศาลได้มากขึ้น

เพิ่มศักดิ์ มกราริรมย์ กรณีที่นำเสนอนี้นายทุนครอบครองที่ดินประมาณหนึ่งในสามของพื้นที่ทั้งหมดของ ๒ ตำบล จึงตั้งคำถามว่า ผู้ที่เข้าไปรวบรวมที่ดินนั้นได้มาโดยวิธีการสุจริตหรือไม่ ถ้าได้ข้อสรุปว่าไม่น่าจะได้มาโดยวิธีการสุจริตแล้วจะแก้ไขประเด็นเหล่านี้ซึ่งยังมีคดีที่ค้างอยู่ทั้งที่ฟ้องแล้วและยังไม่ได้ฟ้องมากมายต่อไปอย่างไร และเพื่อเป็นบทเรียนสำหรับพื้นที่อื่นๆ ที่จะนำไปอธิบายความและเสนอแนะต่อไป

จันทิมา ธนาสว่างกุล ปัญหานี้ซับซ้อนมากโดยเฉพาะในเชิงสังคมวิทยาที่จะนำมาสู่กระบวนการยุติธรรม เพราะนักกฎหมายอาจไม่ได้คำนึงถึงในแง่สังคมวิทยา ประเด็นปัญหานี้ขึ้นต้นด้วยหลักสิทธิสุจริต ซึ่งมองได้ ๒ ทาง คือ ๑) สิทธิสุจริตนี้เกิดจากการที่มีผู้ขอออกโฉนดต้องอยู่บนพื้นฐานที่เจ้าหน้าที่ทำหน้าที่นั้นโดยสุจริต ถ้างานวิจัยชิ้นนี้สะท้อนได้ว่า กระบวนการในการออกเอกสารสิทธิ์เหล่านี้ไม่ได้อยู่บนพื้นฐานของหลักสิทธิสุจริต ก็น่าจะใช้งานวิจัยนี้เป็นตัวสะท้อนและนำเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมหรือกระบวนการทางศาลให้ได้ไม่เช่นนั้นงานวิจัยนี้จะไม่มีความประโยชน์อันใดเลยหากเราเพียงนำมาพูดกันในวงประชุม ในแง่ของประเด็นมาตรา ๖๑ อธิปไตยที่ดินมักไม่ใช้อำนาจแล้วกลับมาหารือสำนักงานอัยการสูงสุด ข้อหาหรือนั้นสามารถตั้งข้อสันนิษฐานว่าเจ้าหน้าที่ไม่ได้ใช้สิทธิสุจริต ข้อเท็จจริงเป็นเรื่องที่ละเอียดซับซ้อนมาก จึงเป็นเรื่องยากที่อธิบดีกรมที่ดินจะนำมาตรา ๖๑ มาใช้ ๒) สิทธิกลุ่ม หน่วยงานวิจัยประกอบเข้าไปในศาลปกครองประกอบกับศาลปกครองเคยทำคดีนี้ตั้งเป็นประเด็นไว้แล้ว ให้นำกรณีที่กำลังอุทธรณ์เข้ามาศึกษาแล้วฟ้องเข้าไปเป็นกลุ่มเพื่อให้อธิบดีใช้อำนาจตามมาตรา ๖๑ โดยขมวดในท้ายฟ้องว่าอธิบดีกรมที่ดินต้องดำเนินการภายในระยะเวลาที่กำหนด เพื่อให้ศาลปกครองมีคำสั่งในทางปกครอง ในกรณีคดีที่สิ้นสุดเป็นคดีที่ผูกพันคู่กรณีอยู่ ตรงนี้ก็ปัญหาที่ต้องคิดว่าในกรณีของศาลยุติธรรมในกรณีคดีที่สิ้นสุดและมีผลผูกพันจะมีผลกระทบอย่างน้อยแค่ไหน แต่คดีที่ยังอยู่ในการพิจารณาและอยู่ในศาลอุทธรณ์นั้นน่าจะมีกระบวนการที่ขอให้ศาลยุติธรรมชะลอเพื่อรอให้เกิดกระบวนการที่จะบังคับให้มีการใช้มาตรา ๖๑ ตรวจสอบที่ดินในพื้นที่นี้โดยสิทธิกลุ่ม โดยมีงานวิจัยนี้เป็นพื้นฐานของสิทธิกลุ่มเพื่อให้ศาลปกครองเกิดการกำหนด

ให้มีการรื้อวัดหรือเกิดข้อเท็จจริงขึ้นใหม่ในการจัดการที่ดินสิทธิกลุ่มทั้งหมดเท่าที่ทำได้ ถ้าทำได้เช่นนี้กระบวนการยุติธรรมกับความคิดในการวิจัยหรือสังคมวิทยาก็จะเข้าสู่กระบวนการของศาลและให้ศาลพิจารณาว่าจะใช้ความเห็นตรงนี้อย่างไร

ผู้พิพากษา ๓ ขณะนี้ทางสถาบันวิจัยรพีพัฒนศักดิ์ มีการจัดประชุม ผู้นำสูงสุด ๕ ฝ่ายของกระบวนการยุติธรรม โดยมีท่านประธานศาลฎีกาเป็นประธาน ท่านอัยการสูงสุด ท่านผบ.ตร. ท่านปลัดกระทรวงยุติธรรม และท่านนายกสภาทนายความ เพื่อแก้ไขปัญหาข้อขัดข้องและกระบวนการที่จะพัฒนากระบวนการยุติธรรม ซึ่งอาจเป็นอีกช่องทางหนึ่งในการประสานงานกับคณะผู้วิจัย ถ้าเครื่องมือในกระบวนการยุติธรรมเพียงพอก็จะไม่มีเรื่องที่ประชาชนได้รับความเดือดร้อนต้องแยกกรณีที่ดินทั้งที่ชาวบ้านบุกรุกป่าจริง หรือถูกคุกคามจากผู้ที่มีกำลังทุนมากกว่า งานวิจัยนี้แก้ปัญหาการบุกรุกป่าด้วยหรือไม่ หรือเพียงคุ้มครองประชาชนหากเป้าหมายชัดเจนทางสถาบันฯ ก็มีเครื่องมือที่จะเข้ามาช่วยได้

กิตติศักดิ์ ปกติ กระบวนการฟ้องที่ดินเกิดจากการเติบโตของตลาดที่ดินหลังปี ๒๕๓๐ มีคนวางโครงการส่งคนของตนไปเป็นผู้ใหญ่บ้านพร้อมกับสนับสนุนหาเสียง สร้างหลักฐาน ควบคุมเจ้าหน้าที่ที่ดิน และดำเนินกระบวนการทั้งหมด วิธีแก้ทำได้ ๒ ทาง คือ ๑) ล้างกระดานโดยมีความรุนแรง มีจลาจล หรือ ๒) ล้างทีละเรื่อง ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อศาลปกครองและศาลยุติธรรม แต่หลักสุจริตจะช่วยล้างได้ แต่ต้องมั่นคงและทำต่อเนื่อง

คมสัน โพธิ์คง การแก้กฎหมายก็เป็นสิ่งสำคัญ เพราะเป็นเครื่องมือหนึ่งในการแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้าน ต้องปรับกฎหมายบางประการ เช่น ประมวลกฎหมายที่ดิน โดยเฉพาะอำนาจเจ้าพนักงาน เช่น การรับฟังหลักฐาน การไม่กล้าใช้อำนาจ โดยเฉพาะคดีที่เกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิ์ เนื่องจากมาตรา ๖๑ ความรับผิดชอบจะอยู่ที่ตัวบุคคลมาก อาจปรับให้เป็นรูปแบบคณะกรรมการแทน

การขอเพิกถอนการออกเอกสารโดยมิชอบ เงื่อนไขของการไปสู่ศาลปกครองหรือศาลยุติธรรมว่าคดีไหนควรไปอยู่ศาลไหน ศาลยุติธรรมอาจต้องปรับกระบวนการพิจารณาเป็นแบบไต่สวนแบบศาลปกครอง จะทำให้ประชาชนได้รับความเป็นธรรมมากขึ้น

การใช้กระบวนการยุติธรรมแบบสมานฉันท์ กระบวนการรับฟังประชาชน ควรใช้เครื่องมือทางสังคมเป็นกลไกในการพิสูจน์ความเป็นมาเป็นไปของที่ดิน ผู้ให้ความเห็นประกอบในการพิจารณาคดีของศาล เช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ในพื้นที่ที่สามารถบอกเล่าประวัติความเป็นมาของพื้นที่ได้ จะช่วยในเรื่องการพิสูจน์ข้อเท็จจริงของศาลได้

ผู้พิพากษา ๕ มาตรา ๖๑ แม้ให้อำนาจอธิบดีกรมที่ดิน แต่การไปเพิกถอน จะมีความยุ่งยาก รัฐจะต้องรับผิดชอบออกเอกสารโดยมิชอบ ทำให้เกิดปัญหาไม่กล้าใช้อำนาจ

การฟังต้องหาเหตุผลหักล้าง หลักความจริงไม่ว่าร้ายหรือจนก็มีทั้งดีและชั่ว ต้องพิสูจน์ว่าสิ่งที่พูด จริงหรือไม่จริง

คดีนี้เชื่อว่านายทุนไม่ได้หลอก แต่เป็นเพราะมีแนวคิดแบบสังคมนิยม เชื่อว่าในชุมชนอยู่อย่างมี ความสัมพันธ์อันดีต่อกันจึงไม่ได้มีการฟ้องร้องกัน อีกประการหนึ่งสมัยก่อนที่ดินราคาถูกแต่พอนานเข้าที่ดินมีราคาจึงเริ่มมีปัญหา

ปัญหาอย่างหนึ่งที่เคยพบคือคนที่ทำหน้าที่ออกโฉนดเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อยมีเงินเดือนไม่มากนัก บางรายพอมีคนจ้างให้ออกเอกสารมิชอบก็ยอมทำ ไม่ใช่เฉพาะกรมที่ดินแต่เป็นปัญหาในหน่วยงานของรัฐหลายแห่ง

วิธีแก้ปัญหามาตราหนึ่งคือใช้วิธีรัฐศาสตร์ทางปกครอง โดยให้คนมีบารมีในท้องถิ่นที่ประชาชนสองฝ่ายเชื่อ มีความน่าเชื่อถือมาช่วยเจรจา หรือศาลของฝ่ายปกครองช่วยไกล่เกลี่ยควบคู่กับการดำเนินคดีทางศาล เพื่อให้ทำสัญญาประนีประนอมยอมความกัน

วิธีพิจารณาคดี ณ ตอนนีศาลยุติธรรมก็ยังทำคดีเพิกถอนโฉนดอยู่ไม่เกี่ยวกับการกระทำทางปกครองเป็นเรื่องที่ประชาชนมีปัญหากันอ้างว่าเป็นเจ้าของที่ดิน ศาลจึงต้องมาพิจารณาว่าใครโกง ใครใครโกหกใคร เมื่อฟังว่าเป็นโฉนดของใคร แล้วจึงจะเพิกถอน ไม่เกี่ยวกับการกระทำของรัฐ เป็นเรื่องของเอกชนที่ไปส่งผลต่อเจ้าหน้าที่รัฐที่ต้องเป็นคนดำเนินการให้ตามหน้าที่ทางกฎหมาย เพราะฉะนั้นการสู้คดีทุกคนมีสิทธิสู้คดีเท่าเทียมกัน แต่ข้อสันนิษฐานทางกฎหมายสันนิษฐานไว้ก่อนว่า นส.๓ หรือโฉนดเป็นสิ่งที่ถูกต้องในเบื้องต้น เพราะฉะนั้นคนที่มิเชื่อในทาง

ทะเบียนจะได้รับประโยชน์ของข้อสันนิษฐาน คนที่บอกว่าไม่ชอบต้องนำสืบว่าไม่ชอบอย่างไร

ควรบรรจุความรู้พื้นฐานทางกฎหมายเป็นหลักสูตรให้เด็กป.๖ หรือมัธยมต้นศึกษาเรียนรู้ เช่น การกู้ยืม การจำนำ การจำนอง การซื้อขาย เป็นต้น เพื่อสามารถให้ข้อมูลกับพ่อแม่ได้

ผู้พิพากษา ๓ กรณีการพอกที่ดินอาจแบ่งได้ ๓ กลุ่ม คือ ๑) อยู่ระหว่างดำเนินการ เช่น กว้านซื้อ ใช้อำนาจข่มขู่คุกคาม ๒) ดำเนินการแล้ว ๓) พอกเสร็จแล้ว ซึ่งกลุ่มสุดท้ายจะแก้ปัญหาค่อนข้างยากที่สุด

จากข้อมูลทั้งหมดพบว่า ประเด็นที่ชาวบ้านเดือดร้อนเนื่องจากขาดโอกาสขาดความรู้ ขาดการเข้าถึง ซึ่งกระบวนการที่จะเป็นตัวช่วยให้เข้าถึงได้ เช่น การดำเนินคดีแบบกลุ่ม และการให้คำปรึกษา/ศูนย์ให้คำปรึกษาและการช่วยเหลือ เป็นต้น

กลุ่มที่ถูกดำเนินคดีขาดต่อการนำเสนอพยานหลักฐาน เช่น แผนที่ทางอากาศ การพิสูจน์สิทธิเพิกถอน ควรหาคดีตัวอย่าง (Best Practice) แนวทางพิสูจน์สิทธิที่ดีด้วยกระบวนการต่างๆ

จัดจ้างนักกฎหมายที่มีความเชี่ยวชาญเรื่องที่ดินมาช่วยแก้ไขปัญหา

เผยแพร่ความรู้ ทำคู่มือประชาชน ลงพื้นที่และหาแนวร่วม เช่น สิทธิกลุ่มอาสาสมัครใกล้เคียงในชุมชน

ใช้สื่อในการนำเสนอการป้องกันการใช้สิทธิของชาวบ้าน

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ หยิบยกประเด็นพยานเอกสารมาอภิปรายว่า ปัญหาสำคัญอีกประการคือ เรื่องพยานเอกสารหลักฐานมักจะสูญหายไปกับบุคคล ไม่มีระบบเก็บรักษาเอกสารที่กระบวนการยุติธรรมใช้เป็นมาตรฐาน ถ้ากระบวนการที่ไม่มีสามารถพิสูจน์พยานหลักฐานเอกสารได้ได้จะส่งให้ปัญหายังคงอยู่ ชาวบ้านก็จะประสบปัญหาเดิมๆ เพราะฉะนั้นจะมีทางออกเกี่ยวกับการเก็บรักษาเอกสารหรือปัญหาการปลอมแปลงเอกสารอย่างไร

สรุปข้อเสนอแนะจากการอภิปราย มี/ตั้งหน่วยงานเจ้าภาพในการแก้ไขปัญหาที่ดินโดยเฉพาะ มีศูนย์/สายด่วนให้ความรู้ให้คำปรึกษา และให้ความช่วย

เหลือประชาชนในกรณีที่ดิน ใช้มาตรา ๖๑ เป็นเครื่องมือผ่านรูปแบบคณะกรรมการ ใช้มาตรา ๖๑ โดยเน้นหลักสุจริตและใช้บริการศาลปกครองในรูปคดีกลุ่ม แก่กฎหมาย เช่น ประมวลกฎหมายที่ดิน ปรับวิธีพิจารณาความ ใช้กระบวนการวิธีพิจารณาแบบไต่สวน ใช้กระบวนการทางสังคม กระบวนการมีส่วนร่วม และกระบวนการยุติธรรมแบบสมานฉันท์ และคุ้มครองสิทธิชุมชน

มรว.อศิน รพีพัฒน์ ชาวบ้านเหมือนคนที่ไม่มีหนทางใดจะต่อสู้ มีความเสียเปรียบมาก ทางที่จะช่วยชาวบ้านให้ได้รับความเป็นธรรมได้ทุกคนจะต้องเข้าไปช่วยให้ความรู้ให้ชาวบ้านให้มีความเสมอภาคมากขึ้น โดยเฉพาะนักศึกษา มหาวิทยาลัยและนักกฎหมายควรช่วยให้ความรู้ชาวบ้านในเรื่องกฎหมาย นอกจากนี้ชาวบ้านยังต้องประสบปัญหาแบกรับภาระในการพิสูจน์ข้อมูลเอกสารหลักฐาน ไม่มีทุนทรัพย์ในการรวบรวมเอกสาร จะขอหลักฐานจากหน่วยงานราชการก็ไม่กล้า ลำบากในการต่อสู้ในระบบกล่าวหา ทุกคนไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานราชการ ศาล อัยการ ทนายความ ฯลฯ ต้องพยายามเข้าใจชาวบ้านให้มากขึ้น แม้คนจนจะมีทั้งดีและเลวปะปน แต่ต้องคำนึงถึงสภาพในเชิงโครงสร้างด้วย เวทีลักษณะนี้จะช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และนำไปสู่การหาทางออกในการแก้ปัญหาให้ประชาชน

กิตติศักดิ์ ปกติ อะไรคือปัญหาเชิงโครงสร้าง อะไรคือทางแก้เชิงโครงสร้าง อะไรคือปัญหาในรายละเอียด ต้องพิจารณาทั้งในเชิงมหภาคและจุลภาค จากการพูดคุยพบว่าปัญหาใหญ่และปัญหาสำคัญที่ต้องแก้ไขให้ได้คือ ปัญหาการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่เป็นธรรมจะนำไปสู่การลุกฮือแย่งที่ดิน การครอบครองยึดที่ดินและการใช้กำลัง ในที่สุดจะมากจนรัฐไม่สามารถจัดการแก้ปัญหาได้ ปัญหาใหญ่เกิดจากกฎหมายไม่ถูกสร้างเสริมเข้าไปสู่จิตสำนึกของประชาชนอย่างจริงจัง ถ้าไม่สามารถแก้ปัญหานี้ได้กฎหมายและความเป็นธรรมจะเป็นสิ่งที่ประชาชนเข้าไม่ถึง เวทีเช่นนี้จึงสมควรจัดบ่อยครั้งโดยไม่จำกัดวงเล็กๆ เสมอไปเพื่อปลูกจิตสำนึกให้กับผู้เกี่ยวข้องในกระบวนการยุติธรรมอย่างสม่ำเสมอและนำไปสู่การปฏิบัติที่แท้จริง

กรณีข้อพิพาทที่ดินชาวเลราไวย์ จ.ภูเก็ต (๒๒ มิ.ย.๕๕)

สนิท แซ่ซั่ว ชาวเลราไวย์ จ.ภูเก็ต สะท้อนว่า มีการฟ้องว่า ชาวบ้านอยู่ในพื้นที่พิพาท เมื่อมีการฟ้องร้องเกิดขึ้น ได้รวบรวมกลุ่มและปรึกษาที่มมูลนิธิชุมชนไท และได้มีการร่วมกับทนายในการนำหลักฐานมาล้างข้อครหาของโจทก์ ศาลพิพากษา ๒ รายแรกให้แพ้คดีเรื่องครอบครองปรปักษ์ ดังนั้นอีก ๗ รายที่ถูกฟ้องต่อมา จึงนำเอกสารวิจัยของ อ.อकिन และ อ.นฤมล มาเป็นพยานเอกสารเพิ่มเติม ทำให้ศาลรับรู้ว่ามีชาวเลอยู่จริงทั่วอันดามัน แต่ก่อนหน้านั้นศาลไม่เคยรับรู้ว่ามีชาวเลอยู่มาก่อน และไม่เคยมารู้ว่าชาวเลมีชีวิตความเป็นอยู่ดั้งเดิมแบบไหน ซึ่งงานวิจัยจะช่วยบอกเล่าเรื่องราวโดยที่เราไม่ต้องไปเล่าให้ศาลฟัง ทั้งความเป็นมา ชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณีวัฒนธรรม และภาษา ซึ่งตัวเองเป็นคนหนึ่งในจำเลยในคดีที่ถูกยกฟ้อง ปัญหาของชาวเลคือ พูดภาษาไทยไม่ได้ ฟังก็ไม่เข้าใจ ทำให้มีความลำบากในการสื่อสารในศาล จึงขอใช้ล่ามช่วยแปล แต่ก่อนหน้านั้นเมื่อขอใช้ล่ามศาลไม่อนุญาตและมองว่าเราเป็นต่างด้าว แต่เมื่อมีงานวิจัยทำให้ศาลเข้าใจว่าต้องใช้ล่าม เพราะชาวเลมีภาษาของตัวเอง และมีส่วนน้อยที่จะพูดภาษาไทยได้ ล่าสุดเมื่อวานนี้มีชาวเลขึ้นศาล ๑ ราย และต้องใช้ล่าม ซึ่งชาวเลถึงกับร้องไห้เพราะไม่เข้าใจภาษากฎหมายเวลาที่ศาลหรือทนายโจทก์ซักมา จึงต้องใช้ทนายพลีษฐ์ ช่วยในการพูดภาษาที่เข้าใจง่าย ไม่เป็นภาษากฎหมายหรือวิชาการมากเกินไป ซึ่งข้อมูลหลักฐานในงานวิจัยเล่มนี้มีการขยายวงกว้างมากขึ้นในการขึ้นศาล เพราะเขาปรับสภาพปัญหามากขึ้นว่าพวกเราอยู่ในพื้นที่ดั้งเดิมจริงๆ มีวัฒนธรรมจริงๆ วันก่อนอัยการ ๒ คนลงพื้นที่ และเห็นว่าเป็นชุมชนที่แออัดจริง ซึ่งก่อนหน้านี้ก็มีทีม อ.คมสัน พล.อ.สุรินทร์ ดีเอสไอ และหน่วยงานต่างๆ ลงพื้นที่เก็บข้อมูลเพื่อใช้ในการส่งแนบศาล หลังจากนั้นได้ตั้งวงคุยกับชาวบ้านว่า ยากที่จะสู้ในศาลยุติธรรมได้ เพราะจะพิจารณาเฉพาะเอกสารสิทธิ์ แต่ไม่ได้คำนึงถึงความเป็นจริงในพื้นที่ จึงให้เตรียมข้อมูลต่างๆ ในการต่อสู้ในศาลปกครองแทน ขณะนี้อยู่ระหว่างการรวบรวมข้อมูล

รณชัย สุนทรอนันตชัย จากที่เคยช่วยคดีทัບขียงจนมาถึงราไว๋ ในส่วนราไว๋กำลังดำเนินการเตรียมฟ้องศาลปกครอง ในเรื่องการสื่อสาร ราไว๋ไม่ได้สู้ในเชิงกฎหมายอย่างเดียว แต่มีเรื่องหลักฐานทางโบราณคดี วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ว่าจะต้องมีการรวบรวมข้อมูล เป็นสิ่งที่จะเสริมว่าเขาเป็นอยู่มาก่อนการออกโฉนดต่างๆ สิ่งหนึ่งที่ทางทีมพยายามจะช่วยคือ กระตุ้นให้ชาวบ้านรู้สึกว่่าห้องหวงแหวนชุมชนของตัวเอง เขารู้แต่ว่าเขาอยู่ในพื้นที่มาก่อนและน่าจะได้อยู่ต่อ แต่วันดีคืนดีต้องมาขึ้นศาล แตกต่างจากกรณีทัບขียงคือ พอชาวบ้านไม่รู้จักกระบวนการทางกฎหมายเขาจะมีความกลัวว่่าสู้ไปจะได้อะไรหรือไม่ พอต้องรวบรวมหลักฐานโบราณคดีจำนวนมาก ความรู้สึกว่่าต้องต่อสู้ของชาวบ้านจะเริ่มถดถอย นายทุนเองก็พยายามแทรกซึมเข้ามาพูดคุยที่ละรายให้ทำสัญญาเพื่อได้อยู่ต่อไป ซึ่งจะทำให้ความเข้มแข็งของคนในพื้นที่ที่จะต่อสู้ร่วมกันอาจจะมีปัญหาว่่าจะรวมตัวแล้วเกิดความขัดแย้งขึ้นในพื้นที่หรือเปล่า ซึ่งไม่ใช่ประเด็นทางกฎหมายแล้ว แต่ควรต้องมีกระบวนการการมีส่วนร่วมของชุมชนที่จะเข้าไปช่วยด้วย

ศักดิ์ณรงค์ มงคล เรื่องที่เรากำลังพูดและงานวิจัยที่ทำเป็นงานที่ทำในช่วงท้ายของเรื่องความยุติธรรมของการจัดสรรทรัพยากร คือ เรื่องคดี แต่จริงๆ มีปัญหา มาตั้งแต่เรื่องโครงสร้าง การทำภารกิจนี้ให้เสร็จและยังยืนยันคิดว่า ต้องทำเป็นขบวนการเคลื่อนไหว ไม่ใช่เฉพาะฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำ จะมีภารกิจของชาวบ้าน ภารกิจของฝ่ายวิชาชีพอย่างทนาย ภารกิจของฝ่ายวิชาการที่เป็นนักนิติศาสตร์หรือเป็นนักวิชาการอิสระ ต้องล่อกันให้เป็นขบวน งานวิจัยชิ้นนี้ในบทความย่อหน้าที่ ๒ ที่บอกว่่ามี ๔ ประเด็นของข้อเสนอสำหรับการต่อสู้คดีต้องทำอะไบบ้าง คิดว่่าขาดไปตัวหนึ่งที่จะขอเรียนเสนอ ที่บอกว่่าคดียืดเยื้อ ไม่มีทุนทรัพย์ในการต่อสู้ ราษฎรมีข้อจำกัดทางภาษา ความสามารถในการสื่อสาร ขาดผู้ให้คำปรึกษา ขาดคำแนะนำ แต่จริงๆ หัวใจของเรื่องนี้อยู่ที่การพัฒนาศักยภาพของชาวบ้านที่จะรับภาระเรื่องนี้เองเป็นฐานสำคัญที่สุดในการจะทำงานนี้อย่างยั่งยืน เพราะการต่อสู้คดีประกอบไปด้วยการทำงานภายในเยอะมาก สิ่งสำคัญก็คือว่่า การเตรียมพยานหลักฐาน การสืบค้น การทำงานภายในเพื่อเสริมช่วย จะขาดชาวบ้านไม่ได้เลย ถ้าเขาไม่ทำ

เอง ถ้าเขาไม่สู้เอง และไม่ได้รับการฝึกสู้ ฝึกปฏิบัติ และมีเครือข่ายถ่ายทอดเรียนรู้ระหว่างพื้นที่หรือแต่ละกรณีที่แตกต่างกัน ที่สุดคุณภาพการทำงานคดีจะผ่อนคลายมาก จากกรณีทั่วยางลำพั้งที่ทีมวิชาการลงไปช่วยก็เป็นแค่ระดับหนึ่ง แต่หัวใจของความก้าวหน้า ประสิทธิภาพในการทำงานอยู่ที่ชาวบ้าน เพราะพอไปดูข้อเท็จจริงพยานหลักฐานที่เขาทำมา บางเรื่องเรายังไม่ได้ชี้แนะเลย แต่เขาศึกษามาเองแล้ว ขณะเดียวกันเรื่องที่เราชี้แนะไปเขาก็ไปตามติด หลายเรื่องเรายังทำไม่ได้เลย แต่เขามีวิธีจัดการ มีความฉลาดที่จะหาข้อเท็จจริง ทั้งจากคู่ต่อสู้และเจ้าหน้าที่ ซึ่งจำเป็นต้องมีการช่วยฝึกฝนทำเป็นขบวน หรืออย่างทนายความที่มีจิตอาสาสูงๆ ก็ไม่สามารถรับคดีทุกเรื่องได้ ถ้าชาวบ้านไม่ช่วย ขณะเดียวกันฝ่ายวิชาชีพก็ต้องจับมือกับฝ่ายวิชาการในกรณีที่สำคัญ เรื่องบางเรื่องที่ต้องเข้าไปฝึก และพี่น้องชาวบ้านต้องเป็นหัวใจ

คมสัน โพธิ์คง ทั้งคดีราไว้อย์และทั่วยาง ทีมวิชาการตั้งรูปคดีเป็นคดีต่อสู้ให้เป็นประโยชน์สาธารณะ การต่อสู้ในฐานะสิทธิชุมชน ตามมาตรา ๖๗ ง่ายที่สุดใน การตั้งฐานคดีให้เป็นประโยชน์สาธารณะ ต้องไปดูบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ ต้องมีความเข้าใจในเนื้อหาของ การเข้าสู่สิทธิของสาธารณะ ถ้าไม่ต่อสู้คดีในเชิงสิทธิชุมชนแล้ว รูปแบบอื่นจะสู้ยากมาก

จากบทเรียน ๒ ชุมชนที่เข้าไปสัมผัสมีความแตกต่างกัน ของทั่วยางมีความเข้มแข็งในเชิงผู้นำค่อนข้างสูง ผู้นำว่าอย่างไรว่าตามกัน มีการประชุม การจัดกลุ่ม พูดคุยกัน เพราะฉะนั้นความเข้มแข็งของกลุ่มที่เคลื่อนไหวอยู่นี้เป็นส่วนสำคัญ แต่ของราไว้อย์จะมีความแตกต่างกัน คือ ความเข้มแข็งของชุมชนน้อย ผู้นำก็ลังเลในการที่จะต่อสู้ และพบว่าคดีทั่วยางยากกว่าราไว้อย์แต่ทำได้เร็วกว่า ซึ่งทีมที่ปรึกษาถือหลักว่า ในการทำงานจะฝึกชาวบ้านไปด้วย เราไม่ทำคดีให้โดยที่เขาไม่มีความเข้มแข็งในเชิงความรู้มากขึ้น จึงต้องทำคดีร่วมกัน คดีราไว้อย์สู้ง่ายกว่าแต่หลักฐานน้อยกว่า หลักฐานเชิงเอกสารที่จะนำไปสู่การตั้งรูปคดีมีน้อย แต่เป็นหลักฐานเชิงวัฒนธรรม เอกสารอ้างอิงเชิงข้อมูลความเป็นอยู่เสียส่วนใหญ่ จนดีเอสไอลงไปช่วยตรวจพิสูจน์ดีเอ็นเอ ทำให้หลักฐานแน่นขึ้น

การต่อสู้คดีประเภทนี้ต้องเข้าใจธรรมชาติของรูปคดี คดีราไว์ต่อสู้ว่าเป็น สิทธิชุมชน วิดีต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชน คือ ต้องต่อสู้ว่าชุมชนอยู่มาก่อนการมีโฉนด ที่ดิน แต่ถ้าสู้เรื่องครอบครองทรัพย์สินก็เตรียมตัวแพ้ได้เลย น้อยมากที่จะชนะคดี ราไว์ต่อสู้ในเชิงความเป็นอยู่ที่ยาวนาน ความเป็นอยู่เชิงวัฒนธรรม รวมทั้งหลัก ฐานทางนิติวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นส่วนสำคัญมาก คือ วัตถุโบราณและโครงกระดูก ในการต่อสู้เราต้องแสดงให้เห็นว่า หนึ่ง พื้นที่ปี ๒๕๔๗ ก่อนมีกฎหมายที่ดิน ชาวเล ราไว์อยู่มาก่อนแล้ว ตอนเริ่มต้นเราได้อาศัยแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศย้อนหลัง ประกอบกับการทำผังสาแหรกตระกูล ๗ ตระกูล ที่มอบหมายให้ชาวบ้านทำ แต่ กว่าจะทำออกมาได้เกือบ ๒ ปี การต่อสู้คดีราไว์นั้นสู้ยากเพราะชาวบ้านเอง ส่วน ปัญหาของหน่วยราชการโยง ๒ เรื่อง หนึ่ง สำนักงานที่ดินทุจริตคอร์รัปชั่นแน่นอน หลักฐานทั้งหลายมีความขัดแย้ง เช่น คนที่เป็นเจ้าของที่ดินเป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย ยังไม่รู้เลย สอง เรื่องการออกโฉนดที่ดินมีปัญหาเรื่องการรังวัดแบ่งเขต ต่อมาที่เป็น ปัญหาคือ ศาล คดีราไว์ที่ผ่านมาปัญหาเกิดจากศาลและแพ็คดีในศาลเกือบทุก คดี และทัศนคติของศาลมองว่าชาวเลคือคนต่างด้าว มองว่าชาวเลต้องอยู่ในน้ำ จุด สำคัญคือศาลตั้งธงว่าชาวเลซึ่งเป็นคนต่างด้าวบุกรุกราไว์ คดีจึงแพ้ ทั้งที่หลักฐาน มีว่าการออกโฉนดผิด รังวัดไม่มีการรับรองแนวเขต เพราะฉะนั้นปัญหาราไว์มี ๓ ประการ หนึ่ง ปัญหาเชิงทัศนคติของหน่วยงานรัฐต่อชาวเล สอง ปัญหาคอร์รัปชั่น ในพื้นที่ราไว์ที่มีผลประโยชน์สูง สาม ปัญหาความเข้มแข็งของชุมชน เป็นตัวถอด บทเรียนที่สำคัญสำหรับงานวิจัยเรื่องราไว์ ที่ได้สัมผัสในช่วง ๒ ปีที่ผ่านมา

พ.ต.ท.ประจักษ์ วงศ์ศรีณี กรณีราไว์เป็นกรณีที่ยากจริง สิ่งที่ศึกษาจากคำ พิพากษาเห็นเลยว่า สิ่งที่เราให้ศาลฟังจากพยานประวัติศาสตร์ ประเพณีต่างๆ ศาลเชื่อแต่ยังไม่ถูกพัฒนาเป็นพยานหลักฐานเป็นเพียวคำบอกเล่า จึงคิดว่าทำ อย่างไรคำบอกเล่าจะมีพยานหลักฐานเกิดขึ้นที่จะไปเชื่อมโยงที่หลายหน่วยงานได้ ทำประวัติศาสตร์ที่ดินตรงนี้ได้ เราก็ต้องศึกษาว่าอะไรคือประเด็นปัญหาของเรื่อง นี้ และเราจะแก้ที่จุดไหน เราต้องไปดูรากเหง้าของโฉนดที่ดินที่เอามาฟ้องว่าเกิด จากอะไร โฉนดที่ดินใบนี้เกิดจาก ส.ค.๑ ที่ประกาศเมื่อปี ๒๕๔๗ โดยมีการระบุ ว่ามีการทำประโยชน์เป็นสวนมะพร้าว คำถามต่อไปคือ ใครเป็นคนปลูกมะพร้าว

คนที่แจ้ง ส.ค.๑ หรือว่าชาวเล คือสิ่งที่ต้องไปตรวจสอบและยืนยันหลักฐานขึ้นนั้น เราได้มาคุยกับชุมชนเพราะชุมชนเป็นคนที่รู้ประวัติศาสตร์ ดังนั้นชุมชนต้องมีความเข้มแข็งและมีส่วนร่วม เราถือว่าเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นก่อน ๒๕๕๗ มีการทำอะไรบ้าง จึงจะวิเคราะห์และเก็บพยานหลักฐานได้ เขาก็พูดมาคำหนึ่งว่าเคยเจอโครงกระดูกที่ฝังอยู่ใต้บ้าน แล้วเล่าว่าสมัยก่อนมีการเอาโครงกระดูกฝังไว้ใกล้บ้าน เนื่องจากมีความผูกพันกันกับคนที่เสียชีวิต ซึ่งสมัยนั้นยังอยู่กันจำนวนไม่มาก เมื่อคนมากขึ้นก็ย้ายไปฝังที่สุสานหรือกุโบ จากนั้นมีการรื้อบ้านตึกแต่ก็มีการเจอโครงกระดูกเข้า แล้วไปโยนทิ้งทะเล โดยไม่ได้คิดว่าเป็นพยานหลักฐานสำคัญที่จะพิสูจน์สิทธิชาวเล แต่ก็ยังมีความหวังว่าเมื่อชาวบ้านเจอโครงกระดูก น่าจะมีโครงกระดูกมากกว่านี้ที่อยู่ใกล้ๆ กัน นี่คือโจทย์ที่ตั้งไว้ แล้วถามชาวบ้านว่า คิดว่าจุดไหนที่จะพบโครงกระดูกได้อีก ที่เขาบอกเล่าจากบรรพบุรุษมาว่า การฝังจะฝังเรียงกันไปในทิศทางนี้ และคิดว่ามุมมองนี้น่าจะเป็นจุดที่จะเจอ เราก็ลงไปสำรวจกัน ซึ่งกว่าจะได้ตำแหน่งที่ดินมามีการเปลี่ยนกันหลายครั้ง เพราะชาวเลก็ไม่ค่อยแน่ใจ นั่นคือจุดเริ่มต้น และกว่าจะได้พยานหลักฐานขึ้นนี้มา ถ้าเราไปขุดแล้วเจ้าของที่มาคัดค้านเราจะทำอย่างไร จะขุดต่อไหม ถ้าขุดต่อจะเป็นพยานหลักฐานที่ได้มาจากการกระทำผิดหรือไม่ จึงต้องไปขอหมายค้นจากศาล ศาลก็ไม่เคยเจอกรณีเช่นนี้ ว่าเป็นคนอะไรตั้ง ๖ วัน และไม่เคยอนุญาตให้ใครไปค้นอะไรนานเท่านี้ ต้องใช้ความพยายามกว่าจะได้หมายศาลนี้มาต้องคุยกับผู้พิพากษาถึง ๕ ท่าน โดยให้เหตุผลว่าเป็นความจำเป็นทางโบราณคดี ในที่สุดก็พบว่าโครงกระดูกที่ฝังอยู่นั้นสามารถเชื่อมโยงดีเอ็นเอกับคนในชุมชนได้ ซึ่งนับว่าโชคดีมาก แต่สิ่งที่ไปเจอกับสาธารณสุขที่ชาวเลทำพบว่า ดีเอ็นเอที่ตรวจพบจากคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนไม่สัมพันธ์กับสิ่งที่ชาวบ้านบอก ตรงนี้ที่เราต้องไปทำการบ้าน ไปทำความเข้าใจต่ออีกขั้นหนึ่ง นี่คือหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ ในการวิเคราะห์ดีเอ็นเอเราได้เชิญผู้เชี่ยวชาญทางดีเอ็นเอทั้งประเทศในสถาบันนิติวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีกลยุทธ์หากมีการต่อสู้เรื่องดีเอ็นเอในศาล เขาจะเชิญผู้เชี่ยวชาญด้านดีเอ็นเอมาหักล้าง ในครั้งนี้ก็ได้เชิญผู้เชี่ยวชาญด้านดีเอ็นเอมาประชุมกันและลงนามรับรองผล ท่านได้พูดสรุปสุดท้ายว่า งานชิ้นนี้เป็นงานที่มีคุณค่า น่าจะเขียนเป็นงานวิจัยที่ตีออกอีกขั้นหนึ่งที่เผยแพร่ได้ เพราะเป็นหลัก

ฐานที่สำคัญ นอกจากนี้ยังมีหลักฐานอื่นๆ ที่เราไปรวบรวมมาจากการต่อสู้ครั้งแรก เช่น เรื่องคนที่เข้าไปเรียนในโรงเรียนวัดสว่างอารมณ์ เจอทะเบียนเล่มแรกปี ๒๔๗๕ แต่ยังไม่เคยมีการนำหลักฐานชิ้นนี้เสนอศาลเลย แต่ยังมีความขาดตกบกพร่องอยู่ อย่างหนึ่งคือ ยังไม่สามารถไปเชื่อมโยงคนที่อยู่ในทะเบียนกับคนที่อยู่ในพื้นที่ได้ และคนที่เชื่อมโยงตรงนี้คือ ผู้อำนวยการโรงเรียนเดิมที่เป็นคนพื้นที่ อยู่ในพื้นที่ ชุมชนมาตั้งแต่เกิด และรู้ว่านามสกุลนี้เป็นนามสกุลของชาวเลเราไว้อยู่ ที่มีถิ่นที่พำนัก อยู่ที่เดียวกับตำแหน่งที่เกิดเหตุ เรื่องหลักฐานนั้นเราได้มาด้วยความยากลำบากมาก ภาพถ่ายทางอากาศปี ๒๔๙๓ กำลังให้ผู้เชี่ยวชาญแปลว่าในการเข้าอยู่ของ คนเป็นไปตามที่เขาบอกหรือไม่ว่าอยู่มานานเป็นร้อยๆ ปี แต่ปี ๒๕๑๐ เราเห็นแล้วว่า มีชุมชนอยู่ใต้ต้นมะพร้าว นี่เป็นส่วนหนึ่งที่เกิดขึ้นที่ไร่ไว้อยู่ หลายคนบอกว่าเรา ใช้งบประมาณมากในการทำกรณีนี้ แต่เราคิดว่าคุ้มค่า แต่ความร่วมมือของชุมชน ยังน้อยไปนิดหนึ่ง ซึ่งในครั้งแรกกว่าจะเจาะไปถึงชุมชนได้ก็ถูกปฏิเสธ จึงคิดว่า ประเด็นนี้จะแก้ปัญหายังไง ได้คุยกับหน่วยงานทั้งโบราณคดี นิติวิทยาศาสตร์ และได้ข้อสรุปมา อยากจะมานำเสนอให้ชุมชนเพื่อที่เขาตัดสินใจว่าจะให้เรา เข้าไปดำเนินการหรือไม่ ตอนแรกจะตัดสินใจถอยกลับแล้ว แต่ก็มาคิดว่าถ้าเราไม่ ลงไปช่วยแล้วใครจะช่วย จึงได้ประสานเครือข่ายเอ็นจีโอ ในที่สุดก็ได้เข้าไปช่วย อีกครั้ง แต่เรารู้ว่าปัญหาการที่หน่วยงานของรัฐได้เข้าไป แล้วข้อมูลรั่วไปถึงฝ่าย ตรงข้าม ทำให้ประชาชนในพื้นที่ถูกฟ้องขึ้นมา

พลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง ในฐานะอดีตประธานอนุกรรมการแก้ปัญหาที่ดิน ชาวเล เวลาทำงานไม่ว่าที่ไหนจะไม่เอาประเด็นเยอะ แต่เอาเรื่องเดียวเลยคือออก โฉนดโดยมิชอบ ส.ค.๑ ก็แจ้งมาโดยมิชอบ ไม่เป็นของจริง ครั้งแรกเมื่อเห็นภาพ ในหลวงเสด็จเราไว้อย่างมั่นใจแล้ว แต่พอได้เห็นพยานหลักฐานอื่นเข้ามาเป็นส่วน ประกอบได้อีกมาก เป็นไปไม่ได้ที่ปี ๒๔๙๘ จะแจ้ง ส.ค.๑ เพราะ ๔ ปีหลังจากนั้น ในหลวงเสด็จ ต้นมะพร้าวยังมีอยู่เต็ม ประกอบกับภาพถ่ายทางอากาศปี ๒๔๙๓ ซึ่งชัดเจนว่า ส.ค.๑ ที่แจ้งทั้งหมดในบริเวณนั้นนั้น แจ้งโดยที่ทับหัวชาวเลไว้ สิ่งที่เรา ทำกันถามว่าคุ้มค่าไหม แม้แต่ช่วยชาวเลได้ ๑ ชีวิตก็ถือว่าบุญแล้วคุ้มแล้ว ให้เขา สามารถมีชีวิตได้อยู่ต่อไป และเรียกร้องชาวเลว่า ตราบใดที่ท่านไม่ร่วมมือร่วมใจ

ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ไม่มีทางที่จะชนะได้เลย การเห็นแก่ได้เล็กๆ น้อยๆ จะส่งผลเสียทำให้ชุมชนไปไม่รอด เพราะฉะนั้นต้องร่วมมือร่วมใจกัน

งานงค์ จิตรนิรัตน์ ประเด็นความอ่อนแอของชาวบ้านอาจเป็นจุดตาย เพราะกระบวนการของเรามีการทำข้อมูลกว่าจะตัดสินอาจยาวนานถึง ๓ ปี ซึ่งยาวนานมากสำหรับชาวเลที่ไม่เข้มแข็ง เพราะเขาสู้อตามฤดูกาล ถ้าמרסุมมาก็อาจขึ้นมาสูบบนบกได้ แต่ถ้าמרסุมไม่มีหาปลาได้ก็จะไปหาปลา และเรื่องความซึ้งน้อยก็เป็นลักษณะพิเศษของชาวเล งานวิจัยนี้และที่หลายท่านพูดทำให้เห็นว่ามีคอร์รัปชั่นแน่นอน เพราะฉะนั้นจึงอาจต้องมีอำนาจอื่นช่วย ถ้าหวังให้เป็นเหมือนทัບยางหรือหนองกินเพล คงยาก เพราะเป็นคนละแบบ งานวิจัยชิ้นนี้อาจเสนอถึงโครงสร้างราชการแผ่นดินให้มีการลงไปช่วย แต่ถ้าหวังจะใช้หลักฐานแล้วสู้ไปตามขั้นตอนปกติกว่าถั่วจะสุกกาก็ไหม้ อย่างกรณีหนองกินเพล โมเดลที่มีดีเอสไอกรรมการสิทธิฯ ทนายความลงไป คือบางเรื่องก็สามารถชนะได้เลย เช่น ที่ส่งหนังสือถึงผู้ว่าฯ ให้ออกโฉนดให้ ก็มีชัยชนะเล็กๆ เกิดขึ้น อาจต้องมีการตั้งโครงสร้างใหม่เพื่อช่วยเหลือว่ามีช่องทางใดหรือไม่ ที่ต้องทำในเชิงนโยบายโดยภาครัฐเข้ามาช่วย หาดเสนอในงานวิจัยน่าจะทำให้มีน้ำหนักมากขึ้น

กิตติศักดิ์ ปกติ ปัญหาเรื่องการขยายพื้นที่ของคนเมืองทัບซ้อนที่อยู่อาศัย และที่ทำกินชนพื้นเมืองมีในหลายประเทศ เช่น ประเทศญี่ปุ่น ซึ่งได้มีการแก้ไขตั้งแต่สมัยสงครามโลก จากสมัยปฏิรูปการปกครองใหม่ฯ รัฐประกาศเขตป่าสงวนป่าคุ้มครอง รวมทั้งมีการขยายตัวของคนเมือง เมื่อประชาชนไม่สามารถต่อรองได้ในที่สุดจึงเผาป่า รัฐจึงต้องเข้ามาช่วยแก้ไข ในแคนาดาก็เป็นปัญหาแบบเดียวกัน เมื่อเมืองขยายเข้าไปในพื้นที่ของชนพื้นเมืองก็เกิดความขัดแย้ง ศาลฎีกาของแคนาดาตัดสินว่า เป็นปัญหา Owner of the Sovereign หรือ การรักษาอำม่นสัญญาในฐานะองค์อธิปัตย์ที่จะคุ้มครองสิทธิชนพื้นเมือง เป็นการใช้อำนาจรัฐโดยสุจริต โดยคำนึงถึงหลักคุณธรรม จากการที่ในแคนาดามีชนพื้นเมืองบางเผ่าที่จำเป็นต้องประกอบพิธีกรรมบูชาไฟในเขตป่าอุทยาน ศาลตัดสินว่าคนอื่นผิดหมด ยกเว้นคนที่มีการตีประเพณีสามารถทำได้ตราบใดที่ยังควบคุมให้จารีตประเพณีไม่ขัดต่อการคุ้มครองป่า เพราะเหตุที่พระราชบัญญัติหรือกฎหมายนั้นไม่ได้มุ่งที่จะ

ลุ่มล่างจารีตประเพณีอันมีมาแต่เดิม แต่มุ่งที่จะคุ้มครองไม่ให้ทำการอันเป็นปฏิปักษ์ต่อการคุ้มครองรักษารัฐธรรมนูญ トラบโดที่ยังรักษาประเพณีอยู่โดยไม่ขัดกันกับการคุ้มครองรักษารัฐธรรมนูญให้ทำได้ แต่ทำในฐานะเป็นข้อยกเว้น ในละตินอเมริกา ก็มีกรอ้างอิงจารีตประเพณีบางกรณีในเขตรักษาพันธู์สัตว์ กรณีชนเผ่าหนึ่งมีประเพณีว่าการจับจะเข้าได้จะถือว่าคนๆ นั้นเป็นผู้ใหญ่เพียงพอและสามารถแต่งงานได้ แต่จะเข้าเป็นพันธู์สงวนห้ามจับห้ามขายห้ามจำหน่าย ชนเผ่าจึงถูกจับกุม ระหว่างจะเข้ากับชนเผ่าต้องเลือกว่าจะให้อะไรสูญพันธู์ ศาลจึงตัดสินว่าคนอื่นห้ามหมดยกเว้นชนเผ่านี้ ดังนั้นจึงให้ชนเผ่าช่วยคุ้มครองจะเข้าไม่ให้มีพ่อค้ามาล่า เป็นข้อยกเว้นโดยอ้างอิงจารีตประเพณีเช่นกัน

ประเด็นในครั้งนี้เป็นเรื่องเอกชนกับเอกชน โดยเฉพาะข้อโต้แย้งที่ว่าจะมีทางคุ้มครองชนพื้นเมือง (ชาวเล) อย่างไร ซึ่งเห็นได้ชัดว่าชาวเลเป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิมแน่นอน ในเมื่อเป็นชนดั้งเดิม ปัญหาคือเขาจะมีสิทธิดั้งเดิมหรือไม่ และสิทธิดั้งเดิมนั้นจะอ้างกฎหมายตราสามดวงได้ไหม ในกฎหมายตราสามดวงถ้าหากผู้ใดไปจับจองที่อาศัยใช้ทำกินแล้วต้องไปแจ้งนายบ้านให้นายบ้านจดแจ้งไว้ ถ้ามีหลักฐานกรมที่ดินก็คงคุ้มครองแน่นอน ปัญหาคือไม่มีหลักฐาน แต่มีหลักฐานอื่นจะฟังได้หรือไม่ ในหลายประเทศให้กรณีนี้เป็นข้อยกเว้นโดยฟังหลักฐานจากพยานบอกเล่า ซึ่งกรณีนี้หากบอกว่าเป็นที่บ้านที่สวน เขาได้กรรมสิทธิ์แต่ไม่ได้หมายความว่า จะได้สิทธิต่อไปเพราะไม่ช้านายทุนก็จะซื้อต่อไปจนได้ อีกหลักที่ใช้ในยุโรปบอกว่า เป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน ถ้าชุมชนอยู่มาโดยไม่ได้ถือเป็นกรรมสิทธิ์เอง เป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินที่สงวนไว้สำหรับประโยชน์พลเมืองใช้ร่วมกัน แต่ให้สิทธิพลเมืองที่อยู่อาศัยในบริเวณนั้นเป็นผู้มีสิทธิดีกว่า ส่วนในออสเตรเลียจะถือสิทธิว่า เทศบาลท้องถิ่นหรือเทศาภิบาลท้องถิ่นเป็นผู้ถือสิทธิแทนประชาชนที่อยู่ในชุมชนนั้น เช่นเดียวกับการใช้ทาง หากชุมชนแห่งไหนมีการเดินกันเป็นทางที่ออกจนกลายเป็นทางสาธารณะขึ้นมาเพราะการกระทำแล้ว เทศบาลหรือเทศาภิบาลก็มีหน้าที่ในการดูแลให้อยู่ในความสงบเรียบร้อย ชุมชนก็ไม่สามารถห้ามให้ผู้อื่นใช้ทางได้ แต่ตัวเองก็สามารถใช้ทางได้ ถ้าเป็นสาธารณสมบัติก็มีเหตุให้เพิกถอนกรรมสิทธิ์ในที่ดินได้

สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ ในกรณีนี้มีลักษณะเป็นสิทธิอะไร ตามความคิดทั่วโลก สิทธิชุมชนประเภทนี้ของชนเผ่าพื้นเมืองไม่ใช่กรรมสิทธิ์ แต่เป็นสิทธิเสมือนทรัพย์สิน มีสิทธิเหนือทรัพย์สินและสาธารณสมบัติของแผ่นดิน ทำให้เขามีสิทธิในการใช้ พวกหนึ่งบอกว่าสิทธินี้อยู่กับชุมชนนั้นตราบเท่าที่ชุมชนนั้นมีอยู่ ชุมชนสลายไปเมื่อไหร่สิทธิก็สลายไปเมื่อนั้น (เทียบกับสิทธิเก็บกินที่ไม่สามารถโอนทางมรดกได้) ตามหลักทฤษฎีสิทธิชุมชน ถ้าชุมชนดำรงอยู่ตราบใด ผู้ที่เป็นสมาชิกชุมชนตายไป ชุมชนไม่ได้สิ้นสลายไปก็ยังคงส่งสิทธิได้ เป็นการเทียบเคียงกฎหมายที่ใกล้เคียงอย่างยิ่งมาปรับใช้

ผู้พิพากษา ๒ กรณีข้อพิพาทเรื่องที่เกิดขึ้นระหว่างประชาชน แบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ เป็นเรื่องของประชาชนกับรัฐ และเอกชนกับเอกชน กรณีที่ราไวย์นั้น เป็นกรณีเอกชนกับเอกชนพิพาทกัน หลักกฎหมายดั้งเดิมจนถึงปัจจุบันไม่ได้เปลี่ยนหลักการ กฎหมายตราสามดวงถือว่า พระเจ้าแผ่นดินเป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งราชอาณาจักร แต่ถ้าผู้ใดได้ครอบครองที่ดินที่สวนและทำกินจะได้สิทธิที่เอกชนหรือประชาชนใช้ยันต่อกันได้ แต่ขณะเดียวกันถ้าไม่ได้ใช้ตามกำหนดแล้วมีคนอื่นมาใช้ คนที่มาใช้ทีหลังก็ได้สิทธิเหมือนกัน คนแรกก็ถือว่าเสียสิทธิไป ด้วยหลักการเดียวกันกับที่ใช้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์หรือแม้แต่กฎหมายที่ดินก็ถือหลักการว่า ถ้าที่ดินใดไม่มีใครครอบครองถือว่าเป็นที่ดินของรัฐ แต่ถ้ามีการครอบครองหรือมีสิทธิในที่ดินแล้วที่ดินนั้นก็ตกแก่เอกชน ลักษณะการเสียเรื่องการครอบครองปรปักษ์ก็เป็นหลักการเดียวกัน คือถือหลักว่าที่ดินถ้าไม่ใช่ของรัฐก็เป็นของเอกชนในเรื่องกรรมสิทธิ์ กรณีที่เกิดขึ้นก็กำลังโต้แย้งในพื้นฐานกรรมสิทธิ์ในที่ดินเช่นกัน ถ้าประชาชนได้กรรมสิทธิ์แล้วที่ดินนั้นก็ไม่ใช่ของรัฐอีกต่อไป ปัญหาอยู่ที่ว่าที่ดินนั้นเป็นของชุมชนชาวเลหรือของคนแจ้งการครอบครอง ในที่นี้ชาวเลไม่มีการครอบครองที่ดินสิทธินั้นก็เสียไปตามหลักการกฎหมายที่ดิน เมื่อมีการครอบครอง (แจ้งการครอบครอง ส.ค.๑ ในปี ๒๔๙๗) การแจ้งการครอบครองแล้วถือว่าสิทธิของเขาไม่เสียไป ก็จะมีสิทธิในที่ดิน ที่ดินนั้นก็ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน ในกรณีนี้เห็นว่า ส.ค.๑ คือที่มาของโฉนดที่ดินซึ่งนำมาใช้ในการพิพาทคดี เมื่อมีโฉนดที่ดินแล้วเอกสารนี้ถือเป็นเอกสารสิทธิ์ บังคับใช้ได้ในศาล ปัญหาคือชาวเล

นำสิ่งไหนไปได้แย้งเขา เมื่อตุลาการแล้วมีการสู้เรื่องครอบครองทรัพย์สินซึ่งก็ยังมีพื้นฐานของกรรมสิทธิ์อยู่นั่นเอง แต่แพ้คดีในศาลชั้นต้นเนื่องจากอ้างเรื่องการครอบครองทรัพย์สินแล้วเกิดไปทำสัญญาเช่าอยู่ นั่นคือปัญหาที่เกิดขึ้นว่าไม่มีการครอบครองอยู่ที่เห็นชัดเจน ปัญหาคือถ้ายังใช้หลักกรรมสิทธิ์ในการสู้คดีจะไม่มีทิศทางจบและปัญหาจะไม่ได้รับการแก้ไข แม้ชาวเลจะชนะคดีมา แต่เขาก็จะไม่ได้กรรมสิทธิ์ในที่ดินแปลงนั้นอยู่ดี เป็นปัญหาที่จะต่อเนื่องต่อไปว่าที่ดินก็ยังไม่ใช้ที่ดินของชุมชน หากต่อสู้คดีในลักษณะนี้จะทำให้ศาลมีทางเลือกน้อย ถ้าจะเพิกถอนโฉนดก็ต้องอาศัยศาลปกครอง เนื่องจากศาลยุติธรรมไม่สามารถยื่นมือเข้าไปในกรณีเพิกถอนโฉนดมิชอบได้

หากจะอ้างสิทธิชุมชนต้องอ้างอีกระดับในศาลรัฐธรรมนูญ โดยตั้งประเด็นสู่ศาลรัฐธรรมนูญอ้างสิทธิตามรัฐธรรมนูญเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญมีคำพิพากษาในการคุ้มครองสิทธิ กรณี House of Lord ของแคนาดานั้น ในระบบของอังกฤษจะมีศาลเดียว เพราะฉะนั้นเมื่อศาลสูงพิพากษาแล้วเท่ากับพิพากษาเพิกถอนหรืออ้างสิทธิตามรัฐธรรมนูญได้ แต่ศาลยุติธรรมของไทยหากตีความเรื่องสิทธิชุมชนขึ้นมา ก็ไม่มีข้อผูกมัดใดๆ ทั้งสิ้น ยกเว้นแต่จะพิจารณาตามหลักของศาลรัฐธรรมนูญ เพราะศาลรัฐธรรมนูญมีขอบเขตในการพิพากษาเรื่องสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งจะผูกพันทุกศาล และจะสามารถครอบคลุมประเด็นในการแก้ไขปัญหาได้มากกว่าด้วย พื้นฐานศาลยุติธรรมมีข้อจำกัดมาก ถ้าไม่พิพากษาตามหลักกรรมสิทธิ์ระบบศาลก็จะอยู่ไม่ได้เช่นกัน ความเชื่อมั่นของศาลก็จะเสียไปด้วย

กรณีกา จันทราสุทธี กรณีนี้เป็นเอกชนพิพาทกับเอกชน ซึ่งในการออกโฉนดที่ดิน (ให้นายทุน) นั้นต้องมีกระบวนการออก ประการหนึ่งคือ มาจาก พ.ร.บ.ให้ใช้ฯ กรณีนี้มีการแจ้งการครอบครอง (ซึ่งต้องพิจารณาว่า ใครเป็นผู้แจ้ง ใครเป็นผู้อยู่รับแจ้งกันอย่างไร) แต่จากความเชื่อที่ไม่ยึดถือครอบครองทำให้ชุมชนเสียเปรียบ คนที่รู้กฎหมายมากกว่าจึงไปแจ้งการครอบครอง สมัยก่อนจะออกโฉนดได้วิธีเดียวคือเดินสำรวจ และมีมาตรา ๕ พ.ร.บ.ให้ใช้ฯ ที่ว่า ถ้าใครไม่แจ้งถือว่าสละสิทธิ แต่ ณ ปัจจุบันยกเลิกไปแล้ว ปัจจุบันมีมาตรา ๕๙ ทวิ แห่งประมวลกฎหมายที่ดิน คนที่ไม่ได้แจ้งการครอบครองก็สามารถออกเอกสารสิทธิได้ถ้าครอบ

ครองต่อเนื่องมาก่อนประมวลกฎหมายที่ดินบังคับใช้ในกรณีนี้ นายทุนออกเอกสารสิทธิได้อย่างไร เนื่องจากเขามี ส.ค.๑ สามารถนำพิสูจน์สอบสวน ซึ่งก่อนหน้านั้นต้องมีกระบวนการรังวัด แจ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ถ้าติดหาดทรายชายทะเล ต้องแจ้งเจ้าท่าผู้ดูแลรักษา เจ้าของที่ดินผู้นำชี้ การรับรองเขตหมด การประกาศให้ผู้ครอบครองสิทธิคัดค้าน แต่จากงานวิจัยนี้จะเห็นว่าชาวเลไม่ได้ยึดถือจับจองเป็นเจ้าของหรือเขาอาจไม่รู้จึงไม่ได้มาคัดค้าน เมื่อกระบวนการครบจึงออกโฉนดให้ ผู้ที่ถือครองกรรมสิทธิ์สันนิษฐานไว้ก่อนว่าเป็นเจ้าของโฉนดผู้มีชื่อในโฉนด แต่ก็สามารถเพิกถอนได้ ทั้งนี้ต้องพิจารณาว่าแต่ละกรณีจะใช้กฎหมายใดมาเพิกถอนโฉนดนี้ ซึ่งจากหลักฐานภาพถ่ายทางอากาศแม้สามารถยืนยันได้ว่ามีคนอยู่มาก่อนแต่ก็ไม่อาจรู้ได้ว่าคนที่อยู่มาก่อนนั้นเป็นใคร กรมที่ดินจะไม่สามารถทราบได้ว่าใครเป็นผู้ใช้ประโยชน์ในที่ดินนั้นจริง จึงเป็นเรื่องโต้แย้งสิทธิผู้ครอบครองปรปักษ์ แต่หากทางชุมชนหาได้ว่า กระบวนการออกเอกสารสิทธิไม่ครบกระบวนการ เช่น ทุจริต ประพฤติมิชอบ หรือมีการออกไม่ถูกต้องตามกระบวนการ กรมที่ดินสามารถพิจารณาได้ว่าถูกต้องตามกระบวนการขั้นตอนหรือไม่ หรือมีการนำแบบแจ้งการครอบครองของที่ดิน (ป.น) มาสวมในที่ดินนี้ ก็สามารถตรวจสอบได้ หรือมีการออกเกินหลักฐานจาก ส.ค. นั้น (บวม) หรือเคยนำไปออกที่อื่นแล้วไม่มีการขีดฆ่า แล้วนำกลับมาออกอีก (บุด) ก็สามารถตรวจสอบได้เช่นกัน ถ้ามี ๓ กรณีนี้ไม่ต้องรอศาลก็ได้ สามารถทำเรื่องขึ้นมายังกรมที่ดินได้ เพราะที่ผ่านมาใช้ ๓ กรณีนี้เพิกถอนมาหลายรายแล้ว

ตัวอย่างการเพิกถอน ถ้าโฉนดออกมาโดยสมบูรณ์ และมีการโต้แย้งเรื่องสิทธิ ก็สามารถแยกได้ ๒ ประเด็น คือ รายที่เคยถอนโดยไม่ถึงศาล เนื่องจากเจ้าของยอม มีการรับในเบื้องต้นว่าที่จริงแล้วไม่ใช่ของเขา เขาไม่รู้คนอื่นให้ออกก็ออก เจ้าของที่ดินรับ มีข้อเท็จจริงชัดเจน แต่ถ้าข้อเท็จจริงไม่ปรากฏชัดเจน เช่น นายทุนหรือเจ้าของที่ดินยืนยันว่าเป็นของเขา ผ่านกระบวนการโดยชอบ คนที่อยู่ไม่ใช่เจ้าของแต่มาเช่า กรณีนี้จากการใช้อำนาจตามประมวลกฎหมายที่ดินมาตรา ๖๑ ซึ่งมีแค่อำนาจหน้าที่ ไม่มีอำนาจพิจารณาข้อโต้แย้งสิทธิว่าที่ดินเป็นของใคร จึงต้องพึ่งศาล ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกรณีสถานะที่ศาลจะเชื่อใคร กรณีนี้มีกรณียกมา

อย่างละเอียดว่าใครอยู่ ใครครอบครอง ยืนยันได้ว่าจำเลยได้อยู่ต่อเนื่องตลอดมา ศาลสามารถใช้พยานหลักฐานนี้พิจารณาในคดีนี้ได้ สามารถเพิกถอนโฉนดได้ ถ้าศาลมองว่าสิทธิครอบครองเป็นของจำเลย ก็จะสามารถใช้มาตรา ๖๑ ตั้งกรรมการสอบสวน เพิกถอน หรือแก้ไขโฉนดที่ดินได้ แต่ขอให้ประเด็นว่า ส่วนที่พิพาทอยู่นั้นใครมีสิทธิครอบครองหรือใครมีกรรมสิทธิ์ ซึ่งสามารถบอกได้ว่าใครมีสิทธิดีกว่า แต่ไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นของชุมชนหรือไม่ ชาวเลก็รับสิทธิของคนที่อยู่แต่ไม่ได้รับสิทธิของชุมชน ถ้าชุมชนอยากให้เป็นของชุมชนก็สามารถอุทธรณ์ให้ราชการ นำเงินของรัฐไปซื้อที่ดินเอกชนและจัดเป็นโฉนดชุมชนก็ได้ หรือนาย ก. เป็นเจ้าของ อาจขาย โดยที่รัฐมีนโยบายเข้าไปร่วมด้วย ทำอย่างไรให้ที่ตรงนั้นออกมาจากเจ้าของที่ดินให้ได้ ซึ่งต้องอาศัยเรื่องการครอบครองและกรรมสิทธิ์ ผู้มีอำนาจคือศาลที่จะพิจารณาความยุติธรรม กฎหมายรับรองสิทธิของคนที่ทำประโยชน์อยู่ แม้ศาลจะมีข้อจำกัด แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับพยานหลักฐาน ขึ้นอยู่กับกระบวนการยุติธรรม และกระบวนการนำสืบเชื่อมโยงกับสภาพนายความที่รับว่าความ ส่วนกรณีชาวเลชุมชนอื่นก็จะมีที่ของรัฐด้วย มีหน่วยงานรัฐเป็นโจทก์ก็มี ซึ่งสามารถแก้ปัญหาได้อีกหลายอย่างแต่ต้องเป็นเชิงนโยบายเรื่องการจัดที่ดินให้กับชุมชน

ผู้พิพากษา ๖ กรณีพิพาทเรื่องกรรมสิทธิ์ในกรณีที่เกิดขึ้นนี้ หากขณะคดีเกี่ยวกับครอบครองปรปักษ์ ปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ก็ยังเป็นของเอกชนอยู่ ซึ่งไม่ได้ยกระดับไปสู่สิทธิชุมชน เพราะฉะนั้นปัญหาที่เกิดขึ้นก็จะยังเป็นปัญหาไม่รู้จบ การอุทธรณ์ให้ที่ดินเป็นของชุมชนนั้นไม่มีหลักเกณฑ์ที่บอกไว้ชัดเจน อุทธรณ์ได้อย่างเดียวคือเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน ซึ่งก็จะเป็นปัญหาที่คาราคาซังอยู่ ถ้าสู้ในหลักกรรมสิทธิ์ หลักการเหล่านี้เป็นเรื่องของพยานหลักฐาน แต่ว่าฝ่ายผู้ถือกรรมสิทธิ์ผู้มีโฉนดได้ข้อสันนิษฐานไว้ก่อนที่เป็นประโยชน์แก่เขา อีกทั้งเป็นเอกสารมหาชน เพราะฉะนั้นจึงได้รับสันนิษฐานที่เป็นประโยชน์มากขึ้นอีก การที่ชาวเลจะไปสู้กับเขาต้องสู้ด้วยพยานหลักฐานที่แข็งแกร่ง ถ้าไม่มีการจัดตั้งองค์กร หรือ organize ที่ดีจะสู้ค่อนข้างยาก เป็นปัญหาที่น่าหนักใจเพราะศาลต้องถือตามพยานหลักฐาน ดังนั้นฝ่ายโจทก์จึงได้เปรียบในกรณีนี้

ประเด็นที่ว่าศาลเพิกถอนได้หรือไม่นั้น ตามประมวลกฎหมายที่ดิน มาตรา ๖๑ วรรค ๓ บอกไว้ว่า กรณีพิพาทกัน ศาลพิพากษาไปแล้วปรากฏว่าทางที่ดินไม่ยอมเปลี่ยนแปลงชื่อในโฉนดที่ดิน ศาลจึงได้บังคับไป แล้วจึงมีหนังสือของกรมที่ดินว่า ต่อไปถ้ามีการเพิกถอนต้องปฏิบัติตามคำสั่งศาล คือการที่ศาลยื่นมือเข้าไปสั่งเพิกถอนโฉนด นั่นคือประเด็นที่อาจจะสู้ได้แต่ว่าต้องใช้พยานหลักฐานค่อนข้างมาก

ผู้พิพากษา ๕ กรณีนี้ชาวเลไม่ใช่คนท้องถิ่นของคนไทยแต่อพยพเข้ามาจากประเทศอื่น มีปัญหาว่าอพยพเข้ามาก็ปีศาจจะมีสิทธิในการครอบครองที่ดินแปลงนี้ เมื่อได้สิทธิครอบครองแล้ว การต่อสู้คดีถูกต้องหรือไม่ ซึ่งควรต่อสู้ว่า การที่เจ้าของที่ดินที่มีโฉนดหรือ น.ส.๓ ออกโดยมิชอบ ไม่ใช่ต่อสู้ครอบครองปรปักษ์ ถ้าต่อสู้ครอบครองปรปักษ์แสดงว่าที่ดินตรงนี้มีเจ้าของอยู่แล้ว แล้วมาแย่งการครอบครอง จึงจะได้การครอบครองปรปักษ์ แต่ถ้าเดิมที่เขามาอยู่เป็นที่เปล่าไม่มีคนอยู่ ต้องต่อสู้ว่าการออกโฉนดหรือ น.ส.๓ ไม่ชอบ

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ที่ดินที่เป็นป่าช้านำมาออกโฉนดได้หรือไม่ ถ้าออกไม่ได้แล้วกรมที่ดินออกไปแล้วมีคนร้องให้เพิกถอนเพราะสภาพเป็นที่ป่าช้า ซึ่งตอนไปปรังวัดก็เห็นอยู่แล้วแต่ทำไมจึงยังออกโฉนด

กิตติศักดิ์ ปรกติ เคยมีคดีป่าช้าที่ศาลวินิจฉัยไว้อย่างน่าฟัง คือ ป่าช้านี้อยู่ที่สีลม เดิมออกโดยทรัพย์สินให้คณะบุคคลมาถือกรรมสิทธิ์ คนเหล่านี้ล้มหายตายจากไป ลูกหลานก็ไม่รู้อยู่ที่ไหน คนเฝ้าป่าช้าอ้างครอบครองปรปักษ์และขอให้ศาลแสดงสิทธิ เมื่อศาลแสดงสิทธิเรียบร้อยแล้ว จึงไปขอก่อโฉนดที่กรมที่ดิน กรมที่ดินก็ไปตรวจสอบพบว่าที่ตรงนั้นเป็นป่าช้า จึงไม่ออกโฉนดให้ เขาก็ฟ้องกรมที่ดินขอให้ศาลบังคับ สู้ถึงศาลฎีกา ศาลฎีกาบอกว่า คนแฉ่งแฉ่งด้วยเจตนาไม่สุจริต ให้ข้อมูลแก่ศาลไม่ครบถ้วน ศาลจึงพิพากษาว่าครอบครองปรปักษ์ แต่ศาลก็ไม่ได้เพิกถอนการครอบครองปรปักษ์ แต่เขาบังคับสิทธิไม่ได้เพราะว่า ศาลอ้างว่าจะไม่บังคับให้กรณีนี้ถึงแม้จะมีสิทธิก็ตาม เพราะใช้สิทธิแฉ่งมาโดยไม่สุจริตและศาลก็ไม่ได้เพิกถอน เป็นเรื่องที่น่าสนใจ เป็นบทเรียนหนึ่งที่น่าจะนำมาพิจารณาประกอบได้

จันทิมา ธนาสว่างกุล ประเด็นนี้ต้องยอมรับข้อเท็จจริงส่วนหนึ่งว่า นอกจาก สุสานแล้วยังมีสถานที่ทำพิธีกรรม โรงเรียน วัด อยู่ในกรอบออกโฉนดนี้ด้วย สิ่งเหล่านี้ถ้ามองเป็นภาพรวมจะเป็นสถานที่ที่เป็นวิถีชีวิตของเขา ถ้ามองเรื่อง The way of life มองความเป็นมนุษย์ ความพึงพิงที่จะอยู่ร่วมกันกับสิ่งเหล่านี้ ทั้งหมดเป็นวิถีชีวิตของชุมชน

สิทธิชุมชนเป็นสิทธิที่อยู่บนพื้นฐานของรัฐธรรมนูญ และศาลทุกศาลมีหน้าที่ที่มีอำนาจที่จะนำสิทธินั้นมาพิจารณาวินิจฉัย รับรองสิทธิของเขาตามกฎหมาย รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ ข้อดีของนักกฎหมายบ้านเรามาก ละเลยสิทธิที่เป็นพื้นฐาน สิทธิชุมชนเป็นสิทธิตามธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ผูกพันในชีวิต มีบ่อน้ำที่จะใช้แต่ก็ถูกถม เนื่องจากการออกโฉนดและเอกชนเข้ามาครอบครอง ประเด็นนี้ไม่ใช่เฉพาะเอกชนกับเอกชน แต่มีกระบวนการของรัฐเข้ามาเกี่ยวเนื่องด้วย สุสาน วัด โรงเรียน บ่อน้ำ สิ่งเหล่านี้ไปอยู่บนพื้นที่ของเอกชน ซึ่งสามารถออกโฉนดได้ เป็นสิ่งที่กระบวนการของรัฐออกโฉนดโดยประมาท เลินเล่ออย่างร้ายแรงหรือไม่

ทางออกที่สามารถทำได้ คือ ๑. คดีขึ้นสู่ศาลชั้นต้นแล้ว จะขึ้นสู่ศาลอุทธรณ์ อาจขอชะลอการวินิจฉัยบางส่วน ควรดำเนินการที่เป็นกระบวนการชุมชนเพื่อเข้าสู่ศาลอีกครั้งหนึ่ง ทำให้เป็นเรื่องสิทธิชุมชน หลักกฎหมายจะเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน เป็นกฎหมายใหม่ที่น่าจะลองคิด วิจัย หรือนำประเด็นสู่สาธารณะ ประเด็นเหล่านี้ไม่เคยมีการเรียนรู้ในมหาวิทยาลัย น่าจะนำสู่มหาวิทยาลัย สู่สาธารณะ สู่กระบวนการผู้ประกอบวิชาชีพทางกฎหมาย รวมทั้งสำนักอัยการสูงสุด เพื่อเปิดประเด็นว่ามีเรื่องสิทธินี้อยู่ และหลักกฎหมายต่างประเทศที่เขายใช้ นั้น ใช้เรื่องสาธารณสมบัติของแผ่นดินหรือไม่ ใช้หลัก analogy มาคลี่คลายปัญหาสังคมที่เติบโตอย่างสลับซับซ้อนและมีเหตุปัจจัยอันเนื่องมาจากการกระทบสิทธิของกลุ่มคนบางกลุ่มบนสิทธิชุมชนหรือไม่ เป็นสิ่งที่สังคมและนักกฎหมายต้องเรียนรู้ความคิดใหม่ๆ เพื่อแก้ไขปัญหา เยียวยาสังคมที่เกิดขึ้น ชาวเลถูกกระบวนการทางสังคมเบียดขับซึ่งหมายถึงอำนาจของรัฐ แต่มีช่องที่บกพร่องและผิดพลาด ซึ่งจะแก้ไขกระบวนการนั้นอย่างไร เป็นสิ่งที่ท้าทายนักกฎหมาย ถ้ามองว่ารัฐออกโฉนดโดยมี

ประเด็นนี้อาจจะขึ้นสู่ศาลปกครองหรือทำอะไรได้ที่จะพูดถึงกระบวนการของรัฐ ส่วนเรื่องเอกชนก็ต้องว่าตามกฎหมายและอาจชะลอ case by case ไว้ก่อน แต่ต้องนำเรื่องสิทธิชุมชนเข้าสู่กระบวนการของศาล สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องเปิดเวที เปิดประตู เปิดความคิดใหม่ๆ ให้กับศาล

กิตติศักดิ์ ปกติ ประเทศออสเตรเลียใช้การฟ้องร้องถิ่นอ้างภาระจำยอมให้สาธารณชนเล่นสกี จากที่ประเทศออสเตรียมีเชิงเขาสำหรับเล่นสกี แต่เล่นได้เฉพาะฤดูหนาวที่มีหิมะมาก ต่อมาที่ดินตรงนั้นออกโฉนดให้ชาวบ้านสำหรับเลี้ยงวัว ซึ่งสามารถเลี้ยงได้ในช่วงหนาวเท่านั้น ผ่านไป ๕๐-๖๐ ปี คนเล่นสกีมากขึ้น ชาวบ้านรู้สึกว่าคุณเออะอะพลุกพล่าน จึงกันรั้วกันทางสกี เอกชนจึงฟ้องอ้างภาระจำยอมว่า เล่นสกีมานาน ร้องไปยังท้องถิ่น แต่ตกลงกันไม่ได้ ท้องถิ่นจึงฟ้องว่าเป็นภาระจำยอมขององค์กรปกครองท้องถิ่น ซึ่งยอมให้คนเล่นสกีในฤดูหนาวมาเป็นเวลานานแล้ว จึงอ้างภาระจำยอมให้สาธารณชนเล่นสกีบนที่ดินของเอกชน ซึ่งท้องถิ่นจะช่วยควบคุมไม่ให้คนส่งเสียงเออะอะรบกวน เป็นต้น

ผู้พิพากษา ๒ กรณีนี้ไม่ได้อ้างสิทธิชุมชนในศาลชั้นต้น หากอ้างสิทธิชุมชนสามารถร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญได้ ขอบเขตอำนาจการพิจารณาคดีของศาลยุติธรรมมีจำกัด ดังนั้นหากฟ้องกรมที่ดินเพิกถอนออกโฉนดมิชอบ ต้องฟ้องศาลปกครอง

สิทธิของประชาชน สิทธิพลเมืองเป็นสิทธิทางอาญาทั้งสิ้น ซึ่งเป็นสิทธิใหญ่ของระบบสิทธิมนุษยชน ศาลยุติธรรมเป็นคนพิจารณาและมีความเชี่ยวชาญที่สุด

ผู้พิพากษา ๑ จากฝั่งตระกูลที่แสดงในงานวิจัยจะเห็นพัฒนาการการอาศัยอยู่ของชาวเล ทำให้ตัดประเด็นเรื่องผู้อพยพ หรือประเด็นไม่ใช่คนไทยออกไปได้ ปัจจุบันชาวเลมีบัตรประชาชน กฎหมายไทยยอมรับและอยู่ภายใต้กฎหมายไทย ดังนั้นเขาเป็นคนไทยตามกฎหมายไทย จึงควรมีสิทธิพึงมีพึงได้ของคนไทย

กระบวนการใช้อำนาจรัฐและกระบวนการยุติธรรมทำให้เกิดปัญหาให้กับชุมชน ผู้วิจัยเชื่อว่าเกิดจากการใช้อำนาจรัฐและกระบวนการยุติธรรม จุดมุ่งหมายคือต้องการให้ศาลเข้าใจชาวบ้าน เข้าใจชุมชนว่ามีสภาพเช่นนั้นจริง จากรายงานประชุมคราวก่อนพบว่า ศาลยุติธรรมไม่ได้ลงไปดูพื้นที่ แต่ศาลปกครองลงดูพื้นที่

แล้วจึงวินิจฉัย กระบวนการฟ้องเป็นเอกชนกับเอกชน ศาลยุติธรรมสามารถเพิกถอนเอกสารสิทธิได้หากพิสูจน์ได้ว่า ออกโดยมิชอบ ไม่ถูกต้อง แต่การรับฟังข้อเท็จจริงของศาลยุติธรรมรับฟังถึงแค่ไหน จากที่กรมที่ดินกล่าวไว้ว่า ใครจะเป็นคนซื้อหรือยืนยันแผนที่ว่าใครเป็นผู้อยู่อาศัยทำประโยชน์มาก่อน ถ้าโฉนดออกมิชอบก็ต้องเพิกถอน งานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นความเป็นมาของที่ดินตรงนั้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ศาลยุติธรรมต้องพิจารณา

ยกตัวอย่างพระองค์เจ้ารพีฯ ในอดีตมีกรณีชุดคลองรังสิต เป็นสัญญาสัมปทาน ถ้าคลองระยะไม่เกิน ๔ กม. จะให้ที่ดินเป็นค่าจ้าง ที่ดินระหว่างคลองจึงเป็นของผู้ชุด ซึ่งนำที่ดินไปขายเป็นของเอกชน ๒-๓ ราย ศาลนครนายกจำคุกคนที่อยู่ในที่ดินเดิม เพราะคนได้สัมปทานขับไล่แล้วไม่ยอมออก ประชาชนร้องว่าเขาอยู่มานานทำไมต้องจำคุก พระองค์เจ้ารพีฯ ใช้กระบวนการรัฐศาสตร์มาช่วย ภายหลังศาลอุทธรณ์พิพากษากลับ แม้ได้สัมปทานและอ้างสิทธิตามกฎหมายปัจจุบัน แต่พระองค์เจ้ารพีฯ มองความเป็นธรรมว่าราษฎรอยู่มาก่อน จะให้ความเป็นธรรมกับพวกเขาอย่างไร กรณีนี้สิทธิชุมชนเป็นเหตุอ้างว่าโฉนดนี้ออกมาโดยไม่ถูกต้องได้ แม้ว่าจะไม่วินิจฉัยว่าเป็นสิทธิของชุมชนหรือไม่ หรือที่ดินจะตกเป็นของใคร

หากพอมีสี่สิ่งเทียบเคียง หรือเป็นช่องทาง อย่างน้อยยึดหลักที่ว่า ถ้าไม่มีกฎหมายห้ามทำได้ กับ ไม่มีกฎหมายให้อำนาจทำได้ อาจนำสองสิ่งมาปรับใช้กับกรณีนี้ หากไม่มีกฎหมายห้ามศาลวินิจฉัยตรงนี้ ศาลก็จะใช้อำนาจได้ คิดว่าศาลยุติธรรมน่าจะพิจารณาได้ แล้วการรับรองสิทธิในที่ดิน แม้จะมีข้ออ้างช่วงออกประมวลกฎหมายที่ดินปี ๒๔๙๗ ที่ให้แจ้งครอบครองเพื่อออก ส.ค.๑ นั้น หลักความไม่รู้กฎหมายในทางอาญาอธิบายได้ ในทางแพ่งก็สามารถพิจารณาได้ ความที่ชาวเลไม่รู้ภาษาไทย อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้ การที่จะให้ไปอ่านประมวลกฎหมายที่ดินว่าให้แจ้งครอบครอง จึงน่าพิจารณาอย่างยิ่งว่าเขาไม่รู้ ในทางแพ่งยิ่งน่าจะเปิดกว้างยิ่งกว่า สามารถสืบสาวราวเรื่องว่าเขาทำประโยชน์ในที่ดินมาก่อน และยืนยันสิทธิในนั้นอยู่ ดังนั้นสิทธิเขาควรมีอยู่

ผู้พิพากษา ๕ จากเดิมที่ชาวเลเข้ามาโดยมิชอบด้วยกฎหมาย แล้วเมื่อไหร่จึงจะชอบด้วยกฎหมาย ต้องเริ่มจากตรงนั้น แล้วเขาคงครอบครองหรือไม่ ชาวเลมีปัญหาว่าไปมาระหว่างเกาะ ช่วงที่ไม่อยู่เป็นการครอบครองหรือไม่ ถ้าประมวลกฎหมายที่ดินบอกต้องแจ้งการครอบครอง ปัญหาคือคนไทยอื่นที่ไม่ได้แจ้งการครอบครองแต่เราไปตัดสิทธิเขา ส่วนชาวเลไม่แจ้งครอบครองแต่กลับได้สิทธิ เราจะทำอะไรมาเป็นมาตรฐาน หากศาลตัดสินว่าชาวบ้านที่รู้เรื่องไม่มีสิทธิ แต่ชาวเลอ่านหนังสือไม่ออกมีสิทธิ ก็จะทำให้กลายเป็น ๒ มาตรฐานไป

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ พื้นที่ดั้งเดิมของชาวเลที่แสดงความเป็นชุมชนประกอบด้วย พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำมาหากินในน้ำ พื้นที่หากินบนบก พื้นที่ประกอบพิธีกรรม จากเดิมที่เคยทำงานกรมป่าไม้ในเรื่องการประกาศป่า ได้เห็นปัญหาว่า กะเหรี่ยงประสบปัญหาเรื่องนี้มาก ประมาณครึ่งหนึ่งที่อยู่ในเงื่อนไชคาลัย ชาวเล คือ อยู่ในพื้นที่รัฐเป็นเจ้าของ เช่น ป่าสงวนและอุทยาน แต่พวกเขาก็มีจารีตประเพณีควบคุมวิถีชีวิตอยู่ คำถามคือเขาจะมีแผ่นดินอยู่อย่างไร ในต่างประเทศพบว่ามิประชาชนไร้ที่อยู่อาศัยต้องมานอนตามข้างถนน ไม่อยากเห็นประเทศไทยเป็นเช่นนั้น โดยจารีตประเพณีคนเหล่านี้ไม่ครอบครอง แต่เขามีความเป็นชุมชน ปัจจุบันในประเทศไทยการเคลื่อนไหวรองรับสิทธิชุมชนช้ากว่าปัญหาที่เผชิญอยู่นอกจากความผูกพันในเชิงกรรมสิทธิ์แล้วจะมีทางออกอย่างไรให้เอกชนอยู่ร่วมกับชุมชนได้ ซึ่งกรณีนี้จะเป็นตัวอย่างสำหรับอีกหลายกรณีที่ชาวบ้านไม่มีความรู้ทางกฎหมาย และถูกเอารัดเอาเปรียบ

ผู้พิพากษา ๓ จุดมุ่งหมายในการประชุมครั้งนี้คือ การแลกเปลี่ยนความเห็นว่าจะมีทางดูแลปัญหาเหล่านี้อย่างไรบ้าง ไม่ได้มุ่งหาคนผิด แต่นำสถานการณ์ตัวอย่างมาพิจารณาว่าในความเป็นจริงนั้นมีความเป็นธรรมหรือไม่ หากยังไม่เป็นธรรมอาจลองดูเครื่องมือที่มีอยู่ในปัจจุบัน เช่น กฎหมาย กระบวนการยุติธรรม ผู้เกี่ยวข้อง ฯลฯ ว่าสามารถช่วยแก้ไขปัญหานั้นได้หรือไม่ หรือหากมีข้อขัดข้องจะมีวิธีการแก้ปัญหาอย่างไร

มรว.อศิน รพีพัฒน์ มีตัวอย่างแพทย์ที่ปฏิบัติต่อคนไข้ จากกฎระเบียบของโรงพยาบาลที่ทำให้คนไข้ทนทุกข์ทรมาน แต่มีแพทย์บางคนหลีกเลี่ยงกฎระเบียบบางอย่างเพื่อช่วยลดความทุกข์ของคนไข้และครอบครัวได้ เรื่องนี้จะนำมาใช้ในกระบวนการยุติธรรมได้หรือไม่ ซึ่งจากประวัติกฎหมายและคำพิพากษา ศาลหรือผู้พิพากษาที่มีความสามารถจะมองประเด็นที่ช่วยบรรเทาความเดือดร้อนทุกข์ยากของประชาชนได้

ปัจจุบันในประเทศไทยมีความแปลกแยกของชนชั้นปกครองกับชาวบ้านหรือชนเผ่าที่ไม่สามารถเข้าใจเขาได้ ทำให้เกิดปัญหามากมายและมีผู้พิพากษาจำนวนน้อยมากที่มองเห็น การศึกษาด้านกฎหมายของไทยยังขาดความเห็นอกเห็นใจ ความเข้าใจมนุษย หรือความทุกข์ยาก ซึ่งเป็นพลังที่จะช่วยให้เขาช่วยเหลือคนได้

กรรมสิทธิ์เป็นหัวใจของระบบทุนนิยม กฎหมายระยะหลังมักเป็นกฎหมายของทุนนิยมและเราก็ยึดมั่นในสิ่งนั้น

ควรมีการอภิปรายเพิ่มเติมในประเด็นสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญว่า ศาลอื่นนำมาใช้ได้หรือไม่ หรือใช้ได้เฉพาะศาลรัฐธรรมนูญ

พลชัย ทรพรหม์ กรณีป่าช้า บ่อน้ำ ถ้าอยู่ในพื้นที่ที่มีการออกโฉนดน่าจะไม่ต้อง เพราะเป็นสาธารณประโยชน์ที่พลเมืองใช้ร่วมกันโดยสภาพการใช้ ตามมาตรา ๑๓๐๔ (๒) ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ซึ่งศาลปกครองวินิจฉัยไว้แล้วว่าเป็นสาธารณประโยชน์ของแผ่นดิน ใช้ประโยชน์ร่วมกัน กรณีที่ออกเอกสารสิทธิ์แล้วปรากฏว่าส่วนหนึ่งส่วนใดเป็นที่สาธารณะต้องกันพื้นที่นั้นออก ถ้านำที่สาธารณประโยชน์ไปออกโฉนดรวมกันต้องเพิกถอน เมื่อเพิกถอนหรือแก้ไขโฉนดในบางส่วนแล้ว ต้องดำเนินการออกหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง ซึ่งอธิบดีกรมที่ดินในฐานะผู้ดำเนินการออกหนังสือฯ ตามมาตรา ๘ ตรี ในประมวลกฎหมายที่ดิน ได้มอบให้ผู้ว่าราชการจังหวัดทุกจังหวัดเป็นผู้ออกหนังสือฯ ซึ่งสามารถดำเนินการได้ทันทีภายหลังจากที่มีการแก้ไขหรือเพิกถอนในส่วนที่ทับกับที่สาธารณะ การออกโฉนดนอกเหนือจากเจ้าของที่ดินข้างเคียงต้องวางแนวเขตแล้ว ผู้ปกครองท้องที่เช่น นายอำเภอ อบต. ในฐานะผู้ดูแลที่สาธารณประโยชน์ ตามมาตรา ๑๐๒๒

พ.ร.บ.ปกครองท้องถิ่น ฉบับที่ ๑๑ พ.ศ.๒๕๕๐ มีหน้าที่ร่วมกันในการดำเนินการคือต้องกันพื้นที่สาธารณะประโยชน์ห้ามมิให้ออกโฉนด ซึ่งกรณีนี้เจ้าหน้าที่ฯ น่าจะเฉลียวใจบ้างว่าเป็นที่สาธารณะ

ขณะนี้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเสนอร่าง พ.ร.บ.คณะกรรมการที่ดินแห่งชาติ พ.ศ... เสนอมาทางประธานสภา แล้วเสนอหน่วยงานที่เกี่ยวข้องว่าแย้งกับกฎหมายที่มีอยู่หรือไม่ และได้เพิ่มเติมเรื่องการสงวนหวงห้ามเพื่อความมั่นคงของประเทศด้วย ซึ่งอำนาจคณะกรรมการนโยบายที่ดินแห่งชาติ มาตรา ๖ ความว่าการบริหารจัดการทรัพยากรดินและที่ดินของประเทศต้องอยู่บนหลักการดังต่อไปนี้ การจัดที่ดิน จัดรูปที่ดิน การสงวนหวงห้าม การพัฒนาที่ดิน การจัดสรรที่ดิน การถือครองที่ดิน สิ่งแวดล้อม ผังเมือง ควบคุมการใช้ทาง การรักษา การจัดหาผลประโยชน์ที่ดินของรัฐหรือสาธารณสมบัติของแผ่นดิน หรือเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง กับทรัพย์สินของแผ่นดินและที่ดิน ต้องดำเนินการให้ประชาชนมีที่ดินสำหรับอยู่อาศัยและเลี้ยงชีพตามสมควรแก่สภาพ... ซึ่งหากมีกฎหมายฉบับนี้น่าจะช่วยลดปัญหาลงได้ เพราะคณะกรรมการฯ มีโครงสร้างใหญ่

กิตติศักดิ์ ปรกติ กรณีนี้ที่ดินมีคนอยู่อาศัย มีบ่อน้ำ สุสาน มีกิจกรรมที่ทำอยู่ประจำ เพียงแต่ว่าเขาไม่ได้อ้างปกป้องเพราะไม่มีเจตนาที่จะครอบครองถือเอาเป็นเจ้าของ แต่มีเจตนาใช้สอยเป็นที่สาธารณะได้หรือไม่ ซึ่งที่ผ่านมายังไม่มีกรณีนี้

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ กระบวนการการทำงานของหน่วยงานรัฐเรื่องที่ดินสามารถทำงานได้ดีในชุมชนที่มีการศึกษา ชุมชนที่เข้มแข็ง ชุมชนที่เข้าใจ แต่จะมีปัญหามากในชุมชนที่มีลักษณะเป็นชนเผ่าที่ไม่สามารถสื่อสารกันได้ทั้งกะเหรี่ยงและชาวเล หากไม่มีองค์กรไปช่วยก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ เพราะเขาไม่อยู่ในสถานะที่จะได้แย้งหรือช่วยเหลือตนเองได้ หรือสามารถใช้เครื่องมือทางกฎหมายอย่างยุติธรรมอย่างเท่าเทียมกับคนอื่น มีหลายกรณีที่ผู้ปกครองท้องถิ่นเป็นผู้มีผลประโยชน์เอง กระบวนการนี้จึงกลายเป็นกระบวนการสร้างหลักฐานและครอบครองที่ดินเป็นจำนวนมากๆ ที่ครอบครองเป็นหมื่นๆ ไร่โดยอาศัยกลไกนี้ ถ้าเป็นกรณีคนด้อยโอกาส ชนเผ่า คนที่อยู่ในสถานะคนชายขอบจะทำให้เกิดความเป็น

ธรรมได้อย่างไรในกรณีที่ถูกอ้างสิทธิ ใช้กรรมสิทธิ์ ใช้กฎหมายเข้าไปประกาศครอบครองแสดงความเป็นเจ้าของ

สุรชัย สุประดิษฐ์ ที่ดินบริเวณหน้ามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี (มทส.) จ.นครราชสีมา ส.ป.ก.จะดำเนินการเฉพาะที่ดินมือเปล่า ไม่มีเอกสารสิทธิ์และไม่ใช้ที่ดินของรัฐ บริเวณหนึ่งออกโฉนด ๖๒๘ ไร่ กรณีนี้ กพร. จังหวัดมิมคิดว่าเป็นการออกโฉนดโดยมิชอบ เพราะออกโฉนดในที่ดินรัฐ ซึ่งเป็น สค. บวม เป็นการออกโฉนดเกินจำนวนที่แจ้งครอบครองไว้ โดยต้องคุ้มครองสิทธิในส่วนที่ถูกต้อง คือ ๘ ไร่ ซึ่งคล้ายขवालคือชาวบ้านอยู่ในบริเวณนั้นที่เป็นป่าสงวน เป็นเรื่องเอกชนกับเอกชนและมาเกี่ยวกับรัฐ คือ ส.ป.ก.และกรมป่าไม้ ถ้าพื้นที่ดังกล่าวมอบให้ ส.ป.ก.แล้วไม่ไปออกเอกสารสิทธิ์โดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย ส.ป.ก.จะต้องนำมาปฏิรูปที่ดินชาวบ้านบอกว่าที่ดินตรงนั้นเขาครอบครองมาโดยตลอดและดำเนินงานกับกรมที่ดินเพื่อขอออกโฉนดแต่ไม่สามารถออกได้ จนกระทั่งมีคนนำโฉนดมาแสดงและไล่เขาออกจากพื้นที่ ดังนั้นถ้าขवालหลักฐานเพื่อนำสู่ กพร. ได้ก็สามารถเพิกถอนได้ เช่นเดียวกับกรณีนี้

กิริป กฤทธิรานนท์ ปัญหานี้เกิดขึ้นทั่วไปที่สำนักงานผู้ตรวจการแผ่นดินได้รับเรื่องร้องเรียนอยู่เสมอ การออกโฉนดที่ดินที่มีมาช้านาน และมีการครอบครองกันมา กระบวนการได้โฉนดที่ดินเป็นมาอย่างไร แต่ทางหลักฐานบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ผู้ครอบครองเดิมมีหลักฐานชัดเจนว่าถือครองในกรรมสิทธิ์นั้น ซึ่งศาลก็ต้องพิจารณาหลักฐานตามเอกสาร ซึ่งพิสูจน์ยากว่าได้เอกสารนั้นมาโดยฉ้อฉลหรือไม่ การต่อสู้คดีก็ดำเนินไปตามกระบวนการกฎหมาย ซึ่งศาลต้องพิจารณาพยานหลักฐานเป็นหลัก

ในส่วนผู้ตรวจการแผ่นดินมีอำนาจหน้าที่ในการพิจารณาเรื่องร้องเรียนจากการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่รัฐที่ไม่เป็นธรรม จากงานวิจัยนี้พบว่า การถือครองมานานแล้ว แต่ไม่ว่าจะออกโฉนดที่ดินด้วยวิธีใดก็ตามแต่ไม่ใช้ของชนดั้งเดิม อำนาจของผู้ตรวจการแผ่นดินก็จะพิจารณากระบวนการในเชิงนโยบาย ช่องทางหนึ่งคืออาจเสนอเรื่องไปยังผู้ตรวจการแผ่นดิน ถ้าพยานหลักฐานปรากฏว่าการครอบครองของบุคคลหรือชุมชนเหล่านี้ครอบครองมานานแล้วอย่างแท้จริง ก็จะพิจารณาเรื่อง

การผลักดันเชิงนโยบาย เพราะไม่สามารถเปลี่ยนคำพิพากษาได้ แต่จะผลักดันไปยังผู้กำหนดนโยบายและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการให้ความช่วยเหลือ หรือเยียวยาต่อไปได้ เช่น รัฐอาจต้องจัดสรรงบประมาณบางส่วนไปซื้อคืน ซึ่งเป็นหน้าที่ของรัฐ

สามารถผลักดันรัฐบาลให้กำหนดนโยบายและเยียวยาช่วยเหลือได้ เช่น รัฐจัดสรรงบประมาณซื้อคืนที่ดิน เป็นต้น อีกช่องทางคือ ในกรณีที่จะพิจารณาเรื่องกระบวนการยุติธรรม ต้องพิจารณาเรื่องความเป็นธรรมทางกฎหมาย อำนาจผู้ตรวจการแผ่นดินมีอยู่ในกรณีที่กฎหมายที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญก็สามารถเสนอเรื่องไปยังศาลรัฐธรรมนูญได้ หรือว่ากฎหมายไม่เป็นธรรมผู้ตรวจการแผ่นดินก็สามารถเสนอขอแก้ไขกฎหมายได้

ที่เคยศึกษาพบว่า ในสหรัฐอเมริกาในกรณีที่กฎหมายหรือกฎของภาครัฐจะออกในลักษณะให้แต้มต่อบุคคลที่ด้อยโอกาสทางสังคม ในกรณีนี้ถ้าศึกษาแล้วมีเหตุผล มีหลักฐานงานวิจัยมาสนับสนุนก็สามารถเสนอเรื่องมายังผู้ตรวจการแผ่นดินเพื่อผลักดันให้มีการออกกฎหมาย ระเบียบ หรือกฎที่จะให้แต้มต่อบุคคลที่ด้อยโอกาสทางสังคมเหล่านี้ได้

วัลลภา ทองงาม เพื่อให้การประชุมเป็นรูปธรรม เสนอให้ทำรายงานการประชุมเสนอไปยังอธิบดีกรมที่ดิน เนื่องจากตามมาตรา ๖๑ อธิบดีสามารถออกคำสั่งทางปกครองได้เองถ้าความปรากฏว่ามีการออกโฉนดมิชอบ การออกโฉนดในที่สาธารณะ จะได้แค่กันส่วนนั้นออก แต่ถ้าออก ส.ค.๑ โดยไม่ได้ครอบครองทำประโยชน์มาสามารถเพิกถอนได้ทั้งแปลง

การฟ้องศาลปกครอง ชาวเล ผู้ตรวจการแผ่นดิน หรือผู้เกี่ยวข้องสามารถฟ้องศาลปกครองเพื่อเพิกถอนโฉนดที่ดินตามมาตรา ๖๑ ได้

พลชัย ทรรพมัทย์ มาตรา ๘ ตรี สำคัญว่า ทบวงการเมืองใดมีความประสงค์ต้องการออกหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง (นสร.) ให้แจ้งอธิบดีกรมที่ดินเป็นคนดำเนินการออกหนังสือฯ ซึ่งเป็นหนังสือแสดงขอบเขตการครอบครองที่ดินของรัฐ ที่ดินที่จะออก นสร.ได้ต้องเป็นที่สาธารณประโยชน์ หรือเป็นที่ราชพัสดุ การออกมีระเบียบกรมที่ดินระบุชัดเจน โดยกระบวนการออกต้องมีทะเบียนที่ดิน

สาธารณประโยชน์ ซึ่งกรมที่ดินจัดทำขึ้นมาโดยการระบุชื่อที่สาธารณประโยชน์ ขนาด ประวัติการใช้ ซึ่งสามารถคัดลอกจากประกาศหวงห้าม ทะเบียนที่ดินรกร้างว่างเปล่าที่รัฐบาลสงวนหวงห้ามไว้ว่า สงวนหวงห้ามไว้เมื่อไหร่ ใช้ประโยชน์อย่างไร ฯลฯ แล้วลงรายชื่อผู้คัดลอกไว้ หากไม่ได้นำขึ้นทะเบียน เช่น ทำเลเลี้ยงสัตว์ บ่อน้ำ ต้องให้ผู้ปกครองดั้งเดิม ผู้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน สอบประวัติว่าความเป็นมาของที่ดินเป็นมาอย่างไร แล้วทำเป็นบัญชีสำรวจ แม้จะมีทะเบียนหรือระวางกรมที่ดินแล้วแต่ผู้ปกครองท้องที่ต่อนานี้ รวมทั้งพื้นที่ข้างเคียงต้องรับรองเขตในการรังวัดด้วย แล้วเสนอกลุ่มงานวิชาการตรวจสอบความถูกต้องครบถ้วนต่างๆ เมื่อดำเนินการเรียบร้อยแล้วก็ออก นสร. ให้ผู้เกี่ยวข้องดูแล เมื่อมีปัญหาข้อพิพาทก็ใช้เอกสารนี้เป็นหลักฐานนำสู่การพิจารณาของศาล

สาธารณสมบัติของแผ่นดินทั้งหลายถ้าไม่มีทบวงการเมืองใดดูแลให้อธิบดี กรมที่ดินดูแล ส่วนที่ดินราชพัสดุสมัยก่อนให้หน่วยงานที่ใช้ประโยชน์เป็นผู้ดูแล แต่หลังจาก ปี ๒๕๑๘ ให้กระทรวงการคลังเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์

กรมที่ดินไม่มีหน้าที่ดูแลที่สาธารณประโยชน์แต่มีหน้าที่บริหารจัดการ เช่น มีการบุกรุก โต้แย้งสิทธิ หรือมีการร้องว่าออกหนังสือฯ ทับที่ดินราชพัสดุ ซึ่งต้องพิจารณากระบวนการว่าถูกต้องหรือไม่ แล้วเสนอจังหวัดให้ดำเนินการให้ถูกต้อง ตามกฎหมาย ทั้งนี้ผู้ดูแลทั้ง อบต. และนายอำเภอ ไม่มีการบังคับใช้กฎหมายตามที่ตนเองมีหน้าที่

กิตติศักดิ์ ปรกติ กรณีนี้ชาวเลอ้างสิทธิเอกชน หน่วยงานของรัฐจึงไม่เข้าไปเกี่ยวข้อง แต่ถ้าอ้างสิทธิเรื่องที่สาธารณประโยชน์หน่วยงานของรัฐก็สามารถเข้ามาช่วยดูแลได้

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ ประเด็นสิทธิชุมชนที่กล่าวถึงเฉพาะในรัฐธรรมนูญ แต่ไม่อยู่ในขอบเขตของอำนาจศาลยุติธรรม เช่น ทำให้เกิดเป็นกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิชุมชน ในทางวิชาการจะช่วยให้ประชาชนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมหรือไม่ การอ้างอิงสิทธิชุมชนจำเป็นต้องบัญญัติเป็นกฎหมายหรือไม่ ถ้าศาลจะอ้างอิงความเป็นชุมชนจากหลักฐานหรือข้อสรุปทางวิชาการได้หรือไม่

ผู้พิพากษา ๕ กรณีศาลยุติธรรมไม่รับสิทธิชุมชน น่าจะเป็นกรณี The Beach รัฐธรรมนูญ ๒๕๔๐ กำหนดไว้ว่าสิทธิชุมชนสามารถใช้ได้ แต่ต้องมีกฎหมายรองรับอีก เมื่อยังไม่มีกฎหมายรองรับ ไม่รู้ว่าชุมชนคือใคร เมื่อครั้งอยู่ศาลอุทธรณ์ตีความสิทธิชุมชนว่านำมาใช้ได้ แม้ไม่มีกฎหมายก็ใช้ได้ แต่เมื่อถึงศาลฎีกา ไม่มีกฎหมายมาสนับสนุน ทั้งนี้คนที่ไปขอเพิกถอนโฉนดนั้น ชุมชนยอมรับหรือไม่ว่าเป็นตัวแทนของพวกเขา ชุมชนคือใครที่จะรับว่าเป็นผู้ฟ้องคดีได้ แต่ถ้าจับต้องไม่ได้ศาลก็ไม่อาจรับรองสิทธิได้ ดังนั้นต้องให้ยุติก่อนว่าใครเป็นชุมชน

ศาลมีอิสระระดับหนึ่ง แต่ศาลอุทธรณ์ ศาลฎีกาอิสระลดลง เพราะการจะเปลี่ยนคำตัดสินก็เป็นเรื่องยาก เนื่องจากระบบศาลถ้าจะออกนอกแนวฎีกาก็ทำได้ยาก ต้องเดินตามแนวฎีกา

กิตติศักดิ์ ปกติ ศาลปกครองก่อนใช้รัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ ได้ตัดสินคดีหนึ่ง แม้กฎหมายไม่บัญญัติสิทธิชุมชนก็มีอยู่ หลักก็คือสิทธิตามรัฐธรรมนูญเป็นสิทธิที่สาระขั้นต่ำได้รับการคุ้มครองเสมอ การตีความกฎหมายต้องตีความให้เป็นผล หรือกรณีศาลรัฐธรรมนูญตัดสินคำพิพากษาที่ ๓/๒๕๕๒ แต่ตัดสินโดยอาศัยรัฐธรรมนูญปี ๒๕๔๐ เนื่องจากประเด็นแห่งคดีเป็นประเด็นที่ข้อพิพาทกันมาตามรัฐธรรมนูญปี ๒๕๔๐ แต่เคยฎมาตัดสินในขณะที่ประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี ๒๕๕๐ แล้ว ท่านก็บอกว่า เมื่อพิจารณา ๒ อย่างประกอบกันแล้ว คำว่าทั้งนี้ตามกฎหมายบัญญัติ นั้น หมายความว่า ประชาชนมีสิทธิขั้นพื้นฐานอยู่แล้ว เพียงแต่ฝ่ายนิติบัญญัติอาจบัญญัติรายละเอียดเพิ่มเติมต่อไปได้ จะเห็นว่า ความจริงศาลยุติธรรมก็ได้ตัดสินแล้วในคดีอ่าวมาหยา ศาลสงสัยเพียงว่าชาวบ้าน ๑๘ ตำบลมาเป็นโจทก์ร่วมได้หรือไม่ เพราะบางคนไม่ได้อยู่อาศัยอ่าวมาหยา แล้วจะเป็นชุมชนอ้างสิทธิได้อย่างไร จึงให้ สิทธิเฉพาะ อบต.ในเขตท้องที่อ่าวมาหยา อ้างสิทธิได้เลย สิทธิชุมชนได้รับการรับรองตามรัฐธรรมนูญแล้ว ศาลจะนำมาปรับใช้ได้เลยหรือไม่ ซึ่งสามารถทำได้ แต่สิ่งที่ศาลจะนำมาปรับใช้นั้นสาระสำคัญของสิทธินั้นเพียงใด หนึ่ง ศาลอาจรู้เองโดยการตีความ หรือ สอง คู่ความต้องนำเสนอหรือชี้แจงแสดงให้ปรากฏ ซึ่งหากตั้งประเด็นถูกทางก็จะช่วยให้ศาลปรับใช้ได้ดีขึ้น

ผู้พิพากษา ๓ หากลองศึกษาแนวคำพิพากษาศาลฎีกาจะพบว่า แม้บางเรื่องยังไม่มีบรรทัดฐานในการตัดสิน แต่ศาลฎีกาก็พยายามดูแลให้ความเป็นธรรม เช่น กรณีสัญญาเช่าต่างตอบแทนยิ่งกว่าสัญญาเช่าธรรมดา หรือในกรณีอื่นที่กฎหมายมีช่องให้ตีความ กรณีสิทธิชุมชนหากมีกฎหมายลูกออกมารองรับในทางปฏิบัติย่อมดีกว่า ช่วงหลังมีการออกกฎหมายให้ศาลใช้ระบบไต่สวน แต่ไม่ได้อธิบายว่าทำอะไร ก็ต้องใช้การตีความ ซึ่งมุมมองการไต่สวนของแต่ละท่านก็ยิ่งต่างกัน แม้ของเยอรมันและฝรั่งเศสก็ต่างกัน การออกกฎหมายควรมีการอธิบายสิทธิหน้าที่ให้ชัดเจนแบบไม่ต้องใช้การตีความมาก

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ สิทธิชุมชนหากให้อยู่ในรัฐธรรมนูญ แล้วใช้การตีความอธิบายความ ไม่ต้องออกเป็น พ.ร.บ. ที่อาจมีฐานะเท่า พรบ.อื่น เช่น ป่าไม้ อุทยาน ซึ่งมีความเฉพาะกว่า ทำให้ประเด็นสิทธิชุมชนเสียเปรียบมากกว่า

ผู้พิพากษา ๓ การออกกฎหมายลูกจะปิดกั้นการสร้างกฎหมายหรือไม่นั้น การจะสร้างหลักการใหม่ๆ วิธีออกกฎหมายสามารถเปิดช่องให้ทำได้ รัฐธรรมนูญเป็นการออกหลักการพื้นฐานในเชิงปรัชญา กฎหมายลูกสามารถลงรายละเอียดในส่วนสิทธิหน้าที่ได้ โดยเขียนเปิดช่องให้ศาลหรือผู้บังคับใช้กฎหมายสามารถพัฒนาได้ก็ไม่น่าถือว่าเป็นการปิดกั้น

กิตติศักดิ์ ปรกติ นักกฎหมายก็ยังมีกรถเถียงกันอยู่ ในกรณีสาธารณสมบัติของแผ่นดิน มาตรา ๑๓๐๔ ทรัพย์สินของแผ่นดินที่พลเมืองใช้ร่วมกัน เช่น... เมื่อบัญญัติเช่นนี้จะเห็นได้ว่าเรื่องสาธารณสมบัติแผ่นดินเป็นง่าย เพราะมีคำว่า เช่น แทนที่จะใช้คำว่า ได้แก่ ซึ่งเป็นวิธีร่างกฎหมายแบบ inclusive รวมเข้ามาก็จะมีปัญหาว่าสิทธิในทรัพย์สินหรือกรรมสิทธิ์คิดแบบ inclusive หรือ แบบ exclusive มาตรา ๑๓๓๖ เรื่องกรรมสิทธิ์ที่บอกภายใต้บังคับแห่งกฎหมายไม่ใช่ภายใต้บทบัญญัติแห่งกฎหมายขึ้นอยู่กับว่าจะคิดอย่างไร กรรมสิทธิ์เป็น exclusive rights เป็นสิทธิแต่ผู้เดียว หรือเป็น inclusive rights ที่เอกชนแต่ละคนมีสิทธิใช้สอย มีสิทธิได้ดอกผล แต่ก็มีคนอื่นที่อาจเข้ามาด้วย เครื่องบินบินผ่านได้ ชาวบ้านเดินผ่านได้ หรือมีจาริตประเพณีอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือที่เรียกว่า inclusive approach ที่ประเทศไทยยังไม่ค่อยนำมาใช้มากนัก แต่ในด้านที่ดินการใช้กฎหมาย

มหาชนจะมีลักษณะที่ต้องคำนึงถึง inclusive approach มาก

มรว.อศิน รพีพัฒน์ เรื่องสิทธิชุมชนมีความเห็นคล้ายท่านศิริชัย ปัญหาอยู่ที่ว่า ความหมายของชุมชน หากไม่รู้จักความหมายของชุมชนจะนำสิทธิอะไรไปใช้ได้ ชุมชนจะเป็นชุมชนได้ต้องมีองค์กรชุมชนที่เป็นหลัก ซึ่งต้องเป็นนิติบุคคล ซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ ตอนที่รัฐบาลให้โฉนดชุมชนแรกกับสหกรณ์ของชุมชน ในเมืองโดยมากที่มีชุมชนก็จะต้องมีองค์กรชุมชนที่เรียกว่า กรรมการชุมชน กับกลุ่มออมทรัพย์ที่ไม่ใช่นิติบุคคล หรือกรณีโครงการบ้านมั่นคงต้องตั้งสหกรณ์ขึ้นมา แต่การตั้งสหกรณ์กลับมีปัญหาอย่างยิ่งกับชุมชน เพราะกฎหมายให้สหกรณ์ควบคุมชุมชน แต่ชุมชนต้องการเป็นอิสระจากรัฐบาล แต่หากรัฐบาลควบคุมก็ไม่สามารถเป็นอิสระได้

ชุมชนจำเป็นต้องมีองค์กร เช่น วัด แต่ก็กลายเป็นสิ่งที่แปลกแยก

กิตติศักดิ์ ปกติ ในทางทฤษฎีก็มีการถกเถียงว่า นิติบุคคลต้องเป็นนิติบุคคลที่มีลายลักษณ์อักษรรองรับหรือไม่ ขณะนี้ในทางทฤษฎีทั่วโลกยอมรับแล้วว่า มีนิติบุคคลที่มีกฎหมายรับรองแจ้งชัด กับ นิติบุคคลโดยสภาพ แต่ต้องจับต้องได้ รับรู้แก่สาธารณชนได้ มีการตั้งอยู่ในลักษณะที่แสดงเจตจำนงปรากฏรับรู้แก่สาธารณชน ต้องมีองค์กรหรือกลไกที่มีความเป็นปึกแผ่นแสดงเจตจำนงได้ แต่ในทางความคิดทางวิชาการความแพ่งบอกว่าหากจะมีนิติบุคคล นิติบุคคลต้องตั้งขึ้นด้วยอำนาจกฎหมาย หมายถึงกฎหมายรายลักษณ์อักษร ไม่ได้พูดว่านิติบุคคลอาจตั้งขึ้นโดยจารีตประเพณีได้ จึงทำให้เกิดความลึกลับกันอยู่ ความจริงที่เป็นปัญหาคือ นักกฎหมายจะยอมรับได้หรือไม่ว่า ชุมชนมีสิทธิได้ ซึ่งรัฐธรรมนูญเขียนไว้แล้ว แต่เมื่อไหร่จึงจะเป็นชุมชน หลักการมี ๒ วิธี คือ เขียนกฎหมายรองรับบัญญัติ หรือปรับความคิดของนักกฎหมาย ซึ่งชุมชนต้องมีลักษณะรวมกันอยู่โดยมีแบบแผนและรวมกันอยู่เป็นปึกแผ่นที่สามารถแสดงเจตจำนงได้

การอาศัยสิทธิรวมในฐานะเป็นเจ้าของรวมสามารถใช้สิทธิในทางเป็นประโยชน์หรือบรรลุวัตถุประสงค์ความเป็นเจ้าของรวมได้ ต้องใช้การเทียบเคียงหลักกฎหมายและพิจารณาในทางนิติวิธีต่อไป แต่หากหมุ่่นักกฎหมายมีเจตจำนงแน่วแน่ที่จะหาทางก็พอมิทาง โดยร่วมกับฝ่ายวิชาการ ประชาชน ศาล อัยการ เจ้า

พนักงานของรัฐ สร้างสะพานข้ามไป ซึ่งจะเป็นผลงานของชุมชนวิชาการและชุมชน ผู้ที่รักษากฎหมายนั่นเอง

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ กรณีนี้หากชาวเลรวมซื้อฟ้องเพิกถอนเอกสารในพื้นที่ สาธารณประโยชน์ ในพื้นที่ที่ชุมชนอาศัยร่วมกัน โดยทุกคนลงชื่อทั้งหมดในฐานะ ชุมชน ฟ้องออกเอกสารสิทธิ์ทับที่ชุมชนที่เขาอยู่มาได้หรือไม่

ผู้พิพากษา ๕ ต้องพิจารณาก่อนว่าใครเป็นชุมชนที่แท้จริง การร่างกฎหมาย มีความซับซ้อน หากผลประโยชน์ชุมชนขัดกันก็จะมีปัญหาภายหลังได้ การที่เขียน เป็นชุมชนจะให้เป็นนิติบุคคลหรือไม่เป็นก็ได้ ต้องพิจารณาผลดีผลเสียให้ดี การใช้ สิทธิชุมชนควรมีจำกัดว่าเกี่ยวกับชุมชนหรือทำเพื่อชุมชนไม่ใช่แสวงประโยชน์จาก การเป็นชุมชน

ผู้พิพากษา ๓ การมีกฎหมายแม่กฎหมายลูกคิดว่าดีกว่า ยกตัวอย่างปัญหา การตีความเรื่องสิ่งแวดล้อมก็ยังมีปัญหาอยู่ ดังนั้นการร่างกฎหมายต้องให้มีการ ตีความน้อยที่สุด ไม่เช่นนั้นจะทำให้ผลการบังคับใช้ต่ำโดยไม่จำเป็น คณะกรรมการ ปฎิรูปกฎหมายน่าจะทำให้เป็นประโยชน์เพื่อให้เกิดความชัดเจนมากขึ้น

กิตติศักดิ์ ปรกติ การสร้างชุมชนปลอม หรือปลอมชุมชน เช่น การสร้าง สะพานแห่งหนึ่งผู้สร้างยินดีวางแผนล่วงหน้า ๔-๕ ปี ย้ายคนจากที่อื่นเป็นร้อยคน เข้ามาในพื้นที่ ประกาศตนเป็นชุมชน ซึ่งต่อไปจะเป็นปัญหาที่จะเกิดขึ้น เมื่อไหร่ ก็ตามที่ชุมชนได้รับการรับรองให้มีสิทธิที่ประสงค์จะแสวงหาประโยชน์ ในที่สุดผู้ ทำหน้าที่ก็ต้องวินิจฉัยว่าการใช้สิทธินั้นคุ้มครองจารีตประเพณี ซึ่งเป็นสาระสำคัญ มาตรา ๖๖ หรือคุ้มครองความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติหรือไม่ ซึ่งเป็นกรอบ ใหญ่ ทั้งนี้การใช้จารีตประเพณีหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องไม่ทำลายความยั่งยืน ทรัพยากรธรรมชาติ หากปลอมชุมชนขึ้นมาเพื่อรักษาความสมดุลและยั่งยืนของ ทรัพยากรก็สามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้ เวลาคิดต้องคิดแบบ

inclusive ไม่ใช่ exclusive ว่าใครคนใดคนหนึ่งมีสิทธิเด็ดขาด ต้องมีสิทธิร่วมกัน แต่ต้องมีความมุ่งหมายเดียวกัน หรือมีความมุ่งหมายร่วมกันเพื่อประโยชน์ส่วน รวม ซึ่งต่อไปประเด็นนี้จะปัญหาใหญ่ ต้องเตรียมศึกษาล่วงหน้า

ผู้พิพากษา ๓ ใครจะมีสิทธิเป็นตัวแทนกลุ่มนั้น เมื่อเทียบเคียงกฎหมายผู้บริโศก การมีตัวแทนฟ้องในนามผู้บริโศกทั้งหมดได้หรือไม่ หรือกรณีสิ่งแวดล้อมในต่างประเทศจะมีกฎหมายรองรับให้คนกลุ่มนี้ใช้สิทธิในทางศาลอย่างไรได้บ้างจะเป็นตัวแทนกลุ่มได้อย่างไร

ผู้พิพากษา ๕ กรณีนี้เป็นกรณีศึกษาที่เรา กำลังแก้ปัญหา แต่เราไม่ได้ป้องกันไม่ให้ปัญหาเกิดขึ้น ซึ่งผู้เกี่ยวข้องต้องป้องกันจุดอื่นที่จะเกิดขึ้นต่อไป เพราะจุดที่ชุมชนชาวบ้านอยู่ตามเกาะ ตามเขา ริมทะเล ริมแม่น้ำเหล่านี้ เป็นที่ที่มีคุณภาพคนจะเข้าไปแย่งเยอะ จึงต้องเข้าไปปกป้องส่วนที่ยังไม่โดนไว้ เช่น ถ่ายภาพถ่ายทางอากาศว่า ปัจจุบันมีคนอยู่แค่นี้ ต้องมีการลงทะเบียนไว้เลย

พรบ.จัดที่ดินฯ ปัจจุบันคนที่ได้รับการจัดสรรที่ดินมีกี่คน ขายไปแล้วเท่าไร เช่น ปัญหาต่างชาติเข้ามาซุกที่ดินไว้ ยกตัวอย่างออสเตรเลียห้ามมีกรรมสิทธิ์ให้เช่าอย่างเดียว รัฐบาลที่รัฐจัดสรรให้มีกรรมสิทธิ์ ขายได้ จะมีปัญหา ต้องให้สิทธิอยู่ตลอดจนลูกหลานแต่ห้ามขาย โดยต้องร่วมมือเป็นระบบ เมื่อส.ป.ก.จัดสรรแล้ว ต้องให้กรมวิชาการเกษตรเข้ามาดูแล้วว่าที่ดินตรงนี้ทำผลผลิตได้เท่าไร ไม่เช่นนั้นป่าจะหมด ที่ดินจะไม่มีเหลือ

ผู้พิพากษา ๓ ประเด็นเพิกถอนที่สาธารณประโยชน์มีช่องทางหลายช่องทาง ตามมาตรา ๖๑ และ อื่นๆ แต่จะสามารถตั้งต้นเรื่องได้อย่างไร

กรรณิกา จันทราสุทธิ กรณีที่จะนำสู่ศาล อาจพิจารณาก่อนว่าชุมชนหมายถึงอะไร ระเบียบสำนักนายกฯ ว่าด้วยเรื่อง โฉนดชุมชน ที่รับรองสิทธิชุมชนที่จะขอโฉนดชุมชนได้ มีนิยาม **ชุมชน** หมายถึง กลุ่มประชาชนที่รวมตัวกันโดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันเพื่อการจัดการด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและมีการวางระบบการบริหารจัดการและแสดงเจตนาแทนกลุ่มได้ โดยดำเนินการอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า ๓ ปีก่อนวันที่ระเบียบนี้ใช้บังคับ ถ้าชุมชนชาวเลเกิดเป็นชุมชนตามลักษณะนี้ ชุมชนจะสามารถนำคดีสู่ศาลได้หรือไม่

อีกหนึ่งช่องทางคือมาตรา ๖๑ หากมีข้อสงสัยก็สามารถยื่นเรื่องมาที่กรมที่ดินได้เลย โดยต้องแยกเรื่องสิทธิกับกระบวนการ สิทธิเป็นของใครศาลจะวินิจฉัย

แต่หากกระบวนการมิชอบ กรรมที่ดินจะรับผิดชอบในการเพิกถอน ส่วนสิทธิเป็นของใครค่อยไปว่ากันอีกที การเพิกถอนต้องดูเงื่อนไขว่าเพิกถอนจากอะไร ถ้าเป็นการทับที่สาธารณะ ที่ดินก็เป็นสาธารณประโยชน์ของแผ่นดินไป ซึ่งอาจออกนสร.ได้ ถ้าเป็นเรื่องการครอบครองทำประโยชน์ แต่ไม่ได้ทำ หลักเกณฑ์ก็มีว่าจะออกให้เฉพาะผู้มีสิทธิชอบโดยกฎหมายและครอบครองทำประโยชน์ ถ้าไม่มีการครอบครองทำประโยชน์โดยที่คนอื่นทำประโยชน์อยู่กระบวนการก็อาจจะผิดได้ ส่วนที่ดินที่ถอนออกมานั้นก็ต้องพิจารณาว่าเป็นอะไร ถ้ามีคนครอบครองทำประโยชน์อยู่แต่ยังไม่ได้ออกเอกสารสิทธิ์ ถ้าไม่ใช่ที่สงวนหวงห้ามก็เป็นที่รกร้างว่างเปล่าซึ่งบุคคลอาจจะได้มาตามประมวลกฎหมายที่ดิน ถ้าไม่ได้มาที่รกร้างว่างเปล่าก็อาจเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน สามารถออกเป็นโฉนดชุมชนได้ ก็จะมีหลายช่องทางทั้งพิศาล หน่วยงานราชการ หรือผู้ตรวจการแผ่นดิน

ส่วนการที่อธิบดีจะเพิกถอนเอกสารสิทธิ์โฉนดที่ออกทับที่สาธารณประโยชน์ชาวบ้านในพื้นที่จะร้องเรียนผ่านช่องทางไหนอย่างไร มีหลายกรณี เช่น หนังสือพิมพ์ลงข่าว ทางกระทรวงฯ มีหนังสือให้กรมที่ดินชี้แจงและทำเรื่องเพิกถอน หรือ ชาวบ้านรวมตัวกันมีตัวแทนทำหนังสือร้องเรียนมา หรือ กรณีถูกทับที่คนเดียวก็น่า หรือมูลนิธิต่างๆ ยื่นเรื่องร้องเรียนก็มี

เพิ่มศักดิ์ มกราริรมย์ กรณีที่ดินที่เสนอครั้งที่แล้ว ดีเอสไอ และคณะกรรมการสิทธิฯ ลงพื้นที่ตรวจสอบข้อเท็จจริงและมีความเห็นเดียวกันว่าออกโฉนดโดยมิชอบ แต่กรรมที่ดินกลับบอกว่าชอบ ไม่ยอมเพิกถอน เมื่อศาลปกครองพิพากษากรรมที่ดินก็ต่อสู้ดำเนินการต่อ แต่ชาวบ้านในพื้นที่เดือดร้อน ยกตัวอย่างนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่า แม้เข้าช่องทางแล้วแต่ไม่สามารถไปต่อได้ แต่สิทธิชุมชนน่าสนใจในกลุ่มชนเผ่าที่ไม่มีฐานต่อสู้เป็นปัจเจก เพราะอยู่กันเป็นชุมชน เป็นต้น

ผู้พิพากษา ๕ สมมติว่า ชาวเลเป็นกลุ่มน้อยของตำบลนั้น มีปัญหาว่า จะพิจารณาชุมชนจากหมู่บ้านหรือตำบล ถ้าหมู่บ้านนั้นชาวเลน้อยกว่าชาวบ้านทั่วไป ซึ่งอาจมีผลประโยชน์ขัดกัน ใครจะเป็นชุมชน เวลาออกกฎหมายทำอย่างไรจะให้คนกลุ่มน้อยมีสิทธิมีเสียงได้ในกรณีที่เขาจะมีสิทธิใช้ หรือ อบต.เป็นชุมชน แล้ว ๓ กลุ่มนี้ขัดกัน จะให้ใครเป็นคนดำเนินการ ซึ่งจะมีความซับซ้อนอีกมาก

การออกโฉนดยังมีข้อบกพร่อง จะมีวิธีการออกโฉนดอย่างไร เจ้าหน้าที่ต้องถินบางคนอาจอยู่ได้อ่านจสิทธิพลของบางกลุ่ม จึงต้องมีเงื่อนไขที่ยากขึ้น ให้ชุมชนเข้าไปดูแล หรือเมื่อออกโฉนดแล้วภายในก็ห้ามสร้างหรือห้ามจำหน่ายถ่ายโอน จนกว่าจะตรวจสอบว่าออกโดยชอบ หรือการรังวัดถ้ามีคนอาศัยอยู่ต้องแจ้งบุคคลในพื้นที่ให้สามารถคัดค้านได้ เป็นต้น

การที่ชาวเลไม่รู้หนังสือแล้วไปลงนามเช่า จะยากในการแก้ปัญหา แต่ถ้าการออกโฉนดทั้งแปลงในที่ดินที่มีคนอยู่ยังสามารถมีทางแก้ปัญหาได้

กรณีกา จันทราสุทธิ ปัจจุบันกระบวนการออกโฉนดก็มีการเปลี่ยนแปลงบ้างแล้ว ตามพรบ.แก้ไข ฉบับที่ ๑๑ ปี ๒๕๕๑ มาตรา ๘ เรื่องการออกโฉนดโดยอาศัยเอกสารการครอบครองที่ดิน สค. ๑ ณ วันที่ถ้ามีใครต้องการยื่นออกโฉนดที่ดิน ต้องมีคำพิพากษาศาลถึงที่สุดว่าเป็นผู้ครอบครองทำประโยชน์มาก่อน กฎหมายที่ดินใช้บังคับ จึงจะออกให้ได้ ซึ่งปัญหาโดยส่วนมากคือการออกโฉนดจาก สค. ๑

กิตติศักดิ์ ปรกติ ในเยอรมัน เจ้าพนักงานทะเบียนที่ดิน คือ ศาล การจะจดทะเบียนรับรองศาลต้องเป็นผู้จดทะเบียนในฐานะเจ้าพนักงานทะเบียนที่ดิน กรมที่ดินเป็นเพียงผู้ตรวจ ศาลเป็นผู้จดทะเบียนให้ เมื่อศาลออกให้แล้วจึงไม่เป็นคดีปกครอง เพราะเป็นการกระทำในงานยุติธรรม การออกโฉนดโดยศาลเป็นการแสดงสิทธิไปได้ในตัว การที่ผู้ใดอ้าง สค. ๑ มาออกโฉนดแล้วต้องขอให้ศาลแสดงสิทธิก่อนก็อาศัยกรณีนี้เทียบเคียง แต่กระบวนการพิจารณาจริงๆ ไม่ได้กำหนดลงไปถึงการพิสูจน์สิทธิจนถึงที่สุด จึงยังมีเรื่องต้องแก้ไขอีกมาก ทางวิชาการเรื่องที่ดินเป็นเรื่องยากของแผ่นดิน แต่เท่าที่ฟังก็มีทางออกหลายทาง

ปริดา คงแป้น กรณีที่สาธารณะที่เป็นป่าช้านั้น ขณะนี้มีป่าช้าแห่งหนึ่งที่ชุมชนชาวเลสิเหร่และราไวย์ใช้ร่วมกัน แล้วมีเอกชนมาออกเอกสารสิทธิ์และทำรั้วติดประกาศว่า เป็นที่บุคคลห้ามเข้า แต่ชาวเลสามารถขอกุญแจนำศพเข้าไปฝังได้ กรณีนี้ควรยื่นเรื่องไปกรมที่ดินก่อน หรือให้ศาลตัดสิน

พลชัย ทรรพมัทย์ กรณีนี้ข้อเท็จจริงรับฟังได้ว่าเป็นสุสานฝังศพที่พลเมืองใช้ร่วมกัน ซึ่งไม่จำเป็นว่าต้องเป็นคนท้องถิ่น การเจตนาล้อมรั้วเป็นการขัดขวาง

การใช้ประโยชน์ พบเห็นแล้วกล่าวโทษไปยังนายอำเภอ กับ อบต. ให้ดำเนินการ ในฐานะผู้ดูแล หากเขาอ้างมีโฉนดก็เข้ากระบวนการตามมาตรา ๖๑ และนำคดีเข้าสู่ศาล

กิตติศักดิ์ ปรกิติ มีกรณีหนึ่งที่คล้ายกัน คือ ที่ดินสมาคมแห่งหนึ่งที่ชอบจัดตั้งเป็นสุสาน เป็นปัญหาถกเถียงว่ามีสถานะอย่างไร ฝ่ายหนึ่งบอกเป็นของเอกชน ให้เช่าทำสุสาน ต่อมาสมาคมให้นำศพออกไป เนื่องจากจะขายเป็นคอนโด เช่นนี้สามารถร้องเรียนได้ แม้เป็นที่เอกชนแต่สภาพเป็นลักษณะใช้สอยถูกจำกัดโดยจารีตประเพณีเป็นทรัพย์สินศักดิ์สิทธิ์ หากไปใช้ในทางอื่นอาจทำให้ขัดต่อจารีตประเพณีและศีลธรรมอันดีได้ แต่ก็มีกรณีที่ล้างป่าช้าและทำบุญใหญ่ ย้ายป่าช้าไปที่อื่นที่ลึกเข้าไป บริเวณนั้นก็สามารถทำการค้าได้

คมสัน โพธิ์คง การใช้มาตรา ๖๑ ในแต่ละปีมีสถิติการใช้เพิกถอนมาน้อย แค่นั้น ที่ผ่านมาค่อนข้างใช้อำนาจตามมาตรานี้น้อย ดังนั้นควรแก้มาตรา ๖๑ จากเป็นอำนาจอธิบดีเพียงรายเดียว ควรเปลี่ยนเป็นรูปแบบคณะกรรมการฯ ข้อมูลทางสถิตินี้มีความสำคัญในการนำไปใช้ต่อ เช่น โฉนดชุมชน การรุกที่สาธารณะประโยชน์ที่ต่อเนื่องจากการออกโฉนดโดยมิชอบ หรือกรณีราไว้มียหลักฐานในหลวงเสด็จเยี่ยมราษฎรในชุมชนปี ๒๕๐๒ ก่อนการออกโฉนดปี ๒๕๐๘ ซึ่งชุมชนอยู่มาดั้งเดิม ดังนั้นเกิดอะไรขึ้นในการออกโฉนด

ปัจจัยสำคัญมาตรา ๖๑ เทียบสัดส่วนเรื่องเข้ากับออกเป็นอย่างไร กรณีทับยางออกโฉนดทับที่ของรัฐ ตรวจสอบจนคณะรัฐมนตรีให้ชาวบ้านขอเงินกองทุนยุติธรรม เรียกโฉนดที่ดินคืนแก่รัฐด้วยเหตุผลที่อธิบดีกรมที่ดินไม่ใช่มาตรา ๖๑ เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านถูกรุกรานด้วยวิธีนี้ค่อนข้างมาก แต่การคุ้มครองยังไม่มีเท่าที่ควรในกรณีที่ดินของรัฐ

กรณีมาตรา ๖๑ เป็นการใช้อำนาจกรมที่ดินเพิกถอนเอกสารสิทธิ์ที่ถูกออกโดยมิชอบ แต่เรื่องนี้กลับไปตกที่ศาลเป็นส่วนใหญ่ ที่ดินในแต่ละพื้นที่ต้องมีส่วนในการออกโฉนด ย่อมต้องรู้ว่าความเป็นไปในแต่ละพื้นที่เป็นอย่างไร สถิติมีความสำคัญในการประกอบงานวิจัย ว่า มาตรา ๖๑ ได้ใช้หรือไม่ ถ้าไม่ได้ใช้อย่างที่ควร อาจทบทวนกระบวนการบางอย่างให้เกิดขึ้น

กรณีศึกษา จันทราสุทธิ ในเรื่องหลักการโฉนดที่ดินต้องมีความเชื่อถือได้ เรื่องเพิกถอนจะมีคู่กรณี ๒ ฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานหรือในระดับศาลจะต้องให้ความเป็นธรรมต่อทุกฝ่าย ในเรื่องการเพิกถอนเป็นการระงับสิทธิจากการอนุญาตให้เขาใช้ประโยชน์ในที่ดินได้ หลักการการเพิกถอนของกรมที่ดิน คือ สิ่งสุดท้ายที่จะทำในแง่ความเป็นธรรม ถ้าคนนั้นได้มาโดยสุจริต จึงต้องคำนึงความเสียหายที่เกิดขึ้น ต้องคุ้มครองทั้งเอกชนและรัฐ จนกว่ายุติว่าออกโดยไม่ชอบจริงๆ จึงเพิกถอน ดังนั้นต้องอาศัยเวลา ถ้าประเด็นไม่ครบถ้วนจริงๆ ก็ไม่สามารถเพิกถอนได้ มีหลายกรณีที่ดินที่คนแพคดี ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่กล้าชี้ ณ วันนี้ทำงานยากขึ้นต้องรอบคอบ สิ่งสำคัญต้องคุ้มครองทั้งสิทธิเอกชนและสิทธิของรัฐ

กิตติศักดิ์ ปกรติ ทุกหน่วยงานอาจทำงานล่าช้า เนื่องจากต้องอาศัยความรอบคอบ ดังนั้นทุกคนต้องปรับตัว ทุกฝ่ายต้องพัฒนาความรู้และประสิทธิภาพ หรือต่อไปชุมชนจะอ้างว่าไม่รู้สิทธิ ไม่รู้หนังสืออย่างเดียวไม่ได้ ซึ่งประเด็นความหวังฝากอยู่กับกรมที่ดิน ที่ต้องกระตุ้นและพัฒนางานความรู้ให้ชัดเจน ซึ่งงานวิจัยจะช่วยชี้มากขึ้น

กรณีที่ดินชาวเลต้องถูกบีบให้หากินในน้ำลึก ถ้าอ้างสิทธิชุมชนมีสิทธิจัดการทรัพยากรร่วมกับกรมอุทยาน กรมอุทยานมีสิทธิตามกฎหมายธรรมชาติ ชุมชนมีสิทธิตามรัฐธรรมนูญ แม้อาจโต้แย้งได้ว่าไม่ใช่ชุมชน แต่หากได้รับการยอมรับแล้วว่าเป็นชุมชนแสดงว่ามีสิทธิร่วมจัดการ มีสิทธิต่อรองและตกลงกับหน่วยงานของรัฐในการจัดการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ โดยเขามีสิทธิใช้สอยโดยไม่ขัดต่อหลักความยั่งยืนและสมดุลของธรรมชาติ แต่ปัจจุบันกลายเป็นจัดตั้งอุทยานแห่งชาติแล้วเป็นประโยชน์แก่นักท่องเที่ยวต่างชาติมากกว่าคนในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งต่อไปจะเป็นปฏิปักษ์กันได้

ผู้พิพากษา ๕ กรณีป่าช้าถ้าจะเพิกถอนมีปัญหาอยู่ว่า อาณาเขตแค่ไหน โดยธรรมชาติป่าช้าต้องมีทางเดินกว้างโดยประมาณ การเพิกถอนไม่ใช่เพิกถอนแค่ป่าช้าแต่ต้องรวมทางเดินด้วย นอกจากเป็นที่เอกชนแล้วขอเข้าไป

การออกโฉนดไม่ควรออกง่ายเกินไป ต้องมีระยะห้ามโอน ห้ามก่อสร้าง เพื่อให้มีการตรวจสอบอย่างละเอียดก่อน

กรมที่ดินควรขอแผนที่ทางอากาศของกรมแผนที่ทหารมาทั้งหมด เพื่อให้เห็นการครอบครองทำประโยชน์ว่ามีมาตั้งแต่เมื่อไหร่ อย่างกรณีชาวเลนี้ เป็นต้น ซึ่งจะสามารถช่วยรัฐและประชาชนได้ เนื่องจากการฟ้องคดีมีความยากลำบากสำหรับบางคนเนื่องจากมีค่าใช้จ่ายสูง

จิระวรรณ บรรเทาทุกข์ กรณีชาวเลเราไว้มิปัญหาสาธารณูปโภคที่เป็นผลพวงจากที่ดิน จะมีช่องทางทางกฎหมายในการเยียวยาชาวบ้านอย่างไร เนื่องจากท้องถิ่นบอกเป็นที่ดินเอกชนไม่สามารถนำไฟฟ้าและน้ำเข้าไปใช้ได้

ผู้พิพากษา ๕ กรณีนี้น่าจะเป็นข้ออ้างหรือไม่ เพราะสาธารณูปโภคน่าจะเป็นสิ่งที่น้ำเข้าไปได้ จึงต้องประสานงานให้คนมีอำนาจสั่งการลงไป

ปรีดา คงแป้น คนที่อ้างสิทธิในที่ดินมีการฟ้องการไฟฟ้า อบต.จึงไม่สามารถนำไฟฟ้าเข้าไปได้ ทั้งนี้อบต.ก็พยายามตั้งประปาไว้หัวหนึ่งข้างชุมชนให้ชาวบ้านใช้แทนบ่อก่อกองน้ำไป แต่ชาวบ้านลำบากเพราะน้ำไฟฟรีจากรัฐบาลก็ไม่สามารถใช้ได้ ต้องใช้วิธีพ่วงไฟฟ้าจากเอกชน ซึ่งค่าน้ำ ค่าไฟสูงกว่าทั่วไปถึง ๓ เท่า โดยเอกชนคิดดีราคาเป็นหลอดไฟหรือเครื่องใช้ไฟฟ้าแต่ละอัน ดังนั้นสิทธินี้โยงกับสิทธิที่ดินหรือไม่ ชาวเลมิสิทธิใช้สาธารณูปโภคตามนโยบายรัฐบาลหรือไม่

กิตติศักดิ์ ปกติ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถใช้อำนาจในการดูแลประโยชน์ได้เสียของผู้อยู่ในท้องถิ่นได้ แต่ต้องยอมเสี่ยงกับการถูกฟ้อง และเป็นธรรมดาที่จะมีการฟ้อง แต่ อบต.ต้องพร้อมดูแลรักษาความสงบเรียบร้อย กรณีกระทรวงมหาดไทยของฝรั่งเศสไม่ยอมขับไล่ประชาชนในสลัมที่อยู่โดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย แม้ศาลพิพากษาจนถึงศาลสูงสุดแล้วว่า อยู่โดยมิชอบด้วยกฎหมายให้ขับไล่ กระทรวงมหาดไทยบอกขับไล่ไม่ได้เนื่องจากมีคนเป็นหมื่น ขัดต่อความสงบเรียบร้อย แล้วจึงเสนอขออนุญาตขอให้รัฐบาลซื้อที่ดินแปลงนี้ กรณีนี้เป็นตัวอย่างชัดเจนว่า รัฐไม่ได้แย้งคำพิพากษา เพราะคำพิพากษาชอบ แต่การบังคับใช้สิทธิเป็นอำนาจฝ่ายบริหารเมื่อเห็นว่าขัดต่อความสงบเรียบร้อยก็ไม่ทำ การรักษาสีทธิขั้นพื้นฐานในการเข้าถึงสิทธิสาธารณะนั้นองค์กรท้องถิ่นมีหน้าที่ สามารถพิจารณาได้ว่าที่ไหนทำอยู่แล้ว ถ้าอบต.ไม่ทำอ้างได้ว่าไม่ปฏิบัติ เพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องมาปฏิบัติให้ได้

คมสัน โพธิ์คง การไฟฟ้าหรือการประปาจะมีสิทธิในการรอนสิทธิเอกชนได้ เช่น การประปาส่วนภูมิภาค มีมาตรา ๓๐ เรื่องการรอนสิทธิในกรณีที่ดินของเอกชนในกรณีที่มีความจำเป็นต้องวางท่อส่งน้ำหรือการดำเนินการต่างๆ แล้วต้องจ่ายเป็นค่าชดเชย ถ้าการประปาจะทำในหลายกรณีก็น่าจะมีอำนาจพิเศษตามมาตรา ๓๐ นี้ อยู่ที่ว่าจะใช้หรือไม่ใช้ แต่เป็นปัญหาว่าออบต.หรือเทศบาลที่อยู่ตรงนั้นไม่ยินยอมพร้อมใจที่จะทำให้ชาวเลหรือเปเล่า ซึ่งเป็นประเด็นในเชิงการบริหารจัดการ

ผู้พิพากษา ๑ สนับสนุนท่านศิริชัยเรื่องชุมชน แต่นอกจากในเชิงพื้นที่แล้วปัจจุบันยังมีชุมชนที่มีความสัมพันธ์ในรูปแบบอื่นๆ เช่น จส. ๑๐๐ เป็นต้น ดังนั้นต้องทำเรื่องชุมชนให้ชัดเจน ก่อนหน้านี้มีกรณีชุมชนที่มีความขัดแย้ง เจ้าของกรรมสิทธิ์ฟ้องขับไล่กันเอง ดังนั้นหากชุมชนมีความเห็นต่างกัน แล้วใช้สิทธิทางกฎหมายสู้กัน สิทธิชุมชนนั้นจะเป็นอย่างไร ตัวบทกฎหมายต้องมีการเกิดการตายของชุมชน และรายละเอียดอื่นๆ ซึ่งอาจเป็นประเด็นที่ต้องพูดคุยกันในโอกาสต่อไป

กิตติศักดิ์ ปกติ กรณีความเป็นชุมชน ปัญหาที่สามารถพบได้คือ ชุมชนปลอม ชุมชนเล็กขัดกับชุมชนใหญ่ หรือชุมชนใหญ่ข่มเหงชุมชนเล็ก ชุมชนข้างเคียงครอบครองใช้ประโยชน์ทรัพยากรขัดแย้งกัน เพราะมีหลายชุมชนซ้อนทับกันอยู่ ต่างฝ่ายต่างหาทางใช้ประโยชน์ สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องที่ต้องหาทางแก้ไข นานาชาติทั่วไปเห็นว่า ใครสอดคลองวิถีชีวิตดั้งเดิมมากกว่าคนนั้นมาก่อน หรือ ถ้าแปลงเป็นรูปการแสวงหาประโยชน์เชิงพาณิชย์หรืออุตสาหกรรมจะทำได้ เพราะกระทบต่อความสมดุลและยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้เมื่อชุมชนมีสิทธิแล้วมีความรับผิดชอบหรือเปเล่า เนื่องจากเมื่อมีสิทธิแล้วต้องทำหน้าที่ มีความรับผิดชอบ และมีการรับผิดชอบทางกฎหมายด้วย ดังนั้นต้องอาศัยการค้นคว้าและทำการวิจัย เรื่องชุมชนหัวใจคือเป็นปัญหาทางมานุษยวิทยา นักกฎหมายจะตีความตามใจชอบไม่ได้ ต้องให้นักมานุษยวิทยามาช่วย เพราะชุมชนแต่ละชุมชนเป็นสภาพตามกาลเทศะและลักษณะเฉพาะ มีผลประโยชน์ต่างกัน ต้องใช้สติปัญญาผู้ทรงคุณวุฒิทั้งเจ้าหน้าที่รัฐและผู้พิพากษาในการตัดสิน

มรว.อศิน รพีพัฒน์ ครั้งนี้เป็นเวทีที่ได้เรียนรู้อย่างยิ่ง ได้เห็นความพยายามของทุกคนที่จะช่วยกันแก้ไขปัญหา บ้านเมืองมีปัญหามากขึ้น ดังนั้นต้องอาศัยหลายสิ่ง สิ่งแรกคือความเข้าใจซึ่งกันและกัน เนื่องจากคนแต่ละระดับ แต่ละกลุ่ม เข้าใจต่างกัน นอกจากนี้ชุมชนมีการเกิดและตาย อีกทั้งปัญหาระบบทุนนิยมได้เข้ามาทำให้ชุมชนมีการขัดแย้งแตกแยกเพราะคนมุ่งหวังผลประโยชน์และพรรคพวกตนเอง ดังนั้นจึงไม่ใช่มีเพียงเฉพาะข้อกฎหมายแต่ต้องมีข้อสังคมที่เกิดขึ้นด้วย ซึ่งงานวิจัยจะมีความสำคัญในการหาทางออกในการแก้ปัญหาสังคมไทยได้อีกหลายประการ เวทีลักษณะนี้จะมีอีกหลายครั้งในการนำไปสู่ประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการทำงานมากขึ้น

กรณีที่ดินเกษตรกรพิพากสวนป่าคอนสาร จ.ชัยภูมิ

อรนุช ผลภิญโญ นักพัฒนาพื้นที่คอนสาร จ.ชัยภูมิ เป็นจำเลยที่ ๒๑ ของคดีสวนป่าคอนสาร ทั้งที่ตัวเองไม่ได้มีที่ดินตรงนั้นแต่พัวพันในฐานะที่เป็นที่ปรึกษาของชาวบ้าน แล้วทาง ออป.ก็ฟ้อง โดยเริ่มจากปี ๒๕๒๑ ที่ ออป.ได้สัมปทานพื้นที่ป่าแล้วปลูกยูคาลิปตัส หลังจากนั้นในกระบวนการร้องเรียนชาวบ้านก็ได้ร้องเรียนมาตลอด ช่วงปี ๒๕๔๗ ก็ได้มีการเรียกร้องอย่างเป็นระบบ และมีคณะทำงานขึ้นมาในระดับอำเภอและระดับจังหวัดเพื่อแก้ไขปัญหา หลังจากนั้นชาวบ้านได้ไปร้องกรรมการสิทธิฯ ซึ่งในปี ๒๕๕๐ กรรมการสิทธิฯ ได้มีรายงานการละเมิดสิทธิของสวนป่าคอนสารกับชาวบ้าน แต่แม้ว่าจะมีมติ คำสั่งต่างๆ ที่เป็นประโยชน์กับชุมชนก็ตาม แต่ในส่วนเจ้าหน้าที่ไม่ได้ละความพยายามที่จะผลักดันชาวบ้านออกจากพื้นที่ จนกระทั่งปี ๒๕๕๒ ได้ร่วมกับเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย ได้มาเรียกร้องในสมัยรัฐบาลอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ หลังจากนั้นก็ได้มติของคณะกรรมการฯ ซึ่งให้ผ่อนผันให้ชาวบ้านทำกินไปพลางก่อนจนกว่าการแก้ไขปัญหาจะสิ้นสุด ชาวบ้านก็ดีใจเข้าไปในพื้นที่ ท้ายที่สุดถูกฟ้อง แต่เอกสารในการขึ้นศาลของสวนป่าคอนสาร ถ้าศาลท่านตั้งใจพิจารณาจริงๆ ด้วยความเป็นธรรม มีคุณธรรม และจริยธรรม จะสามารถช่วยเหลือชาวบ้านได้ สิ่งที่เป็นข้อสังเกตคือ ศาลไม่รับฟัง ไม่ได้พิจารณาเรื่องสิทธิชุมชน ไม่ได้นำกฎหมายรัฐธรรมนูญมาประกอบการพิจารณา

แต่ศาลจะเลือกเอกสารจากภาครัฐมากกว่าที่จะบอกว่าชาวบ้านมีสิทธิ แม้เรามีใบ
จับจอง สค.๑ ฯลฯ แต่ศาลบอกว่าเราไม่ได้นำสืบว่าเอกสารนั้นเป็นที่เดียวกับที่ถือ
ครองอยู่ จึงทำให้แพคคดี จนกระทั่งมีการเตรียมฟ้องขับไล่ และแพคคดีทั้ง ๒ ศาล
โดยศาลชั้นต้นบอกว่าชาวบ้านผิด ให้ออกจจากพื้นที่ และไม่ต้องยุ่งเกี่ยวกับสวน
ป่าคอนสารตลอดไป ซึ่งศาลอุทธรณ์ก็ยืนตามศาลชั้นต้น ช่วงนั้นมีหลายหน่วยงาน
ลงไปในพื้นที่เพื่อช่วยชะลอไม่ให้มีการบังคับคดี ซึ่งงานวิจัยส่วนหนึ่งอาจช่วยชาว
บ้านในเรื่องการจัดระบบข้อมูล การจัดลำดับความคิดเรื่องการต่อสู้ และข้อเท็จ
จริง แต่สิ่งที่ได้ผลจริงๆ คือ การพูดคุยเจรจาต่อรอง และการเรียกร้องจะเป็นสิ่งที่
ช่วยชาวบ้านได้มากที่สุด รวมทั้งพลังของชาวบ้านในการต่อสู้ไม่ยอมออกจาก
พื้นที่ ณ วันนั้นชาวบ้านบ่อก้าวได้ยกระดับการปฏิรูปหมู่บ้านให้เป็นเกษตรอินทรีย์
เริ่มมีไฟฟ้าใช้ และทำระบบน้ำ ในส่วนการคุกคามจากภาครัฐยังไม่เห็นเด่นชัดมาก
นัก ถ้าเทียบกับสมัยก่อนนับว่าเบาบางไปมาก สามารถอยู่ได้แม้ไม่ปกติสุขมากนัก
โดยเฉพาะกรณีที่เราได้มีข้อเสนอกับทางออป.ช่วงปี พ.ศ.๒๕๕๒-๒๕๕๓ ที่พูดเรื่อง
การจัดสรรที่ดินในรูปแบบโฉนดชุมชน ๑,๕๐๐ ไร่ ซึ่งมีมติออกมาแล้ว แต่ยังไม่ม
ีการดำเนินการ ปัญหาคือกระทรวงทรัพยากรฯ ไม่ยินยอม ในเรื่องการเตรียมคดี
สิ่งสำคัญ คือ เรื่องสุขภาพจิต เมื่อชาวบ้านมีปัญหาสุขภาพจิตและต่อสู้ไประดับ
หนึ่งแล้วบอกว่าชาวบ้านไม่ผิด แต่ไม่มีการเยียวยา บางรายเสียชีวิต ถึงที่สุดแล้ว
ไม่มีพูดถึงว่าจะมีการดูแลในเรื่องนี้อย่างไร ข้อเสนอต่องานวิจัย คือ อยากให้เอกสาร
งานวิจัยนี้เข้าไปสู่บทเรียนของศาลและอัยการในการพิจารณาคดีต่อไป นอกจากนี้
นักกฎหมายมาพิจารณาคดีแล้วควรมานำมติอื่นมาพิจารณาด้วย ซึ่งนอกจากเรื่องที่ดิน
แล้วยังมีอีกหลายคดีที่ไม่ได้รับความเป็นธรรม

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ จากเรื่องที่ดินไปสู่การแปรรูปอย่างพารา และหลายๆ
เรื่องที่เกิดขึ้นในพื้นที่ คิดว่าชาวบ้านก็ตั้งรับไม่ค่อยทันกับปัญหาหลายๆ ด้านใน
เวลาเดียวกัน การสู้เพื่อเอาที่ดินมาทำกินและเลี้ยงชีพให้อยู่ได้ต้องใช้ความพยายาม
อย่างมาก แต่ว่าการณีนี้นอกจากที่ไร่ไถ้และทั้บยางตรงที่เป็นการสู้กับหน่วยงาน
ของรัฐที่มีอำนาจทั้งในทางกฎหมายอำนาจบริหารคือรัฐมนตรีที่ดูแลอยู่ ก็เลยค่อนข้าง
สู้ยาก แม้แต่การต่อสู้ในศาลก็ขอพยานจำเลยที่เป็นผู้บริหารโครงการจัดสรร

ที่ดินของรัฐที่รับเข้าไปเป็นโครงการโฉนดชุมชน แต่ก็ยังไม่ได้รับการพิจารณาให้ สืบพยานจำเลย เป็นข้อจำกัดของการต่อสู้มาก

พลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง ปัญหาที่ดินไม่ว่าจะขัดแย้งกับใคร รัฐกับประชาชน ประชาชนกับประชาชน แก้อำนาจได้เพราะมีกฎหมายชัดเจน แต่ที่ยากคือความจริงที่เอามาพิจารณานั้นยาก เพราะประชาชนก็ไม่ได้ชื่อหมดทุกคน ถ้าเอาความจริงมาวางบนโต๊ะจะสามารถแก้ปัญหาได้หมด แม้แต่คนที่ไม่มีสิทธิก็หาทางช่วยเหลือได้ด้วยกระบวนการของกฎหมาย ปัญหาคือไม่พูดความจริง แต่ว่าเอกสารวิจัย เอกสารทางประวัติศาสตร์ชุมชนจะสามารถช่วยได้มาก เพราะเป็นสิ่งที่ไม่สามารถปั้นแต่งขึ้นได้

ธนกฤต วิจิตรนวกุล จากประสบการณ์การเป็นทนายอาสาคดีสิ่งแวดล้อม สิ่งที่พบคือถ้าเปรียบเทียบคดีที่ชาวบ้านฟ้องชาวบ้านด้วยกันเมื่อขอคุ้มครองชั่วคราวศาลมักจะให้ แต่ถ้าเป็นกรณีชาวบ้านกับหน่วยงานของรัฐ ศาลมักจะไม่ให้คุ้มครองชั่วคราว ทั้งนี้ศาลมักเชื่อเจ้าหน้าที่รัฐมากกว่ามองความจริงรวมทั้งมองที่ตัวบทกฎหมายเป็นหลัก

บางกรณีศาลไม่ดูเพียงเอกสารอย่างเดียวและมีการเดินเผชิญสืบจะสามารถพิสูจน์ความจริงได้มากขึ้น แต่ถ้าไม่เดินเผชิญสืบชาวบ้านจะเดือดร้อนมากขึ้น

พงสรร กุณทลสุรกานต์ ปัญหาที่แท้จริงไม่ใช่ระบบกฎหมาย แต่ต้องย้อนไปถึงกระบวนการจัดการในอดีต ทั้งนี้สังคมแบ่งเรื่องการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ชัดเจน อีกส่วนอนุญาตให้ใช้ประโยชน์ได้ ส่วนที่อนุรักษ์คือส่วนที่แตะต้องไม่ได้เพื่อป้องกันเรื่องสภาวะแวดล้อม แต่เมื่อประชากรเพิ่มขึ้น ความต้องการใช้ที่ดินก็มากขึ้น แม้รัฐพยายามผ่อนปรนออกกฎหมายให้ประชาชนใช้ประโยชน์ เช่น การใช้ประโยชน์ในป่าสงวนแห่งชาติ หรือ สปก. เป็นต้น แต่สุดท้ายที่ดินเหล่านี้ก็ไปอยู่ในมือนายทุน

ขั้นตอนในประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติมีหลายขั้นตอน โดยต้องถามความเห็นในพื้นที่ก่อนและไม่ให้กระทบคนที่มีความสิทธิในที่ดินนั้นมาก่อนประมวลกฎหมายที่ดิน กรณีนี้ อ.อ.ป.พิพาทกับประชาชน ซึ่ง อ.อ.ป.เป็นผู้ดูแลพื้นที่แทนกรมป่าไม้

เท่านั้น เนื่องจากในแรกเริ่มกรมป่าไม้ไม่สามารถเข้าไปทำไม้ด้วยตัวเองได้ จึงตั้ง
รัฐวิสาหกิจคือ อ.อ.ป. ซึ่ง อ.อ.ป.มีหน้าที่จัดการไม้ แปรรูปไม้ขายไม้ กำจัดของ
กลางในคดีตัดไม้โดยผิดกฎหมาย โดยพิจารณาว่าจะนำไปใช้ในการทำประโยชน์
อย่างไร ต่อมา อ.อ.ป.ก็ปลูกไม้เอง ซึ่งกรมป่าไม้อนุญาตเฉพาะในเขตป่าสงวนแห่ง
ชาติ

กรณีประกาศป่าทับที่ทำกินชาวบ้านนั้นก็มีความคิดที่จะแก้ไขปัญหา
โดยการผลักดัน พ.ร.บ.ป่าชุมชน แต่ไม่ผ่าน เนื่องจากเป็นเรื่องของผลประโยชน์
เมื่อเข้าสู่รัฐสภาก็ติดขัดเรื่องการเมือง เป็นต้นทำให้กรอบกฎหมายที่จะเดินไปด้วย
เนื้อแท้ของปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้าน จึงไม่สามารถทำได้ ซึ่งเจ้าหน้าที่
ของรัฐมีหน้าที่ทำตามนโยบายของผู้บริหาร

ระบบศาลปกครองและศาลยุติธรรมนั้น มาตรฐานของสองศาลไม่เท่ากัน
ดังนั้นการแก้ไขปัญหานี้อาศัยเพียงมุมมองของนักกฎหมายไม่พอ แต่นักการเมือง
ประชาชน และทุกฝ่ายต้องร่วมมือกัน ต้องเข้ามาร่วมกันแก้ปัญหา แก้ไขโครงสร้าง
ระบบทุนนิยม มีตัวผลักดันกลไกในการแก้ไขเชิงลึกไปถึงนโยบายของประเทศว่า
จะรักษาป่าอย่างไร จะเพิ่มหรือลดพื้นที่ทำกิน เป็นต้น เพื่อให้เกิดการแก้ปัญหาที่แท้
จริง

สมชาย ว่องไวเมธี ปัญหาที่เกิดขึ้นเริ่มตั้งแต่ฝ่ายที่ออกบทบัญญัติเกี่ยวกับ
กฎหมาย ไปจนถึงการบังคับใช้กฎหมาย ซึ่งตำรวจก็ถูกพาดพิงเรื่องการบังคับใช้
กฎหมายด้วย ดังนั้นจึงต้องทบทวนร่วมกันว่าทำอะไรจะบังคับใช้กฎหมายที่มี
อยู่แล้วให้มีมาตรฐานสูง

กิตติศักดิ์ ปรกติ ผู้มีอำนาจหน้าที่ในการบังคับใช้กฎหมาย ฝ่ายนิติบัญญัติ
ฝ่ายนโยบาย ล้วนเกี่ยวข้องกัน เมื่อมีการร้องเรียนเรื่องมักไปคั่งค้างที่ฝ่ายนโยบาย
ปัจจุบันทั้งฝ่ายนโยบายและประชาชนล้วนใช้กระบวนการยุติธรรมและเริ่มแสดง
ปฏิกิริยาไม่พอใจกระบวนการยุติธรรมทั้งในแง่การขาดประสิทธิภาพและไม่เป็น
ธรรม ไม่มีมาตรฐาน คำถามคือกระบวนการยุติธรรมจะมีประสิทธิภาพในการ
สะท้อนกลับไปโดยผลของการตัดสินใจคดีต่างๆ ที่ทำให้เกิดการปรับตัวของฝ่าย
บริหารและฝ่ายนิติบัญญัติได้หรือไม่ โดยทั่วไปในทางทฤษฎียอมรับว่า เมื่อศาล

ตัดสินแล้วจะเกิดมาตรฐานปัญหาคือถ้าศาลตัดสินแล้วไม่เกิดมาตรฐานจะเกิดความยุ่งเหยิงตามมา แต่หากเกิดมาตรฐานก็จะเกิดการปรับตัวของระบบตามมาได้ ขณะนี้ล่วงเลยเวลาที่จะแก้ปัญหาในเชิงบริหารที่ทำกันมาหลายสิบปี ซึ่งนับแต่ปี ๒๕๔๐ จะเห็นได้ว่าเรื่องคั่งค้างมาที่กระบวนการยุติธรรมและหลังจากที่มีการเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ที่จะใช้นิติรัฐในการแก้ปัญหา ซึ่งผู้ที่จะวางมาตรฐานคือทุกฝ่าย แต่ท้ายที่สุดก็จะอยู่ที่ศาล ซึ่งศาลเป็นทั้งความหวังและเป็นผู้ถูกกล่าวหาได้

คมสัน โปธิ์คง ทศนคติของเจ้าหน้าที่ฯ มองปัญหาหลายเรื่องที่ไม่อาจแก้ได้ นอกจากนี้ทัศนคติที่ว่าคนเป็นส่วนเกินของป่าและชาวบ้านเป็นศัตรูของป่า ซึ่งไม่ใช่ความจริงเสมอไป ดังนั้นสิ่งแรกคือต้องปรับทัศนคติของเจ้าหน้าที่ฯ

ประเด็นกรรมสิทธิ์ ประเทศไทยปกครองระบอบประชาธิปไตย มีระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมและมีลักษณะเป็นทุนนิยม แต่ทุกประเทศถือหลักเหมือนกันคือที่ดินทุกแปลงเป็นของรัฐ รัฐเป็นผู้ให้กรรมสิทธิ์หรือให้การครอบครองขึ้นอยู่กับนโยบายของแต่ละประเทศ ซึ่งอาจต้องมีการทบทวนกันในเชิงนโยบายฐานทรัพยากรสำคัญคือที่ดิน การมีที่ดินคือการได้มาซึ่งทรัพยากร ดังนั้นถ้ามองในเชิงทุนที่ดินจึงเป็นทรัพยากรที่มีมูลค่ามหาศาล ดังนั้นการแย่งชิงหรือการหาประโยชน์ของที่ดินจึงเป็นเรื่องปกติของเอกชน แต่สิ่งที่ผิดปกติคือหน่วยงานของรัฐเข้าไปช่วยหาประโยชน์

ปัญหาสำคัญคือ

๑) การกำหนดเขตป่าสงวน ถ้าประกาศโดยไม่มีการสำรวจจะทำให้เกิดปัญหาตามมามาก ทั้งนี้กฎหมายป่าไม้มีลักษณะเป็นกฎหมายทำไม้มากกว่ากฎหมายสงวนป่าไม้

๒) กรณีคอนสารที่มีปัญหานั้น ทั้งที่มีประชาชนอยู่อาศัยแต่เหตุใดจึงให้ไปทำสวนป่าจนเกิดข้อขัดแย้งขึ้นซึ่งการพิสูจน์การดำรงอยู่ของชุมชนและการขอใช้พื้นที่ของ อ.อ.ป.ในพื้นที่พิพาทนั้น อ.อ.ป.ได้เคยไปดูภูมิหลังของพื้นที่นั้นหรือไม่ เคยทำอะไรมาก่อน ซึ่งเป็นการใช้กฎหมายที่ไม่เป็นธรรมหาก อ.อ.ป.จะอยู่ร่วมกับชาวบ้านโดยไม่ขัดแย้งนั้นต้องสำรวจภูมิหลังของพื้นที่นั้นๆ ก่อนเพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งภายหลัง ซึ่งต้องอาศัยการประนีประนอมกัน

๓) คำพิพากษาของศาลในกระบวนการยุติธรรม การให้เหตุผลของศาลในคดีนี้เป็นการให้เหตุผลแบบกำปั้นทุบดิน และพบว่ามีข้อบกพร่องในกระบวนการให้การในชั้นศาลค่อนข้างมาก ซึ่งเอกสารที่ชาวบ้านได้นำเสนอขึ้นมา เช่น เอกสาร สค.๑ ไม่ได้แสดงว่าที่ดินนั้นอยู่ตรงไหน และศาลก็ไม่ได้นำเสนอว่าพื้นที่พิพาทนั้นอยู่บริเวณใดเป็นต้น นอกจากนี้คำพิพากษาปฏิเสธองค์กรที่ทำหน้าที่ตรวจสอบกรณีเหล่านี้ เพราะมองว่าเป็นเพียงองค์กรที่ให้คำปรึกษาเท่านั้นเช่น ความเห็นของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติที่ตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐและการละเมิดสิทธิมนุษยชน ซึ่งศาลมองว่าเป็นเพียงการละเมิดสิทธิมนุษยชนเท่านั้น

สิทธิชุมชนเป็นหลักการตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งคำพิพากษาไม่ได้ยอมรับหรือนำมาเป็นเหตุผลหนึ่งในการวินิจฉัยว่าทำได้หรือไม่ได้ ซึ่งในการรับรองสิทธิพื้นฐานหรือสิทธิชุมชนนี้ศาลปกครองเคยมีการนำประเด็นนี้มาพิจารณา แต่ในศาลยุติธรรมไม่ได้รับรองในเรื่องนี้

กรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงวัฒนธรรมและนักมานุษยวิทยาเข้าไปเป็นที่ปรึกษาในการทำงานเรื่องนี้ เพราะจะสามารถช่วยสืบภูมิหลังของพื้นที่นั้นๆ ได้

กิตติศักดิ์ ปกติ ต้องช่วยกันมองว่ากรณีคอนสารจะมีทางออกอย่างไร เมื่อหลักฐานปรากฏชัดว่าประชาชนอยู่ในพื้นที่มาก่อนการประกาศป่าสงวนแน่นอน ซึ่งมีทั้งประชาชนที่มีเอกสารสิทธิ์ ประชาชนที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ และประชาชนที่โยกย้ายจากที่อื่นเข้ามาภายหลังแล้วเป็นผู้ที่อยู่ในเขตซึ่งเมื่อประกาศเขตป่าสงวนแล้วถูกกระทบสิทธิ แต่ข้อเท็จจริงที่ปรากฏไม่มีผู้ใดที่ได้รับการคุ้มครองหรือถูกกันออกจากเขตป่าสงวนทั้งที่น่าจะมีการกันเขตได้ สำหรับคนที่ยังไม่มีคดีหรือกรณีอื่นๆ ที่กำลังรอเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมจะมีทางออกอื่นอย่างไร

พงสรร กุณทลสุรกานต์ สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญค่อนข้างมีปัญหา ผู้ที่รู้สึกว่าจะไม่ได้รับความเป็นธรรมจากคำพิพากษา คือ ผู้ที่จะสูญเสียประโยชน์จากที่เคยมีเคยใช้ หรือเคยได้ประโยชน์ แต่ทั้งนี้ที่ดินนั้นได้มาโดยชอบหรือไม่ ซึ่งเจ้าหน้าที่ของรัฐเพียงพิสูจน์ว่าชอบหรือไม่ชอบ ซึ่งกฎหมายของไทยเป็นแบบลายลักษณ์อักษรที่เขียนไว้ชัดเจนไม่สามารถเดินออกนอกกรอบได้ ทั้งนี้แม้มีผู้ที่เสีย

ประโยชน์ เช่น เจ้าของบริษัท เกษตรกร รู้สึกว่าไม่ได้รับความเป็นธรรม แต่ประชาชนส่วนใหญ่กลับรู้สึกว่าสมควรแล้วเพราะจะได้รักษาป่าไว้

คดีอาญาชาวบ้านมักไม่กลัว เช่น พิกษาษาจำคุก ๒ ปี รอลงอาญา แต่สิ่งที่ชาวบ้านกลัวคือกระบวนการฟ้องคดีแพ่ง เช่น คดีโลกร้อน ซึ่งเป็นกระบวนการตามกฎหมายที่บอกว่ารัฐเสียหายอย่างไรซึ่งคนที่ตัดสินคือผู้พิพากษาซึ่งหากให้ชำระเงินค่าเสียหายจำนวนมากชาวบ้านจะรู้สึกว่ากระทบมาก ดังนั้นประเด็นในการฟ้องคดีแพ่งคือประชาชนกลัวที่ต้องชำระเงิน

ความล่าช้าของกระบวนการยุติธรรม ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนจากการมีค่าใช้จ่ายในการต่อสู้คดีเพิ่มมากขึ้น ทั้งค่าทนาย ค่าเดินทาง เป็นต้น นอกจากนี้การเข้าถึงข้อเท็จจริงถูกบิดเบือน ได้แย้ง เช่น มีมือบ ทำให้กระบวนการยุติธรรมไม่ได้ข้อเท็จจริงที่เป็นจริง

กิตติศักดิ์ ปรกิติ เรื่องข้อเท็จจริงกรณีนี้นั้นน่าจะพอยึดได้จากงานวิจัยว่า ป่าสงวนได้ประกาศทับที่ชุมชนจริง ซึ่งชุมชนได้อยู่มาก่อนนานมากแล้วแต่ผู้ทรงสิทธิอาจจะมีเอกสารที่ยืนยันสิทธิหรือโต้แย้งสิทธิไม่มากนักซึ่งลักษณะนี้จะเป็นปัญหาทั่วไปคือฝ่ายรัฐเป็นผู้เก็บเอกสารและเป็นผู้ประกาศตาม พ.ร.บ.ป่าสงวน ซึ่งมีเอกสารครบเวลาต่อสู้คดีจึงเป็นผู้ที่อยู่ในฐานะที่ได้รับประโยชน์จากข้อสันนิษฐานของกฎหมายชัดเจน ส่วนประชาชนนั้นถ้าฟังจากข้อเท็จจริงก็พอสรุปได้ว่า มีชุมชนอยู่จริงก่อนประกาศใช้ประมวลกฎหมายที่ดิน และก่อนประกาศใช้ พ.ร.บ.ป่าไม้ ปี ๒๕๘๔ แต่ขาดเอกสารสิทธิ์หรือขาดหลักฐานแห่งสิทธิ กรณีที่มีหลักฐานแห่งสิทธิก็ไม่ได้รับการรับฟังพยานหลักฐานอย่างเพียงพอ

จันทิมา ธนาสว่างกุล กรณีสวนป่านั้นเกี่ยวข้องกับเรื่องผลประโยชน์จำนวนมาก ประเด็นที่สำคัญคือเรื่องนโยบายและการพิสูจน์สิทธิในที่ดิน จากวิดิทัศน์ที่นำเสนอจะเห็นว่ากฎหมายที่เกี่ยวข้องมี ๒ ระดับคือพระราชบัญญัติและประกาศ ในส่วนของพนักงานอัยการเวลาที่จะพิจารณาสำนวนคดีทั้งแพ่งและอาญา จะพิจารณาโดยอาศัยฐานของกฎหมายในส่วนที่เกี่ยวข้อง

ประเด็นทางกฎหมายกรณีคอนสารเข้าใจว่าน่าจะมีหลายคดี เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่ มีบางคดีที่มีการถอนฟ้องในชั้นศาลทั้งคดีแพ่งและคดีอาญา

เนื่องจากเอกสารในการพิสูจน์สิทธิค่อนข้างชัดเจน หากมีตัวเลขว่ามีคดีพิพาทกี่เรื่อง คดีแพ่งกี่เรื่อง ถอนฟ้องกี่เรื่อง ศาลพิพากษากี่เรื่อง ฯลฯ น่าจะเป็นส่วนหนึ่งในการสะท้อนปัญหาได้ดี

สุรียา ศรียะพงค์ การพิสูจน์สิทธิ์ครอบครองที่ดินบุคคลในเขตของรัฐมีระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ พ.ศ. ๒๕๔๕ ซึ่งได้วางแนวทางมาตรการในการพิสูจน์สิทธิกรณีพระราชกฤษฎีกาว่าอยู่มาก่อน ราษฎรอาจจะนำพยานหลักฐาน เช่น สค.๑ มายื่นคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐระดับจังหวัด เพื่อพิสูจน์สิทธิว่าฝ่ายใดมีสิทธิดีกว่ากันแต่รายใดที่ฟ้องศาลแล้วก็ต้องดำเนินการไปตามกระบวนการยุติธรรมนั้น เนื่องจากฝ่ายบริหารคงไม่ไปก้าวล่วงอำนาจของศาล หากนำสืบแล้วที่ดินตรงนั้นเป็นที่ดินของรัฐประเภทป่าสงวนแห่งชาติก็พิจารณาเอกสารหลักฐานของราษฎรที่พิสูจน์ได้ว่าอยู่มาก่อน แล้วดูภาพถ่ายทางอากาศ ถ้ามีชุมชนอยู่ในเขตป่าสงวนก็ออกกฎกระทรวงกันพื้นที่ให้ชาวบ้านไป ซึ่งเป็นแนวทางที่สามารถดำเนินการได้

กระบวนการยุติธรรมในขั้นตอนพิสูจน์สิทธิ ส่วนมากศาลปกครองจะไม่มีอำนาจมากเท่าศาลยุติธรรม แต่เห็นว่าควรใช้ศาลปกครองมากกว่า เนื่องจากศาลปกครองจะใช้วิธีไต่สวนว่าชาวบ้านอยู่มาก่อนหรือไม่อย่างไร

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ มีการถอนฟ้อง ๒-๓ รายเนื่องจากชาวบ้านยินยอมออกจากพื้นที่ จากที่มีการต่อสู้เรียกร้องมายาวนานจนชาวบ้านรับสภาพไม่ไหว บางรายต้องไปอาศัยอยู่กับญาติ

ข้อเสนอกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและกรมป่าไม้เกี่ยวกับการใช้ข้อเท็จจริงทางกฎหมายจะนำมาพิจารณาร่วมกัน กรมป่าไม้ประกาศใช้ พ.ร.บ.ป่าสงวนในปี พ.ศ.๒๕๐๗ และช่วงปี ๒๕๑๖-๒๕๑๗ มีเรื่องร้องเรียนความไม่เป็นธรรมที่ได้รับจากการประกาศป่าสงวนปีหนึ่งเป็นหมื่นเรื่อง จนนายกรัฐมนตรีต้องประกาศยุติการจับกุมในสมัยนั้นกรมป่าไม้เชื่อว่ามาตรา ๑๒ และมาตรา ๑๓ จะช่วยสร้างความเป็นธรรมให้กับชาวบ้าน แต่ในทางปฏิบัติไม่ได้เป็นไปตามนั้นเพราะคนที่อยู่ในชนบทมีเรื่องร้องเรียนมาที่กรมป่าไม้ทุกภาค จึงคิดว่าต้องปรับปรุง ๒ มาตรานั้น แต่ก็ยังไม่ได้รับการปรับปรุงแก้ไขเงื่อนไขเหล่านี้ทำให้ประชาชนอยู่ใน

พื้นที่ของรัฐโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย ซึ่งตัวเลขที่สำรวจในปี ๒๕๔๗ มีประมาณหนึ่งล้านครอบครัว จึงทำให้มีการพูดคุยกันว่าชาวบ้านบุกรุกป่า หรือป่าบุกรุกชาวบ้าน

กิตติศักดิ์ ปรกิติ การตีความเรื่องมาตรา ๑๒ เป็นปัญหาใหญ่ที่ถกเถียงกันมานาน เนื่องจากกรมป่าไม้ไม่สามารถผ่อนผันให้ประชาชนอยู่ได้ การแก้ไขกฎหมายหรือตีความให้ประชาชนมีสิทธิจะทำให้ราชการเสียอำนาจในการควบคุมดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้และทำให้คนใช้สิทธิในทางที่ผิดเป็นจำนวนมาก ต้องใช้อุญญาตรเป็นรายๆ เนื่องจากเกรงว่าสุดท้ายที่ดินจะถูกเปลี่ยนมือจากคนจนไปสู่คนรวย ซึ่งเป็นปัญหาเชิงนโยบาย

กระบวนการยุติธรรมต้องพิจารณาปัญหาในข้อกฎหมาย ทั้งนี้กฎหมายเหล่านี้ไม่ได้มุ่งลบล้างสิทธิที่ได้มาตามจารีตประเพณี เมื่อเกิดปัญหาขึ้นหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะรับฟังการสืบสิทธิที่ได้มาก่อนการประกาศใช้กฎหมายป่าสงวน ป่าคุ้มครองมากน้อยเพียงใด ปัจจุบันยอมรับเฉพาะสิทธิที่ตราไว้ในหนังสือ ไม่ยอมรับสิทธิที่ตกทอดหรือสืบสิทธิมาโดยไม่มีหลักฐานเป็นหนังสือ

ปัญหาในเชิงนโยบายเป็นปัญหา เพราะค่อนข้างเปลี่ยนแปลงไปมา ประกอบกับกระบวนการใช้กฎหมายที่ไม่ชัดเจน หากกระบวนการบังคับใช้กฎหมายยังไม่ชัดเจนและขาดประสิทธิภาพ จะมีผลต่อการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ นอกจากนี้ยังมีปัญหาในกระบวนการยุติธรรมที่สะท้อนมาในรูปการรับฟังพยานหลักฐาน

ปัจจุบันกรมป่าไม้และกรมอุทยานฯ ตื่นตัวเรื่องสิทธิชุมชนมากขึ้น มีการตั้งหน่วยงานดูแลเรื่องสิทธิชุมชน จัดสรรที่ดินทำกินให้ประชาชน แต่ยังไม่สามารถแก้ปัญหาได้ ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ที่ต้องร่วมคิดกันต่อไปว่าจะแก้ปัญหาในระยะยาวอย่างไร โดยใช้กรณีคอนสารเป็นตัวอย่างในการแก้ปัญหากระบวนการยุติธรรมและสะท้อนไปยังการแก้ปัญหาเชิงนโยบายต่อไป

ลัดดาพร เผ่าเหลืองทอง หน่วยงานต้นสังกัดจะเป็นคนออก พ.ร.บ.ต่างๆ แต่หน่วยงานในพื้นที่จะรู้ว่า ในพื้นที่นั้นๆ มีชาวบ้านอยู่และทำกินจริง มีการครอบครองทำประโยชน์มาก่อนประกาศเขต ทำให้ประสบปัญหาเรื่องการประกาศเขต

ป่าทับซ้อน กระบวนการสำคัญที่คณะอนุกรรมการที่ดินและป่าฯ ของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (กสม.) ตรวจสอบก็คือ การขาดกระบวนการมีส่วนร่วม การรับฟังความคิดเห็นประชาชนในพื้นที่ จากการลงพื้นที่ตรวจสอบสามารถยืนยันได้ว่าเป็นการละเมิดสิทธิชุมชนและสิทธิชาวบ้านจริงเพราะชาวบ้านอยู่มาก่อน

การแก้ปัญหาเรื่องเขตทับซ้อนควรแก้ด้วยหลักรัฐศาสตร์มากกว่าใช้หลักกฎหมาย ผู้พิพากษามักไม่ลงพื้นที่ตรวจสอบข้อเท็จจริง ทั้งนี้ควรมีหลักสูตรความรู้ด้านสิทธิมนุษยชนอบรมให้กับผู้ช่วยผู้พิพากษาด้วย

กิตติศักดิ์ ปรกติ การใช้หลักรัฐศาสตร์คือการใช้กฎหมายให้ตรงกับความมุ่งหมายของกฎหมาย โดยไม่เคร่งครัดยึดติดกับตัวบทกฎหมาย ดังนั้นจะแก้ปัญหาทางกฎหมายอย่างไร

ประเด็นที่เป็นข้อโต้แย้ง เช่น มาตรา ๑๒ ที่ไม่กระทบสิทธิที่มีอยู่ก่อนจะรวมสิทธิที่ไม่มีหลักฐานเป็นหนังสือด้วยหรือไม่

ผู้พิพากษา ๑ ทศนคติของศาลในเชิงสังคมวิทยา ศาลยังจำกัดหรือตีกรอบตนเองอยู่ สิทธิชุมชนเป็นสิทธิที่ยังไม่มีตัวบทกฎหมายเป็นรายลักษณะอักษรในระดับบังคับใช้เช่นเดียวกับกฎหมายอื่นๆ ปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น เจตนารมณ์ของกฎหมายจะยึดเจตนารมณ์ใด รวมทั้งดุลยพินิจในการรับฟังของศาลด้วย

ศาลยุติธรรมสามารถใช้ระบบไต่สวนได้ แต่ไม่ค่อยได้ใช้ ซึ่งเป็นข้อจำกัดควรจจะวางแผนว่าคดีประเภทใดที่ศาลยุติธรรมจะใช้หลักในการไต่สวนได้ในคดีแต่ละประเภทจำเป็นต้องใช้พยานหลักฐานอะไรบ้าง เช่น ภาพถ่ายทางอากาศ เพื่อศาลยุติธรรมจะสามารถให้ความเป็นธรรมในกรณีเหล่านี้ได้ สิ่งสำคัญต้องปรับทัศนคติของศาลว่ามีแนวทางที่สามารถปรับได้ภายใต้กรอบที่มีอยู่รวมทั้งสิทธิชุมชนด้วยการวางแผนของศาล เช่น สิทธิของปัจเจกชนที่ยังไม่ออกเอกสารสิทธิ์ และมีการยอมรับโดยศาล ปัญหานี้จะแก้ไขไปได้โดยไม่ต้องแก้กฎหมาย

กิตติศักดิ์ ปรกติ ในทางทฤษฎีระบบการพิจารณาคดีในศาลแพ่งเป็นระบบผสม ตามมาตราที่เกี่ยวกับการสืบพยาน ศาลสามารถเป็นฝ่ายริเริ่มหาพยาน รวมทั้งการกำหนดรูปคดีการชี้สองสถานแต่ยังไม่ได้ทำอย่างจริงจัง สิทธิชุมชนจะมีสิทธิ

อะไรได้บ้างต้องมีการพิจารณาและศึกษาอย่างจริงจังเพื่อเป็นแนวในการวินิจฉัย และจะเป็นทางออกในการแก้ปัญหาได้

ผู้แทนสำนักงานตำรวจแห่งชาติ จุดเริ่มต้นของคดีเริ่มต้นมาจากเจ้าหน้าที่ ตำรวจ ทำอย่างไรจะไม่ให้มีการร้องทุกข์ในกรณีใช้หลักรัฐศาสตร์เช่นนี้โดยเฉพาะ ข้อเท็จจริงที่ยังไม่เป็นคดีจะใช้หลักรัฐศาสตร์มาใช้แก้ปัญหาก่อนเข้าสู่กระบวนการ ยุติธรรม สามารถตกลงกันได้ในรอบที่ไม่เป็นคดี ซึ่งทำอย่างไรจึงจะหาข้อสรุปได้

พงสรร ภูณทลสุรگانต์ คำพิพากษาของศาลมีผลต่อการทำงานของเจ้าหน้าที่ มีผลต่อสังคมและประชาชนซึ่งบุคลากรที่จะวินิจฉัยหรือทำคำพิพากษาใน กฎหมายเฉพาะ บางครั้งจะพิจารณาเฉพาะหลักกฎหมายทั่วไปเท่านั้น แต่ไม่ได้ มองผลกระทบและเจตนารมณ์ของกฎหมายเฉพาะนั้น ความช่วยเหลือทางคดี หรือ การประนีประนอม เช่น กรณีของ จ.เชียงใหม่ ที่ให้ชาวบ้านมาชดเชยโดยใช้แรงงาน แทน เพื่อเป็นมาตรการในการป้องปรามการกระทำผิดมากกว่าที่จะดำเนินคดี

คมสัน โพธิ์คง จากคำพิพากษาศาลอุทธรณ์ในคดีนี้ มาตรา ๖๖ ศาลวินิจฉัย ว่ายังทำอะไรไม่ได้จนกว่าจะมีกฎหมายรองรับเสียก่อน ซึ่งเป็นปัญหาในเชิงหลัก การของรัฐธรรมนูญในเรื่องสิทธิชุมชน และเป็นเรื่องที่ต้องทำความเข้าใจกันมาก

กรณีเจ้าหน้าที่รัฐแพ็คคดีแล้วถูกตั้งกรรมการสอบความรับผิดชอบทางละเมิด ซึ่ง อาจจะขัดกับเจตนารมณ์ของกฎหมายนี้ที่สร้างมาเพื่อคุ้มครองเจ้าหน้าที่ ดังนั้น ควรมีหน่วยงานของกระทรวงยุติธรรมไปทำความเข้าใจกับกรมบัญชีกลาง เพราะ สุดท้ายเจ้าหน้าที่จะทำอะไรก็กลัวว่าจะโดนสอบ ทำอย่างไรไม่ให้หน่วยงานที่ เกี่ยวข้องกับการเงินเข้ามามีอิทธิพล เพราะจะไม่เกิดความเป็นธรรม

การรายงานของ กสม. มักใช้ในทางคดีไม่ได้ เนื่องจากข้อเท็จจริงบางเรื่อง ไม่ครบถ้วนในแง่หลักการทางกฎหมาย ทั้งนี้ควรพิจารณากฎหมายภายในก่อน กฎหมายต่างประเทศ ทำอย่างไรจึงจะปรับปรุงในส่วนนี้ได้ ทั้งนี้ กสม.เป็นองค์กร สำคัญองค์กรหนึ่งในการตรวจสอบการทำงานของรัฐ

หลักการในการใช้บังคับทางกฎหมาย มีการตีความได้หลายรูปแบบ เช่น การตีความตามตัวอักษร การแปลความต่างตัวอักษรโดยยึดหลักเจตนารมณ์

กฎหมาย ดังนั้นจะใช้กฎหมายอย่างไรจึงจะตรงวัตถุประสงค์และเกิดความเป็นธรรม

ควรมีการกระจายอำนาจบังคับใช้กฎหมายของตำรวจไปสู่หน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องและมีความเชี่ยวชาญในแต่ละประเด็นมากกว่า

ศาลฎีกาต้องวางหลักและบรรทัดฐานในมาตรา ๖๖ และมาตรา ๖๗ ในรัฐธรรมนูญเพื่อศาลชั้นต้นและศาลในระดับถัดมาจะได้ยึดเป็นแนวทางในการวินิจฉัย

จันทิมา ธนาสว่างกุล นักกฎหมายต้องเปิดแนวคิดใหม่ มองกฎหมายรัฐธรรมนูญว่านักกฎหมายสามารถนำมาใช้โดยไม่ต้องรอกฎหมายลูก กรณีคอนสารเป็นลักษณะพื้นที่ที่หมู่บ้าน/ชุมชนอยู่มาก่อนเป็นชุมชนดั้งเดิมขอบข่ายนิยามคำว่าสิทธิชุมชนมีเพียงพอหรือไม่ การที่กฎหมายประกาศทับที่ชุมชนไม่สอดคล้องกับธรรมชาติที่มีอยู่ ดังนั้นหากใช้หลักกฎหมายที่ฝืนธรรมชาติ ความเป็นธรรมจะไม่เกิดขึ้น

หลักการพิสูจน์สิทธิกับการบุกรุกบางครั้งทำให้ชาวบ้านพิสูจน์สิทธิไม่ได้ รัฐมองเพียงว่าที่ดินนั้นอยู่โดยอาศัยสิทธิอะไร เช่น สิทธิครอบครอง มี สค.๑ หรือไม่ มีการแจ้งการครอบครองหรือไม่ มีเอกสารสิทธิ์หรือไม่ มีโฉนดหรือไม่ แต่ไม่มีการพูดถึงว่า การพิสูจน์สิทธินั้นเป็นสิทธิชุมชนหรือสิทธิดั้งเดิมหรือไม่ ซึ่งเป็นกับดักความคิดของนักกฎหมายและคนในกระบวนการยุติธรรม เพราะฉะนั้นถ้าจะคลี่คลายเรื่องนี้ต้องทำเรื่องสิทธิให้ชัดเจนว่ามีสิทธิเกิดขึ้นตามรัฐธรรมนูญมาตรา ๖๖ คือ สิทธิชุมชน เป็นสิทธิดั้งเดิม เป็นสาธารณสมบัติ เป็นพื้นที่ที่ชุมชนหมู่บ้านหนึ่งจะใช้สิทธิอยู่ร่วมกันในฐานะเป็นสิทธิพลเมืองได้หรือไม่ ถ้าได้ให้เสนอเลยว่าคุณชุมชนกลุ่มนี้พิสูจน์สิทธิได้ว่าคือสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ โดยนางานวิจัยมาถก พิสูจน์ทำความเข้าใจแล้วเสนอคณะรัฐมนตรี (ครม.) แล้วใช้มติ ครม. ในการคลี่คลายปัญหา ซึ่งรัฐบาลเดิมได้พยายามสร้างประเด็นสิทธิไว้ คือ โฉนดชุมชน

รัฐต้องเปิดใจว่าสิทธินั้นเป็นสิทธิที่ประชาชนมีอยู่ก่อนประกาศเขตป่า ถ้ายอมรับได้กฎหมาย ความเป็นธรรม และความเป็นจริงจะเป็นสิ่งที่สอดคล้องกัน และสามารถแก้ไขปัญหาได้

กิตติศักดิ์ ปรกิติ หลักที่ยอมรับทั่วไปเกี่ยวกับสิทธิชุมชน มี ๓ ประการ

๑) กฎหมายที่เป็นกฎหมายเฉพาะทุกเรื่องไม่ได้มุ่งหมายลบล้างสิทธิที่มีมาโดยจารีตประเพณีซึ่งรวมสิทธิชุมชนด้วย ทั้งนี้สิทธิชุมชนไม่ได้เหนือกว่ากฎหมาย เพียงแต่มีอยู่ได้ตราบใดที่ไม่ทำลายความสมดุล และความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งไม่ขัดต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

๒) สิทธิชุมชนเป็นเนื้อหาทำนองเดียวกับสิทธิเหนืออสังหาริมทรัพย์ เหนือทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในกรณีนี้เทียบได้ว่าเป็นสิทธิทำกิน เนื่องจากที่ดินมีสภาพเป็นสาธารณสมบัติ แต่ประชาชนบางกลุ่มเป็นชุมชนดั้งเดิมมีลักษณะใช้และได้ประโยชน์ที่เป็นทรัพย์สินเหนืออสังหาริมทรัพย์ชนิดหนึ่งตามรัฐธรรมนูญ

๓) สิทธินี้เป็นสิทธิที่ไม่ได้ตัดสิทธิคนอื่น สิทธินั้นยังคงดำรงอยู่ร่วมกัน หน่วยงานของรัฐสามารถทำข้อตกลงทางปกครอง ทำกฎเกณฑ์ว่าชุมชนท้องถิ่นจะทำกินได้แค่ไหนอย่างไร ในเขตอุทยานใช้สอยอะไรได้ อะไรใช้ไม่ได้ อะไรกระทบต่อความสมดุลยั่งยืนตามธรรมชาติ ฯลฯ ซึ่งข้อตกลงนี้สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามอำนาจหน้าที่ของรัฐซึ่งชุมชนสามารถจัดการร่วมกับรัฐได้ อาจนำการศึกษาของเอลินอร์ ออสโตรอมที่ได้รางวัลโนเบลเนื่องจากเห็นว่าการบำรุงรักษาทรัพยากรของรัฐที่มีขนาดใหญ่มาๆ รัฐทำหรือให้สัมปทาน แต่ถ้าเป็นขนาดกลางหรือขนาดเล็ก วิธีที่ดีที่สุดคือชุมชนร่วมกันดูแลรักษาเพราะเป็นผู้ได้ประโยชน์โดยตรงจากการที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติคงอยู่อย่างถาวรและยั่งยืน ซึ่งสามารถนำการศึกษานี้มาปรับใช้ในทางปฏิบัติได้

พงสรร กุณฑลสุรگانต์ องค์การศาลมีความสำคัญมาก เนื่องจากคำพิพากษาของศาลสามารถก่อให้เกิดสิ่งต่างๆ ตามมาได้มากยกตัวอย่างกรณีเกาะแห่งหนึ่งที่ศาลพิพากษาให้ประชาชนมีสิทธิในที่ดิน แต่สุดท้ายที่ดินก็ถูกเปลี่ยนมือไปอยู่ในมือนายทุน เป็นต้น ซึ่งเป็นกระบวนการออกเอกสารสิทธิ์โดยใช้กระบวนการยุติธรรม

กิตติศักดิ์ ปรกิติ ตามกฎหมายศาลสามารถวินิจฉัย แสดงสิทธิ พิพากษาสิทธิในที่ดินได้ แต่หลังจากนั้นเป็นหน้าที่ของผู้มีอำนาจบังคับใช้กฎหมายเป็นผู้ออกเอกสารสิทธิ์ แต่มีความเป็นไปได้ที่บางครั้งศาลอาจถูกหลอก เช่น การแสดงสิทธิ

ครอบครองทรัพย์สินที่เป็นเท็จ ซึ่งกรณีเช่นนี้มีมาก

กรณีที่ใช้ศาลหรือกระบวนการราชการเป็นเครื่องมือ เจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้องควรหยิบยกขึ้นมาแล้วนำเสนอผู้บังคับบัญชาเป็นลายลักษณ์อักษร

ผู้พิพากษา ๑ โดยปกติทรัพย์สินจะก่อตั้งโดยผลของกฎหมาย ดังนั้นทรัพย์สินนี้ก่อตั้งโดยรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีสถานะเหนือกว่ากฎหมายอื่น หากศาลฎีกาใช้ถ้อยคำนี้ก็ไม่ขัดต่อหลักกฎหมาย

เราติดอยู่ในไซ่ตรวนคือระบบทั้งหลาย ไม่ว่ารัฐหรือระบอบการปกครองจะถูกเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ต้องมีผู้ทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษาเป็นคนตัดสินเสมอ เป็นหน้าที่ของทุกสังคมต้องมี

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ การมีอำนาจตามกฎหมาย ปัญหาระหว่างรัฐกับราษฎรส่วนหนึ่งเพราะเจ้าหน้าที่รัฐมีอำนาจมากเกินไป ทำให้การทำงานของเจ้าหน้าที่ไม่ค่อยสนใจฟังเสียงของชาวบ้าน การออกแบบวางแผนวางมาตรการต่างๆ ก็จะคิดจากกรอบคิดนี้

แนวโน้มคดีพิพาทระหว่างรัฐกับประชาชนมากขึ้น การมีอำนาจมากจะทำให้เกิดการแสวงหาผลประโยชน์ที่มากขึ้นด้วย หากต้องการจะหยุดการเพิ่มขึ้นของคดีพิพาทต้องทบทวนการกระจายอำนาจที่มีออกไป เพื่อเพิ่มอำนาจในการตรวจสอบถ่วงดุลให้มากขึ้น โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนจะช่วยสร้างกลไกตรวจสอบถ่วงดุลอย่างไรที่จะคลี่คลายปัญหาที่เห็นต่างได้โดยไม่ต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทั้งหมด

กิตติศักดิ์ ปรกติ การแก้ปัญหาต้องอาศัยกระบวนการทางสังคมที่มีทั้งข้าราชการและประชาชนอยู่ด้วย จากกระบวนการทั่วโลกต้องให้ศาลตัดสิน ก็จะทำให้เกิดผลกระทบที่นำไปสู่การมีส่วนร่วม กรณีมาบตาพุดที่ศาลตัดสินว่าต้องมีกระบวนการรับฟังความคิดเห็น ก็ทำให้เกิดกระบวนการรับฟังความคิดเห็นขึ้นจริง ขณะเดียวกันก็มีการสร้างกระบวนการรับฟังความคิดเห็นปลอมๆ ขึ้นเพื่อปิดบังการแสดงความคิดเห็นจริงด้วย ดังนั้นจะอาศัยคำพิพากษาอย่างเดียวไม่พอ ประชาชนต้องตื่นตัวอย่างแท้จริงด้วยกติว่าอย่างกรณีการสำรวจเขตก่อนประกาศป่าสงวน ก็มีการสร้างชุมชนขึ้นมารับรองการปกเขต ซึ่งเป็นชุมชนปลอมที่สวมเข้า

มาในกระบวนการของราชการ ดังนั้นประชาชนต้องลุกขึ้นมาตั้งคำถามต่อสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดต้องอาศัยการดูแลร่วมกัน

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ ชุมชนที่เข้มแข็งต่อรองกับกระบวนการยุติธรรมได้มีน้อยมาก หากไม่มีองค์กรพัฒนาเอกชนหรืออาสาสมัครเข้าไปช่วย ดังนั้นทำอย่างไร ชุมชนหรือคนด้อยโอกาสจะมีโอกาสเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมมากกว่านี้

สุรัชย์ สุประดิษฐ์ กรณีนี้ศาลพิพากษาให้ชาวบ้านออกจากพื้นที่ ซึ่งน่าจะ มีวิธีไกล่เกลี่ยได้ โดยหาที่ดินที่ชาวบ้านสามารถอยู่อาศัยและทำกินได้ตามข้อเสนอ ของงานวิจัย และใช้หลักที่ให้คนกับป่าอยู่ร่วมกันได้ โดยช่วยปลูกป่าให้มากขึ้น อาจยื่นเรื่องไปที่ กพร. จังหวัดช่วยพิจารณาก่อนจะมาถึงศาล

ประเสริฐ ศรีเกตุ คดีนี้เริ่มแรก อ.อ.ป.จะดำเนินคดีทางอาญา แต่มีการให้ ชะลอคดีอาญาไว้ก่อนในความเป็นจริงชาวบ้านท้องถิ่นดั้งเดิมมีจริง แต่มีคนนอก พื้นที่ปะปนเข้ามาด้วย เมื่อรัฐเยียวยาเขาอาจจะได้พื้นที่นั้นไปด้วย คอนสารไม่ใช่ กรณีเดียวที่อ.อ.ป.ประสบปัญหาอยู่ หลายแห่งมีการรวมกลุ่มเรียกร้อง (มือบ) ซึ่ง แนวโน้มมีข้อเรียกร้องของชาวบ้านและมือบจะประสบความสำเร็จ

นายภา อภิสิทธิ์ เคยกล่าวในที่ประชุมหนึ่งว่า ถ้ามีคดีกันแล้วคงต้องให้เป็นไปตามคำพิพากษาของศาล จะไปถอนฟ้องหรือระงับการดำเนินคดีใดๆ คงไม่ได้ ให้เป็นไปตามกระบวนการยุติธรรมของศาลก่อน กรณีคอนสารผู้บริหาร อ.อ.ป. จึงไม่รู้ว่าจะดำเนินการในการบังคับคดีต่อไปอย่างไร แต่นโยบายกระทรวงฯ ต้อง ดำเนินการไปตามคำพิพากษาก่อนแต่ถ้า อ.อ.ป.ไม่ทำตามคำพิพากษา (ขับไล่ชาวบ้านออกจากพื้นที่) ไม่ทราบว่าจะสามารถทำได้หรือไม่

การดำเนินการส่วนใหญ่ก่อนมีกรณีพิพาท อ.อ.ป.จะเจรจาให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมเข้าเป็นสมาชิกหมู่บ้านป่าไม้ แบ่งสรรผลประโยชน์ สร้างงาน สร้างรายได้ สร้างอาชีพ ซึ่งการแก้ปัญหาเป็นรายกรณีทำได้ง่ายกว่า แต่ภายหลังมีปัญหาคือมีการรวมกลุ่มกันเป็นชุมชน ข้อเรียกร้องจึงมากขึ้น และไม่ยอมรับแนวทางของ อ.อ.ป. ทำให้การแก้ไขปัญหาของ อ.อ.ป.เป็นไปได้ยาก รวมทั้งเมื่อผลประโยชน์ในสวนป่ามีมากขึ้น จากการปลูกยางพารา และไม้สัก ก็ทำให้เกิดปัญหาตามมามากขึ้น

คมสัน โพธิ์คง เสนอว่าที่อยู่อาศัยกับที่ทำกินควรแยกกัน หากไม่แยกจะนำมาสู่ข้อพิพาทในเชิงประนีประนอมนั้น กรณีที่อยู่อาศัยสามารถกันให้แต่ละรายได้ ส่วนที่ทำกินก็ออกในรูปแบบโฉนดชุมชน ซึ่งอ.อ.ป.อาจต้องเลือกใช้วิธีแก้ปัญหาที่เหมาะสม รวมทั้งการแยกชาวบ้านดั้งเดิมที่อยู่มาก่อนและชาวบ้านที่ย้ายเข้ามาภายหลัง

พงสรร กุณทลสุรกานต์ อ.อ.ป.เป็นผู้ได้รับอนุญาตจากกรมป่าไม้เข้าไปดำเนินการ เพราะฉะนั้นอำนาจหน้าที่ อ.อ.ป.จะมีข้อจำกัด เมื่อหมดระยะเวลาตามที่ได้รับอนุญาตก็ต้องคืนพื้นที่ให้กรมป่าไม้ ปัญหาเหล่านี้ก็จะวนกลับมาที่กรมป่าไม้อีก

จันทิมา ธนาสว่างกุล หลักการเดิมหน่วยงานรัฐส่วนใหญ่จะผลักดันให้ถึงที่สุด แต่ถ้าหลักแนวใหม่สามารถทำให้ความเห็นประกอบข้อเท็จจริงได้ และพูดคุยกับกรมป่าไม้ว่าหากเจรจากับชาวบ้านจะมีนโยบายอย่างไร เช่น โฉนดชุมชน สหกรณ์ หรือแบ่งผลประโยชน์อย่างไร ถ้ามีหลักฐานเพียงพอก็เสนอเข้า ครม. ให้ครม.รับรองและออกเป็นมติ แล้วนำมติเสนอต่อศาล ซึ่งสามารถทำได้ในทางปกครอง

กิตติศักดิ์ ปรกิติ ความเข้าใจและทัศนคติในการปรับใช้กฎหมายของเจ้าหน้าที่รัฐและบุคคลในกระบวนการยุติธรรมที่มองเห็นปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนที่ยากจนน่าจะได้รับการปรับปรุง ซึ่งต้องสรรหาวิธีการในการปฏิบัติให้สอดคล้องกับแนวคิดที่จะช่วยเหลือประชาชนที่ได้รับความยากลำบากจากการไม่มีที่ทำกินมากขึ้น

สิทธิชุมชนและอุปสรรคที่จะใช้สิทธินี้ตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้โดยเชื่อมโยงกับมติคณะรัฐมนตรี เพียงแต่การรับรองสิทธิเหล่านี้ในความสำเร็จหรือความเข้าใจโดยทั่วไปในระบบราชการยังไม่กว้างขวางเท่าที่ควร

กระบวนการยุติธรรมยังมีข้อขัดข้องต่างๆ ที่ยังเป็นปัญหาที่ต้องเสนอแนะเพื่อแก้ไขเป็นเรื่อยๆ ไป เช่น ฝ่ายศาล ฝ่ายอัยการ ฝ่ายตำรวจ ฝ่ายเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ ซึ่งคณะผู้วิจัยคงต้องนำไปเสนอแนะว่า แต่ละฝ่ายควรมีการพิจารณาเรื่องอะไรเพิ่มเติมมากขึ้น

หลักคือ สิทธิชุมชนไม่ใช่สิทธิของเอกชนที่จะได้กรรมสิทธิ์ในที่ดิน ยกเว้นเป็นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์ได้ที่ไม่ได้เป็นที่สาธารณสมบัติ แต่ถ้าเป็นที่สาธารณสมบัติ สิทธิชุมชนมีได้ตามรัฐธรรมนูญ เท่าที่ไม่ทำลายและไม่ขัดต่อความสมดุลและยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิทธิอยู่อาศัยใช้ทำกินในสภาพจำกัด ไม่ใช่ทำกินเชิงพาณิชย์ ซึ่งเป็นทางออกได้ และต้องทำให้ประชาชนเข้าใจด้วยว่า สิทธิชุมชนเป็น inclusive right ไม่ใช่สิทธิผูกขาดของผู้หนึ่งผู้ใด และต้องมีการตกลงกับหน่วยงานของรัฐว่าจะใช้สอยอย่างไร ซึ่งเป็นอำนาจของอธิบดี

มรว.อศิน รพีพัฒน์ การประชุมในแต่ละครั้งมีพัฒนาการที่ดีขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะครั้งนี้ได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ มากมาย รวมทั้งมีข้อเสนอที่ดีและสามารถนำไปปฏิบัติได้ ซึ่งจะรวบรวมและนำเสนอต่อไปเพื่อให้หลายฝ่ายได้ร่วมกันปฏิบัติให้ถูกต้องเปรียบราชการเหมือนม้าที่ถูกบังด่านข้าง มองเห็นเฉพาะข้างหน้า ซึ่งราชการต้องปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปไม่เพียงเฉพาะทำงานของตนให้เสร็จสิ้นไปโดยลืมนองรอบข้าง ซึ่งจะก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา และหวังว่าแนวทางที่ร่วมเสนอกันในครั้งนี้จะช่วยจุดประกายให้ทุกฝ่ายเปิดตามองรอบด้านมากขึ้น

ในส่วนของศาลต้องเปิดตามองมากขึ้นเช่นกัน เราไม่อาจมองได้ว่าโจทก์และจำเลยนั้นเท่ากัน เนื่องจากมีความแตกต่างและความเหลื่อมล้ำในสังคมมาก แม้คนจนมีทั้งดีและเลว แต่ต้องไม่ลืมนว่ามีโครงสร้างสังคมบีบเขาอยู่ คนส่วนใหญ่มักไม่รู้สึกรู้ว่าความไม่เท่าเทียมในโครงสร้างที่บีบคนกลุ่มหนึ่งให้ต้องทนทุกข์ทรมานเป็นสิ่งสำคัญมาก หากเราไม่คิด ไม่มอง ไม่เห็นใจ หรือพยายามเข้าใจคนอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่เหมือนเรา เราจะทำงานลำบากมาก วิวัฒนาการของประเทศทุกแห่งกำลังมีปัญหาเพราะได้รับกระแส เรื่องสิทธิ ที่จะทำให้เกิดความเท่าเทียมกันมากขึ้นในระยะยาว ทั้งนี้การที่ประเทศมีทรัพยากรมากขึ้นถ้าเราแย่งชิงกันมากขึ้น ต่อไปคนไทยจะต้องสู้กันเอง มหาอำนาจก็จะนำอาวุธมาให้แต่ละฝ่ายสู้กัน นั่นคือจุดจบประเทศไทย เพราะฉะนั้นทุกฝ่ายจึงต้องช่วยกันประเทศไทยจะอยู่รอดได้ขอขอบคุณทุกฝ่ายที่ร่วมแสดงความคิดเห็น และเชื่อว่าทุกคนและทุกฝ่ายจะได้เรียนรู้อย่างมากในการประชุมในครั้งนี้

กรณีชุมชนกับยาง จ.พังงา

ทัศน นาเวศน์ แกนนำชาวบ้านชุมชนทับยาง จ.พังงา ซึ่งเป็นข้อพิพาทที่ดินหลังสัมปทานเหมืองแร่จากกระบวนการของชุมชนที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรม โดยเฉพาะกระบวนการของศาลที่มีการบังคับคดีทั้งชุมชน โดยมองว่าชุมชนถูกเอาเปรียบจากผู้รู้กฎหมาย ไม่ว่าจะเป็นนักกฎหมาย หน่วยงานรัฐ องค์กรท้องถิ่น ผู้นำหมู่บ้าน ฯลฯ ปี ๒๕๓๕ ชุมชนถูกฟ้องคดี และแพ้งคดีทั้งชุมชนในปี ๒๕๓๘ ถูกบังคับคดีและถูกให้ออกจากพื้นที่ แต่โชคร้ายที่เกิดเหตุการณ์ภัยพิบัติสึนามิ ทำให้มีคณะกรรมการแก้ไขปัญหาที่ดินฯ (กบร.) ที่ให้ความช่วยเหลือ หลังจากนั้นเกิดการต่อสู้คดีในเชิงลึก มีการค้นคว้าข้อมูลเอกสารสัมปทานบัตรเหมืองแร่จนกระทั่งมติ กบร. ปี ๒๕๕๓ เห็นชอบให้เพิกถอนเอกสารสิทธิ์ที่ออกโดยมติชอบ ๑๗๐ ไร่ และมีการร้องเรียนถึงคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนฯ ก็มีมติเช่นเดียวกัน หลังจากนั้นมีการผลักดันทั้งในเครือข่ายระดับจังหวัด และเครือข่ายระดับชาติ แล้วใช้กลไกของ กบร.ในกระบวนการเพิกถอนเอกสารสิทธิ์ เข้าสู่มติคณะรัฐมนตรี ปี ๒๕๕๔ และนำเข้าสู่กระบวนการศาลปกครองเรื่องการละเว้นการปฏิบัติหน้าที่ของหน่วยงานรัฐ

เมื่อมีงานวิจัยชิ้นนี้ ทำให้เห็นว่ามี ความเหลื่อมล้ำในสังคม นำไปสู่ความไม่เป็นธรรม ซึ่งที่ผ่านมามาศาลจะให้ความสำคัญกับเอกสารสิทธิ์มากกว่า แม้ได้มีการเสนอให้ศาลรับทราบถึงกระบวนการแก้ไขปัญหา ทั้งมติ กบร. มติ ครม. กระบวนการในศาลปกครอง แต่ศาลไม่รับพิจารณาเพราะมองว่าไม่เกี่ยวข้องกัน ล่าสุดชาวบ้านถูกฟ้องและถูกบังคับคดีหลายราย ทั้งนี้กระบวนการชุมชนได้มีเงินจากกองทุนออมทรัพย์ของชุมชนเป็นเงินช่วยเหลือชาวบ้านเรื่องคดี พร้อมทั้งยื่นขอความช่วยเหลือจากกองทุนยุติธรรมด้วย แม้มีการอนุมัติแล้ว แต่ยังไม่ได้รับเงินช่วยเหลือ

ศักดิ์ณรงค์ มงคล กรณีทับยาง ช่วงที่มีการลงไปช่วยเหลือนั้นชาวบ้านถูกบังคับคดีแล้ว สิ่งที่ยพยายามช่วยคือขอให้งดบังคับคดีหรือชะลอการบังคับคดีเท่าที่กฎหมายวิธีพิจารณาจะเปิดช่องให้ได้ ซึ่งไม่ถ่วงนัก ทั้งนี้ชื่อของผู้วิจัยก็มีผล

คมสัน โพธิ์คง ในช่วงที่เข้าไปช่วยเหลือนั้น ได้มีการตัดสินใจกันว่า จะดำเนินการอย่างไรต่อไป สุดท้ายก็ต้องปล่อยเรื่องการบังคับคดี แต่รีบฟ้องคดีปกครองแทนการต่อสู้ในคดีแพ่ง เพราะถ้าสู้ในคดีแพ่งหลักฐานที่จะเอาไปสู้เมื่อดูจากเนื้อหาแล้ว ก็จะมีปัญหาเรื่องวิธีคิดศาล เพราะศาลจะไม่ออกเกินกรอบข้อพิพาทที่ที่การฟ้องกัน จึงตัดสินใจไปคดีปกครอง และอาศัยประโยชน์จากคดีปกครองเป็นส่วนใหญ่ ให้นำความไปยื่นขอทุเลาการบังคับคดี โดยอ้างว่าขณะนี้ศาลปกครองได้รับแล้ว เป็นส่วนหนึ่ง เมื่อตอนหลังมีงานวิจัยนี้เพิ่มขึ้น จึงได้นำงานวิจัยไปเสนอที่หลัง แต่ศาลก็ไม่ค่อยอยากรับ แต่เมื่อเปลี่ยนผู้พิพากษา วิธีคิดเปลี่ยน ผู้พิพากษาคณหลังก็จะใช้วิธีอีกระยะเวลาในการบังคับคดีที่ไม่ได้ชัดในหลักการวิธีพิจารณาความแพ่ง ก็มีผลอย่างหนึ่ง แต่หากจะบอกว่างานวิจัยมีส่วนในการทุเลาหรือชะลอการบังคับคดีนั้นยัง ๕๐ : ๕๐ เพราะขึ้นอยู่กับทัศนคติของผู้พิพากษาด้วย

กรณีชุมชนทับยาง คดีปกครองมีคดีเดียว แต่คดีอาญามีหลายคดี คดีที่เป็นคดีแพ่งก็มีหลายคดี ซึ่งจะมีการขึ้นศาลเป็นระยะๆ มีการฟ้องขับไล่ในคดีแพ่ง และคดีอาญาที่ฟ้องบุกรุก ปัญหาที่สำคัญ คือ ในคดีแพ่งและคดีอาญา ศาลจะยึดถือคำพิพากษาของศาลยุติธรรมเดิมที่เคยให้ไว้ในอดีต เกี่ยวกับสัญญาเช่า ที่ชาวบ้านทับยางไปเช่าและทำสัญญาในสมัยก่อน แต่ปัจจุบันมีข้อเท็จจริงที่เปลี่ยนแปลงไป จากคดีเดิมค่อนข้างมาก ทางชาวบ้านก็พยายามให้นายเสนอเรื่องไปยังศาลเพื่อรับฟังการฟ้องคดีของศาลปกครอง เพื่อชะลอการบังคับคดีตามคำพิพากษา เนื่องจากจะมีผลต่อการเพิกถอนสิทธิของเจ้าของโฉนดที่ดิน แต่ปัญหาที่ผ่านมาก็คือ ศาลไม่ค่อยรับฟัง เพราะมองว่าเป็นเรื่องคดีปกครอง ทำให้การบังคับคดีของศาลยุติธรรมมีประเด็นคาบเกี่ยวกับศาลปกครอง ซึ่งสุดท้ายชาวบ้านไม่ได้รับความเป็นธรรมในการบังคับคดี ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากถ้าศาลชั้นต้นที่ทำหน้าที่บังคับคดีพิจารณาตีความในสมัยรัฐบาลอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ได้ทำไว้ จะเห็นได้ว่า มีข้อสงสัยเกี่ยวกับการเป็นเจ้าของสิทธิ ซึ่งศาลจะยึดว่า สิทธิการเช่าไม่เกี่ยวกับเรื่องการมีกรรมสิทธิ์ แต่การบังคับคดีตามสิทธิการเช่าที่จะส่งผลกระทบต่อบทบัญญัติของการอยู่ของสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๖๗ ซึ่งศาลไม่ได้นำมาใช้และไม่ได้รับฟังบทบัญญัติเท่าที่ควร เพราะฉะนั้นสิ่งที่ศาลควรทำ คือ การรับฟังข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นใหม่ ซึ่ง

จะต้องใช้ดุลยพินิจ ไม่ได้หมายความว่า จะไม่มีการบังคับคดี แต่กระบวนการบังคับคดีจะถูกต้องและเป็นธรรมก็ต่อเมื่อได้ฟังการวินิจฉัยเกี่ยวกับการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่แท้จริงในที่ดินว่าเป็นใคร ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญ กรณีนี้แม้จะทำการเช่า หากพิจารณาตามหลักกฎหมายแม้ยังไม่ได้เพิกถอนก็ต้องถือว่าผู้ถือโฉนดไม่ใช่เจ้าของที่ดิน และไม่ใช่ว่าการครอบครองที่ดินโดยมิชอบจะนำไปสู่การมีสิทธิการเช่า ในหลักกฎหมายต้องถือว่ามีความไม่สุจริตเกิดขึ้น แต่กระบวนการของศาลจุดหนึ่งที่มีปัญหาคือ ศาลไม่รับฟังกัน และแยกการทำงานกันระหว่างศาลชัดเจน

ในแง่ของพยานหลักฐาน ข้อดีของคดีทบียงที่ได้เข้าไปช่วยตั้งรูปคดีให้ นั้นจะถือหลักข้อหนึ่งว่า ทีมที่ปรึกษาจะไม่ทำคดีให้ ถ้าชาวบ้านไม่ทำคดีด้วยตัวเองด้วย ซึ่งต้องใช้เอกสารหลักฐานดั้งเดิมจนถึงปัจจุบันจำนวนมาก และใช้เวลาถึง ๓ เดือนถึงตั้งรูปคดีได้ ซึ่งพบว่าจุดอ่อนของชาวบ้านคือกระบวนการเข้าถึงข้อมูลข้อเท็จจริงของคดีทำได้ยาก แต่ชาวบ้านทบียงได้นำมติ กบร.ไปใช้ในการขอเอกสารเพิ่มเติม รวมทั้งต้องสืบค้นภูมิหลังการทำเหมืองแร่ใน จ.พังงาทั้งหมด พบว่าที่ดิน อ.ท้ายเหมืองเกือบทั้งอำเภอเป็นที่ดินเหมืองแร่ ซึ่งมีปรากฏการณ์ทางวิชาการที่น่าคิด คือ มีไม่กี่พื้นที่ที่เป็นเช่นนี้ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่นำศึกษาภูมิหลังในเชิงสังคมวิทยาและเชิงประวัติศาสตร์กฎหมาย เพื่อที่จะนำไปสู่การแสวงหาข้อเท็จจริง กรณีทบียงในการทำงานใช้หลักการสังคมวิทยาในการสืบค้นข้อมูล ใช้หลักการเชิงค้นคว้าทางประวัติศาสตร์กฎหมาย การอ้างอิงเอกสารย้อนหลัง และนำข้อมูลทั้งหลายมารวมกัน

จุดอ่อนของกระบวนการยุติธรรมในกรณีนี้ คือ เรากำลังทำเรื่องที่ดินโบราณ แต่ใช้กฎหมายสมัยใหม่ เพราะฉะนั้นจะต่อกันไม่ติด เพราะกฎหมายใหม่ อย่างเช่นประมวลกฎหมายที่ดินที่เกิดเมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๗ ได้พูดถึงการรับรองสิทธิของประชาชน โดยที่มีกฎหมายจำนวนมากก่อนหน้านี้ก่อนที่จะพูดถึงเรื่องที่ดิน เช่น พรบ.การออกโฉนดที่ดิน ร.ศ.๑๒๗ พรบ.การทำเหมืองแร่ พ.ศ.๒๔๖๔ รวมทั้งกฎหมายเกี่ยวกับป่าทั้งหลายซึ่งมีมาก่อนประมวลกฎหมายที่ดิน ปรากฏว่ากระบวนการแสวงหาข้อเท็จจริงที่ผ่านมาที่ทำให้ชาวบ้านสู้ไม่ได้ เพราะฉะนั้นกระบวนการสืบค้นที่เป็นจุดอ่อนที่ผ่านมา คือ ทุกคนจะมุ่งไปที่การออกโฉนดที่ดิน

ตามประมวลกฎหมายที่ดิน โดยลืมหักการสำคัญเรื่องที่ดินบางประเภทที่มีกฎหมายเฉพาะดูแลอยู่ ซึ่งกว่าจะแกะข้อกฎหมายเสร็จใช้เวลาถึง ๒ เดือนโดยสอบกฎหมายทุกฉบับที่เกี่ยวข้องจนกระทั่งย้อนไปสู่การออกประทานบัตรฉบับแรก

คดีนี้มีประโยชน์ทางวิชาการสูงในแง่การพัฒนานักกฎหมายในเชิงสังคมวิทยากฎหมาย เป็นกรณีศึกษาสำคัญที่นำภูมิหลังทางสังคมวิทยา ภูมิหลังของพื้นที่ ประวัติศาสตร์ทางกฎหมายมาใช้ ซึ่งทำให้การทำคดีของชาวบ้านต้องมาคุยกันแล้วว่า เรื่องของชาวบ้านเป็นเรื่องเก่าแก่ที่มีมายาวนาน แต่การดำเนินคดีนั้นไม่ทำคดีเชิงวิจัย การไม่ทำคดีในเชิงวิจัย การตั้งรูปคดีทั้งหลายจะออกมาภายใต้บริบทของสภาพปัจจุบันซึ่งไม่สอดคล้องกับในอดีตที่เคยเกิดขึ้น เพราะฉะนั้นการสืบค้นข้อมูลที่จะเชื่อมต่อกันไม่สามารถแสดงต่อศาลได้ เพราะว่าคนทำก็ไม่รู้ว่าภูมิหลังเป็นอย่างไร มาถึงเริ่มใหม่ก็มีโฉนดแล้ว ขณะเดียวกันศาลก็เห็นแต่เอกสารสิทธิ์ ไม่ได้เห็นภูมิหลังความเป็นมาของพื้นที่ สภาพสังคมวิทยา ในเรื่องเอกสารประวัติศาสตร์และเอกสารข้อมูลทั้งหลาย เพราะฉะนั้นการทำคดีที่ผ่านมาจึงเป็นไปในลักษณะที่ชาวบ้านจะแพ้เสียส่วนใหญ่ เพราะทำคดีแบบคดีทั่วไปแบบเอกชนทำคดีกัน คดีนี้มีกระบวนการเตรียมคดีประมาณ ๕-๖ เดือนก่อนจะเริ่มฟ้องศาลปกครองได้

ข้อเสนอต่องานวิจัยนี้ การฟ้องคดีปกครอง ศาลสร้างภาระให้กับประชาชนมาก ด้วยการสร้างรูปแบบแบบเดียวกับที่ศาลยุติธรรมเคยใช้ ทั้งที่แนวคิดของศาลปกครองคดีต้องฟ้องง่ายแต่กลับกลายเป็นเรื่องฟ้องคดียาก เพราะทำเอกสารยาก ชาวบ้านไม่สามารถทำได้ ทำให้ต้องพึ่งทนายเท่านั้น

พลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง กรณีนี้มองประเด็นเดียว คือ โฉนดออกโดยมิชอบเหตุที่กล้าตัดสินใจเช่นนั้นเพราะหลังจากเห็นเอกสารฉบับแรกที่แจ้ง ส.ค.๑ แจ้งเมื่อปี พ.ศ.๒๕๑๒ อ้างว่าได้รับซื้อมาจากนายอุทัย เมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๘ ซึ่งยังอยู่ในช่วงสัมปทาน ซึ่งที่ดินสัมปทานเป็นที่ดินของรัฐ เมื่อแจ้ง ส.ค.๑ ที่ดินเกิน ๕๐ ไร่ก็ต้องส่งไปที่กรมที่ดิน ผู้ว่าฯ ต้องได้รับอนุญาตจากกรมที่ดินว่าสามารถให้ความเห็นชอบออกเป็นส.ค.๑ ได้เฉพาะราย แต่ใช้เวลา ๓ ปี เปลี่ยนผู้ว่าฯ ๒ คน ผู้ว่าฯ คนที่ ๒ ออก ส.ค.๑ และออก น.ส.๓ ให้ในวันเดียวกัน เท่านั้นที่ชัดเจนแล้ว

ประการแรก กระบวนการหาข้อมูล เอกสารหลักฐานจากทางราชการนั้น ยากมาก ประการที่สอง ผู้พิพากษาไม่ทำตามพระบรมราชโองการของในหลวงที่ให้ไว้แก่ผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา ที่ให้ไว้เมื่อปี พ.ศ.๒๕๐๔ ความว่า “อย่าใช้กฎหมาย รักษากฎหมาย ควรใช้กฎหมายรักษาความเป็นธรรมตามสภาพความเป็นจริง” ถ้าความเป็นจริงถูกปิดทับ เอาแต่โฉนดขึ้นมา ก็กลายเป็นไม่มีทางชนะเลย

ข้อเสนอต่องานวิจัย คือ ต้องการให้รวบรวมข้อเท็จจริงที่จะทะลุโฉนดขึ้นมาให้ได้ ไม่ว่าที่ไหนก็ตามหากไม่ล้วงถึงข้อเท็จจริงตามที่ในหลวงท่านบอกไว้ ความเป็นธรรมไม่เกิดแน่นอน แต่จะเกิดความเป็นธรรมต่อคนที่ถือโฉนดอย่างเดียว ทั้งนี้ได้เคยพูดไว้เมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๑ ที่สำนักนายกฯ ว่า ถ้าจะชดเชยเงินให้กับผู้ที่เป็นเจ้าของโฉนดที่ออกโดยมิชอบและซื้อต่อๆ กันมาถึงวันนี้ จะต้องใช้เงินประมาณเท่าไร ซึ่งอาจใช้เงินถึง ๖,๐๐๐ ล้านบาท เพราะว่ามีกรออกโฉนดที่ดินโดยมิชอบจำนวนมาก ทั้งที่ดินของรัฐ ที่ดินที่ประกาศหวงห้าม ฯลฯ นั้น ไม่ได้กันที่ดินที่เป็นของชุมชนออกมาเลย ถือว่าผู้ใดที่ไม่ได้มีเอกสารถือครองที่ดินถือว่าเป็นป่าทั้งหมด แต่ความจริงคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้นมีสิทธิ แม้แต่สัตว์ป่า เอกสารนี้จะช่วยให้ผู้พิพากษาได้ใช้ข้อเท็จจริงมาประกอบมากยิ่งขึ้น และถ้าการเมืองไม่บริสุทธ์แล้วจะไม่สามารถดูแลคนจนได้ ยกตัวอย่างที่เขาใหญ่ สำนักงานที่ดินหอบเอกสารหนีแล้วเผาทิ้ง ที่ไทรโยคตะเกียงล้มใส่เอกสาร เพราะฉะนั้นเอกสารวิจัยจะช่วยหาข้อมูลข้อเท็จจริงให้กับประชาชน ต้องอาศัยนักวิชาการ นักกฎหมาย หนายความเข้ามาช่วยรวบรวม จะเห็นได้ว่าในหลายพื้นที่ชาวบ้านอยู่อาศัยมาก่อน จึงเชื่อว่าเอกสารวิจัยเหล่านี้จะมีน้ำหนักต่อศาลได้ กรณีทับยางและคดีอื่นๆ ทำอย่างไรให้การบังคับคดีหยุดไว้ก่อน เพราะฉะนั้นเวลาที่ศาลจะพิจารณาต้องคำนึงถึงสภาพความเป็นจริงของพื้นที่นั้นๆ ด้วย ถ้าทราบใดไม่เอาความเป็นจริงซึ่งหายากประชาชนทั่วไปต้องใช้วิธีหลากหลาย มีกฎหมายก็ต้องเข้าใจในวิธีการด้วย ถ้าเรียบเรียงข้อเท็จจริงให้เกิดขึ้นมาได้ นั่นคือประโยชน์อย่างยิ่ง

พลีษฐ์ ถาวรกล้าเลิศ ในด้านคดีความทับยาง ในส่วนงานวิจัยอย่างน้อยถึงแม้ว่าศาลจะปฏิเสธการรับงานวิจัยในศาลยุติธรรม เพราะศาลเห็นว่างานวิจัยกับโฉนดเป็นคนละส่วนกัน งานวิจัยเป็นเพียงการศึกษาเท่านั้น แต่ในส่วนคดีนี้ถึงที่

สุดไปแล้ว ศาลจึงไม่สามารถรับงานวิจัยนี้มารับฟังได้ แต่อย่างน้อยทำให้ศาลทราบ และเข้าใจกระบวนการต่างๆ ทำให้ศาลสามารถหาช่องทางช่วยเหลือในการออก คำสั่งหรือผ่อนปรนมาตรการต่างๆ เช่น ที่ผ่านมาชาวบ้านที่ถูกออกหมายจับ และ ไปศาล แล้วถูกจับในศาล ศาลให้ประกันตัวมา กรณีนี้ศาลได้ทราบว่ามีงานวิจัย หรือมีการตรวจสอบสิทธิ และมีการฟ้องคดีศาลปกครองอยู่ ศาลจึงพยายามไกล่ เกี่ยกับฝ่ายโจทก์ ซึ่งผลการเจรจาไกล่เกลี่ยทำให้ฝ่ายโจทก์ยอมเลื่อนการบังคับ คดีออกไปอีก ๕ เดือน เพื่อให้ฝ่ายจำเลยหรือผู้ถูกจับหาที่อยู่ใหม่ได้ กรณีนี้ทำให้ ศาลทราบและเข้าใจว่า ชาวบ้านมีปัญหา หรือมีการศึกษา หรือกำลังทำอะไรอยู่ บ้าง ถึงแม้ว่าในส่วนกระบวนการศาลยุติธรรมและศาลปกครองจะเป็นคนละส่วน กัน เพราะศาลยุติธรรมเห็นว่า ศาลปกครองเป็นกระบวนการที่กำลังอยู่ในการ พิจารณา ซึ่งยังไม่แน่ว่าสุดท้ายศาลปกครองจะมีการเพิกถอนโฉนดที่ดินหรือไม่ ใน ขณะเดียวกันศาลยุติธรรมมีคำพิพากษาแล้วว่า ฝ่ายจำเลยอยู่โดยการละเมิดสิทธิ ของฝ่ายโจทก์ และศาลยุติธรรมมีคำพิพากษาถึงที่สุดไปก่อนแล้ว ศาลจึงต้องฟัง คำพิพากษาคดีดังกล่าวไว้ก่อน ซึ่งบางคดีมีการถึงที่สุดในศาลชั้นต้น บางคดีมีการ อุทธรณ์ บางคดีมีการฎีกาถึงที่สุด บางกรณีเป็นการทำสัญญาประนีประนอมยอม ความระหว่างคู่ความ จึงเสมือนว่าคู่ความตกลงร่วมกันเองที่จะทำตามสัญญาเช่น นั้น และไม่มีฝ่ายใดอุทธรณ์และฎีกาขึ้นไป ทำให้คดีถึงที่สุด ในส่วนศาลยุติธรรมก็ มองว่าเมื่อคดีถึงที่สุดแล้วก็ต้องฟังไว้ก่อน ส่วนศาลปกครองผลจะเป็นอย่างไรก็ต้อง รอให้ศาลปกครองมีมติหรือคำพิพากษาออกมาก่อน ถ้ามีคำพิพากษาอย่างไรแล้ว ก็สามารถยื่นเรื่องต่อศาลยุติธรรมได้ ซึ่งศาลก็จะมีการเปลี่ยนแปลงตามศาล ปกครองอีกทีหนึ่ง และพยายามช่วยเหลือชาวบ้านในการผ่อนปรน เช่น กรณีที่ชาว บ้านไปถึงศาลโดยไม่มีทนายความไป ท่านก็ช่วยขยายเวลาให้เพื่อให้มีทนายความ มาผ่อนในการดำเนินคดี นอกจากนี้ศาลยังช่วยไม่ให้ชาวบ้านถูกขัง ซึ่งเป็นส่วน หนึ่งของงานวิจัยที่ทำให้ศาลเข้าใจในหลักการและกระบวนการ รวมทั้งเนื้อหา ความเป็นมาของคดีมากขึ้น

พ.ต.ท.ประจักษ์ วงศ์ศรีสิน เปรียบเทียบคดีที่สุราษฎร์ธานี มีชาวบ้านเข้าไป อยู่ในพื้นที่สวนปาล์มที่เขาคิดว่า เป็นที่ที่เป็นของรัฐ อยู่มาวันหนึ่งนายทุนนำ น.ส.

๓ ไปดำเนินคดีกับชาวบ้านซื้อหาบุกรุก ขณะนั้นชาวบ้านร้องให้กรมสอบสวนคดีพิเศษเข้าไปช่วยในส่วนของพยานหลักฐาน เพราะชาวบ้านคิดว่า การได้มาซึ่ง น.ส. ๓ นั้น ได้มาโดยมิชอบ ซึ่งในขณะนั้นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมซึ่งเป็นอดีตผู้พิพากษาเห็นด้วยกับการที่จะเข้าไปช่วยเรื่องพยานหลักฐาน ถ้าคนที่ได้มาโดยเอกสารสิทธิ์ได้มาโดยมิชอบ เขาก็ไม่มีสิทธิ์ที่จะมาฟ้องใครได้เลย รวมทั้งชาวบ้านด้วย ซึ่งการรวบรวมพยานหลักฐานได้ข้อมูลเชิงลึกมากในเรื่องภาพถ่ายทางอากาศ เรื่องพยานบุคคล คนที่กระทำผิดก็งานต่อหลักฐานว่าเขาออกเอกสารไปโดยเขียนข้อความที่เป็นเท็จ และออกเอกสารสิทธิ์ให้บุคคลเหล่านี้ไปโดยมิชอบจริง จากที่ได้ไปเบิกความในศาลก็ได้แสดงพยานหลักฐานต่างๆ จนมั่นใจว่า เอกสารสิทธิ์นั้นศาลต้องมองว่ามีชอบแน่ แต่ในที่สุดเมื่อคำพิพากษาออกมา ศาลไม่ได้นำเอาหลักฐานนี้มาพิจารณาเลย ท่านมองเรื่องเอกสารสิทธิ์เป็นหลัก และบอกว่ากระบวนการในการเพิกถอนเป็นเรื่องของฝ่ายรัฐที่ต้องไปดำเนินการในฝ่ายรัฐเอง เพราะฉะนั้นในเมื่อเอกสารสิทธิ์ยังไม่ได้เพิกถอน เมื่อข้อเท็จจริงพบว่าชาวบ้านไปอยู่ในพื้นที่ชาวบ้านก็ถือว่าเป็นผู้กระทำผิด และตัดสินลงโทษไปหนึ่งปีครึ่ง ประเด็นนี้ชัดเจนกว่าทับบาง เพราะว่ากรณีทับบางยังเป็นแค่งานวิจัย แต่กรณีนี้มีพยานหลักฐานที่ชัดเจนมาก แต่ศาลไม่ได้นำมาพิจารณาเลย ซึ่งในกระบวนการแจ้งความบุกรุกนั้นมองว่า ชาวบ้านก็ต้องการโต้แย้งสิทธิ์ว่าคนที่มาฟ้องเขาไม่มีสิทธิ์ เพราะได้เอกสารสิทธิ์มาโดยมิชอบ ซึ่งเป็นประเด็นเดียวกัน จึงอยากเสนอว่า ควรมองถึงภูมิหลังให้ลึกลงไปว่า คนที่มาฟ้องนั้นมีสิทธิในที่ดินหรือไม่

พลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง กรณีนี้ที่ดินจังหวัดเคยมีหนังสือถึงกรมที่ดินให้ตรวจสอบการออกเอกสารสิทธิ์ กรมที่ดินมีหนังสือเมื่อปี ๒๕๓๐ ว่า ที่ดินนี้ออกเอกสารสิทธิ์โดยชอบด้วยกฎหมายแล้ว

ช่วงที่เป็นประธานอนุกรรมการตรวจสอบการออกหนังสือแสดงสิทธิในที่ดินของรัฐ อ.ท้ายเหมือง ได้มีการตรวจสอบเอกสารสิทธิ์ ซึ่งพบประเด็นสำคัญว่า ตอนที่นายจิ้มตามไปแจ้งผู้ว่าฯ ขอผ่อนผันออก สค.๑ เมื่อปี ๒๕๑๒ และได้รับอนุญาตเมื่อปี ๒๕๑๕ นั้น ได้อ้างว่า ได้ซื้อที่ดินมาจากนายอุทัย เมื่อปี ๒๔๙๖ ซึ่งขณะนั้นอยู่ในสัญญาสัมปทาน ซึ่งจะหมดอายุสัญญาในปี ๒๕๐๒ แต่นายจิ้มตามไม่ได้

เกี่ยวข้องเลย ซึ่งผู้ว่าฯ ก็เห็นชอบ และส่งเรื่องมาที่กรมที่ดิน กรมที่ดินเห็นชอบ และตอบไปในวันนั้น (เมื่อปี ๒๕๔๕) และออกเป็น นส.๓ ในวันเดียวกัน แล้วจึงออกโฉนดในปี ๒๕๒๑ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า กรมที่ดิน ไม่ได้มีการตรวจสอบสิทธิตามประมวลกฎหมายที่ดินในมาตรา ๕ เรื่องการแจ้ง สค.๑ ว่าเกิดขึ้นจริงหรือไม่ เมื่อขึ้นศาลก็ไม่ได้พิจารณาว่าเบื้องหลังการออกโฉนดนั้นถูกต้องหรือไม่ เหตุที่ศาลเห็นว่าถูกต้องเนื่องจากเป็นเอกสารหลักฐานที่ออกโดยรัฐ ซึ่งเป็นปัญหาที่สำคัญมากของประเทศไทยในขณะนี้

กิตติศักดิ์ ปกติ ปัญหานี้เป็นปัญหาซับซ้อนและมีแบบฉบับที่มีข้อสงสัยว่ามีการนำที่ดินของรัฐมาออกโฉนด เนื่องจากเอกสารสิทธิ์ต่างๆ มีสถานะไม่แจ้งชัด มีความพัวพันกับกฎหมายเก่า และมีเวลาสืบเนื่องมายาวนาน ซึ่งปัญหาใหญ่ที่มีตามมา คือ ปัจจุบันที่ดินมีราคาแพง มีการแสวงหาประโยชน์ทางธุรกิจมาก ทำให้เกิดพลังที่มองไม่เห็นที่ทำให้กฎหมายไม่สามารถทำหน้าที่ได้

สุรพล สิ้นธนูวา กรณีนี้หนายผิด แต่น่าจะเป็นนายที่ติดต่อเองไม่ใช่หนายของสภาพนายความ หรือหนายอาสาที่อยู่ในแผนกช่วยเหลือประชาชนทางกฎหมาย ทั้งนี้ในกรณีที่ชาวบ้านต้องการความช่วยเหลือสามารถติดต่อที่สภาพนายความหรือประธานสภาพนายความทุกจังหวัดได้ หากนายกระทำผิดสามารถยื่นถอดถอนใบอนุญาตนายได้

กรณีนี้ข้อเท็จจริงใจทักฟ้องว่า เป็นเจ้าของที่ดินมีโฉนด จำเลยทำสัญญาเช่าที่ดิน ๓ ปี การยอมรับในเรื่องสัญญาเช่า มักสู้ยาก ต้นเหตุ คือ การออกเอกสารสิทธิ์ไม่ชอบ ต้องฟ้องศาลปกครองให้เพิกถอนโฉนดที่ดิน

กิตติศักดิ์ ปกติ การพิจารณาโครงสร้างองค์กรทนายความ เสนอให้ออกกฎหมายที่ให้อำนาจในการควบคุมทนายความมากขึ้น เก็บค่าธรรมเนียมมากขึ้น และสภาพนายความต้องร่วมรับผิดชอบในกรณีที่ทนายความไม่สามารถรับผิดชอบหรือล้มละลาย

ที่ดินแปลงนี้ตกอยู่ในฐานะเป็นที่ดินรกร้างว่างเปล่าหรือไม่ และถ้ายังอยู่ในฐานะที่ดินรกร้างว่างเปล่าเรื่อยมาโดยที่มีการขออาชยบัตรนั้น จะไปขอหนังสือแสดงสิทธิและอ้างขอสิทธิในที่ดินอย่างอื่นได้หรือไม่ ซึ่งฝ่ายหนึ่งเห็นว่า หากเป็น

ที่รกร้างว่างเปล่าเดิม ใครเริ่มทำกินก่อน ถ้าทำเป็นที่ไรที่สวนอยู่ครบ ๑๐ ปีก่อนมี การประกาศกฎหมายที่ดิน ก็จะมีสิทธิไปขออนุญาตหนังสือแสดงสิทธิครอบครอง และ สิทธิในที่ดินต่อมาได้ แต่อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า ทำไม่ได้ เนื่องจากมีการขอจับจองใน ฐานะที่เป็น การขออาศัยบัตรหรือประทานบัตรตั้งแต่ปี ๒๔๖๑ ตามพระราชบัญญัติ การทำเหมืองเมื่อปี รศ.๑๒๐ แก้ไขปี ๒๔๖๑ และแก้ไขเพิ่มเติม ปี ๒๔๘๓ และ ๒๕๑๐ ในเวลาต่อมา แสดงให้เห็นว่ารัฐถือสิทธิ ถึงแม้จะเป็นที่รกร้างว่างเปล่าก็ เป็นที่รกร้างว่างเปล่าที่รัฐให้ประทานบัตรและมีเจตนาที่จะให้ถือเอาเป็นของรัฐ เพราะฉะนั้นนำไปออกเป็นหนังสือแสดงสิทธิหรือออก หนังสือสิทธิในที่ดินอย่าง ใดอย่างหนึ่งไม่ได้ ซึ่งเป็นปัญหายุ่งยากและการโต้แย้งในประเด็นนี้ยังไม่สิ้นสุด

ที่ดินแปลงนี้เป็นของรัฐหรือเอกชนมีสิทธิได้ ถ้าเป็นที่ของรัฐสามารถเพิก ถอนโฉนดได้ หากเป็น ที่เอกชนมีสิทธิได้ตั้งแต่ต้นและยังคงมีสิทธิเรื่อยมา รัฐก็ไม่ ได้ตัดสิทธินี้และมีการขออนุญาต ก็ต้องเคารพสิทธินั้นและหากยังไม่ถูกเพิกถอน โฉนดก็ยังคงได้รับประโยชน์จากข้อสันนิษฐานทาง กฎหมาย กรณีปัญหานี้ต้อง พิจารณาตามข้อเท็จจริงว่าเป็นลำดับอย่างไร

กรณีที่ชาวบ้านเข้าไปอยู่ในที่ดินโดยอาศัยสิทธิที่มีอยู่เดิม หรืออาศัยอำนาจ ต่างคนต่างเข้าไป อาศัยอยู่ทำกิน ก็ต้องพิจารณาตามข้อเท็จจริง

ถึงแม้ว่าประชาชนจะไปอยู่โดยไม่มีสิทธิ ถ้าเขาอยู่โดยถือสิทธิของตนเอง และอยู่มาตั้งแต่หลังปี พ.ศ.๒๕๑๐ จนกระทั่งเกิดสภาพเป็นชุมชน เขาจะอ้างสิทธิ ชุมชนตามรัฐธรรมนูญอย่างหนึ่งอย่างใดได้หรือไม่ และจะเป็นข้อถกเถียงว่า ชุมชน นี้จะเป็นชุมชนท้องถิ่น ชุมชนดั้งเดิม และเขาควรมีสิทธิอยู่อาศัย และหากเป็นที่ดิน ของรัฐเขาก็ควรมีสิทธิใช้ประโยชน์และร่วมจัดการที่ดินของรัฐร่วมกับหน่วยงาน ของรัฐด้วย จึงเป็นปัญหาที่ทับซ้อนกันอยู่

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ ผู้ที่ถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน ช่วงที่ยื่นขออนุญาตเอกสาร สิทธินั้นมีหลักฐานภาพถ่ายทางอากาศชี้ชัดว่า ก่อนปี ๒๕๑๐ ที่ดินนั้นไม่มีผู้ครอบ ครอง ทีมวิจัยจึงสันนิษฐานค่อนข้างชัดเจนว่า การยื่นขออนุญาตเอกสารสิทธิ์และการ อ้างครอบครองที่ดินมาก่อนเป็นการให้ข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง คนที่อยู่มาก่อนและอยู่ มานานกว่า คือ ชาวบ้าน แต่ไม่ได้ใช้สิทธิในการยื่นขอเอกสาร

กิตติศักดิ์ ปรกติ กรณีนี้มีการทำนาในที่ดินนั้น แต่ยากที่จะบอกได้ว่าเริ่มทำนาตั้งแต่เมื่อไหร่ หากในระยะเวลาที่เกิดสงครามถ้าอ้างว่ามีการทำนาหลังปี ๒๔๘๔ ซึ่งเป็นปัญหาข้อเท็จจริง ประเด็นภาพถ่ายทางอากาศไม่ปรากฏการถือครองทำประโยชน์ ถ้าบอกว่าทำนาเลี้ยงวัวก็จะเป็นข้อโต้แย้งที่สามารถโต้แย้งได้

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ พื้นที่ที่อ้างว่าทำนานั้นจะอยู่บริเวณด้านล่างและมีบริเวณไม่มาก ส่วนพื้นที่พิพาทจะอยู่ในแนวถนน ซึ่งช่วงนั้นยังไม่ได้ใช้ประโยชน์ จึงเป็นประเด็นที่ชาวบ้านอ้างว่า มีการขออนุญาตเอกสารโดยไม่ได้ครอบครอง

พลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง ช่วงที่มีการตรวจสอบได้มีการตรวจสอบกรมที่ดิน ซึ่งกรมที่ดินอ้างว่า ระหว่างช่วงที่ไม่ได้ทำเหมืองเป็นที่รกร้างว่างเปล่า ราษฎรมีสิทธิเข้าไปจับจองได้ จึงยืนยันไปว่า ถ้าเป็นที่ดินรกร้างว่างเปล่าก็เป็นเช่นนั้น แต่การแจ้ง สค.๑ ที่ไปแจ้งกับผู้ว่าฯ เมื่อปี ๒๕๑๒ อ้างว่าซื้อมาจากนายอุทัยเมื่อปี ๒๔๙๖ ซึ่งยังอยู่ในระยะสัมปทานจนถึงปี ๒๕๐๒ ทั้งนี้ นายจิมตามไม่ได้มีความเกี่ยวข้องเลย การต่ออายุสัมปทานต้องต่อล่วงหน้า แต่นายอุทัยป่วยจึงไม่ได้ไปต่อเมื่อสัมปทานหมดจึงไปต่ออายุ แต่ต้องแพ้เนื่องจากนายจิมตามยื่นก่อน ๗ วัน และได้เป็นความกับนายจิมตาม ซึ่งนายจิมตามได้สัมปทานเมื่อปี ๒๕๐๙ ที่บริเวณนั้นจึงไม่ใช่ที่ดินรกร้างว่างเปล่า แต่เป็นที่สัมปทาน และในสัญญายังระบุว่าหากหมดอายุสัมปทานให้เกลี่ยที่ดินสำหรับใช้ทำประโยชน์ต่อไป

กรณีนี้ชาวบ้านอยู่มาก่อนตั้งแต่เริ่มทำเหมือง และมีคนเพิ่มเติมเข้ามาภายหลังมากขึ้น ซึ่งในช่วงปี พ.ศ.๒๕๐๒-๒๕๐๙ ที่ดินนั้นเป็นที่ดินของรัฐที่รกร้างว่างเปล่า เพราะฉะนั้นชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงมีสิทธิในที่ดิน แต่ไม่ได้มีสิทธิก่อนปี ๒๔๙๗ จึงไม่ได้ไปแจ้งสิทธิ ส่วนผู้ที่อยู่ก่อนปี ๒๔๙๗ ก็เป็นผู้ที่อยู่ในที่สัมปทานทั้งหมด ดังนั้นนายจิมตามมีการแจ้งเท็จ จึงไม่เกิดสิทธิตามมาตรา ๕ ประมวลกฎหมายที่ดิน

กิตติศักดิ์ ปรกติ ปัญหาที่เป็นหัวใจก็คือ ที่ดินแปลงนี้หากเป็นที่ดินของรัฐก็ต้องดำเนินการเพิกถอนให้เป็นที่ดินของรัฐ ซึ่งฝ่ายที่เกี่ยวข้องบอกว่า ออกโดยชอบแล้ว จึงเหลือทางออกเพียงการเวนคืนเท่านั้น

จันทิมา ธนาสว่างกุล สิ่งที่จะแก้ไขปัญหาคือ ๑) เสนอเข้าไปที่อธิบดีกรมที่ดินเพื่อเพิกถอนเอกสารสิทธิ์ แต่อธิบดีไม่ดำเนินการ เนื่องจากเมื่อสาวเรื่อง

ไปจะพบการทุจริตคอร์รัปชัน อาจเกี่ยวข้องกับข้าราชการหรือผู้ใหญ่ที่เกี่ยวข้อง จึงยืนยันว่ากระบวนการนั้นชอบแล้วเพื่อตัดปัญหา แต่ถ้ามีแรงกดดันหรือสร้าง ความกดดันในฝ่ายบริหาร หรือนโยบายของรัฐชัดเจนก็สามารถใช้ช่องทางฝ่าย บริหารเข้าไปได้ ๒) ศาล ทั้งศาลปกครองและศาลยุติธรรม ประเด็นนี้พิพาทด้วย เอกสารสิทธิ สิ่งที่เป็นจุดอ่อนของศาลในแง่กระบวนการคือ เมื่อเกิดข้อพิพาทเรื่อง ที่ดินมักจะมองประเด็นการพิสูจน์สิทธิ สุดท้ายนักกฎหมายถูกตีกรอบที่ว่า เอกสาร สิทธินั้นชอบหรือไม่ อย่างไร แล้วจะฟังเอกสารหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นหลัก เวลา ที่พูดเรื่องข้อเท็จจริงที่มาจากชาวบ้านทั้งการบอกเล่า ภาพถ่าย ฯลฯ ซึ่งเอกสารที่ ปรากฏในเชิงประวัติศาสตร์และเชิงสังคมวิทยา หรือแม้แต่ประเด็นสิทธิชุมชนนั้น ในศาลยุติธรรมยังอ่อนด้อยด้วยวิธีคิดนี้ ดังนั้นจึงต้องเปิดใจหากมีข้อเท็จจริงตาม ที่ที่มิวิจัยได้นำเสนอซึ่งจะเป็นการทำลายศาลยุติธรรมว่า จะมองประเด็นปัญหา เหล่านี้อย่างไร ประเด็นเรื่องชุมชน หรือในข้อเท็จจริงมีการพอกที่ดิน เป็นกระบวน การทางสังคมซึ่งเป็นปัญหาที่ซับซ้อนและศาลจะไปถึงประเด็นเหล่านี้หรือไม่

งานวิจัยนี้หากมีโอกาสเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมและใช้ในการต่อสู้ทางศาล ด้วย ต้องมีประเด็นสิทธิชุมชน การเข้าไปอยู่ก่อน การออกเอกสารสิทธิมีการแจ้ง เท็จหรือไม่ ซึ่งศาลยุติธรรมต้องเปิดใจรับฟังสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เพียงฟังจากเจ้าหน้าที่ ที่ดินเท่านั้น แต่หากจะเข้าสู่ศาลปกครองต้องสู้ด้วยคำสั่งที่จะเพิกถอนคำสั่งเจ้า หน้าที่ที่ออกโฉนดที่ดิน ซึ่งต้องใช้ข้อเท็จจริงในทำนองเดียวกัน และน่าจะมีแนวทาง ที่เป็นไปได้มากกว่า

ประเด็นนี้เป็นกระบวนการทางปกครองที่กระทบสิทธิของชาวบ้านผู้อยู่ อาศัย คนที่มารับสัมปทานเป็นเพียงสิทธิเก็บกินเท่านั้น แต่ไม่ได้อยู่บนพื้นฐานสิทธิ ครอบครองและกรรมสิทธิ์ ดังนั้นสิทธิในการแจ้งขอกออกโฉนดในที่ดินนั้นใน กระบวนการขอสัมปทานต่อส่งมอบที่ดินคืนรัฐหรือไม่ อย่างไรก็ตาม ต้องมี กระบวนการยืนยันว่าจะคืนที่ดินนี้แก่รัฐ ไม่ใช่ใช้สิทธิเก็บกินไปสู่การแจ้งครอบ ครอบ ถ้ามองประเด็นกฎหมายเหล่านี้ชัดเจนที่ดินเหล่านี้ยังเป็นที่สาธารณประโยชน์ และเป็นทรัพย์สินสมบัติของแผ่นดิน

กิตติศักดิ์ ปรกติ ผู้ถือสัมปทานจะมาแจ้งเป็นผู้ครอบครองสิทธิพร้อมกันไม่ได้ เพราะว่าการถือสัมปทานเป็นการถือแทนรัฐ เพราะฉะนั้นเมื่อยังไม่เปลี่ยนแปลงลักษณะการยึดถือจะมาอ้างว่าเป็นผู้ครอบครองที่ดินและขอ สค.๑ จึงเป็นการกระทำที่ไม่ชอบ ซึ่งเป็นประเด็นข้อกฎหมายที่เท่าที่ผ่านมายังไม่มีคำพิพากษาที่ตัดสินในแนวนี้ ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าคิด

พลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง ในกรณีนี้นายจิมตามไม่ได้ใช้สิทธิของสัมปทานไปแจ้ง สค.๑ เพราะสิทธิของนายจิมตามในสัมปทานเกิดขึ้นปี ๒๕๐๙ แต่การแจ้งครอบครองต้องแจ้งตั้งตั้งแต่ปี ๒๕๔๗ เขาจึงอ้างว่าซื้อที่ดินจากนายอุทัยตั้งตั้งแต่ปี ๒๕๔๖ แต่จากหลักฐานช่วงนั้นยังเป็นที่ดินสัมปทานของนายอุทัย ดังนั้นจึงเป็นการแจ้งเท็จอย่างชัดเจน

วัลลภา ทองงาม เคยมีคำพิพากษาศาลปกครองสูงสุด คดีหมายเลขแดงที่ ป.๓๐๓/๔๙ เป็นเรื่องการฟ้องเจ้าพนักงานที่ดินตะกั่วป่า ศาลได้เคยวินิจฉัยว่า ประทานบัตรเป็นเพียงหนังสือสำคัญที่ออกให้เพื่อทำเหมืองภายในเขตที่กำหนดเท่านั้น ไม่ใช่หนังสือที่แสดงสิทธิในที่ดินตามมาตรา ๗๓ (๓) แห่ง พรบ.แร่ พ.ศ. ๒๕๑๐ ผู้ฟ้องคดีจึงมีอาจอ้างสิทธิครอบครองโดยประทานบัตรได้ ศาลจึงมองว่าผู้ถือประทานบัตรมีสิทธิในเขตเหมืองแร่เฉพาะแต่ที่ดินที่ขุดเอาเหมืองแร่เท่านั้น หรือมีแร่ที่ไม่สมบูรณ์พอที่จะเปิดทำเหมืองแร่ในระหว่างอายุประทานบัตร แต่ทั้งนี้เมื่อสิ้นอายุประทานบัตรไม่ถือว่าได้มาซึ่งสิทธิครอบครอง

กิตติศักดิ์ ปรกติ ข้อโต้แย้งในเรื่องนี้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงกฎหมายหลายตอน กฎหมายทำเหมืองแร่มากแห่งก็คือ การทำเหมืองแร่ รศ.๑๒๐ ต่อมาแก้ไขให้เป็นระบบอีกครั้งในปี ๒๕๖๑ ซึ่งเป็นปีเดียวกับการเริ่มให้สัมปทานเหมืองแร่ที่ดินแปลงนี้ ซึ่งยังไม่มีการกำหนดว่าถ้าประทานบัตรหมดอายุที่ดินนั้นให้ถือเป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขในปี ๒๕๔๔ ในกฎหมายเหมืองแร่ฉบับที่ ๖ โดยแก้ไขในมาตรา ๔๒ ว่า ถ้าหากประทานบัตรหมดอายุ ให้ถือว่าที่ดินแปลงนี้ไม่ว่าจะมีใครครอบครองทำกินอยู่หรือไม่ให้ถือว่าเป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน กรณีนี้จะไปตัดสิทธิที่จะอ้างสิทธิตามกฎหมายในกฎหมายตราสามดวงในกรณีที่เป็นที่ที่บ้านที่สวนทำกินอยู่ในเขตประทานบัตร

ถ้ามองจากแง่มุมของฝ่ายรัฐ รัฐถือว่าที่ดินนี้ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรณี โลหะกิจ หรืออะไรก็ตาม ก็ถือทรัพย์สินนี้เป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน ซึ่งจะมีปัญหาโต้แย้งกันได้ต่อมาว่า ยังมีฐานะเป็นที่รกร้างว่างเปล่าได้หรือไม่ แต่จะไม่เป็นที่รกร้างว่างเปล่าของผู้ถือประทานบัตร เพราะผู้ถือประทานบัตรนั้นเป็นผู้อาศัยสิทธิของแผ่นดินถือแทนแผ่นดินอยู่ จะอ้างการครอบครองไม่ได้ และจะนำเอาสิทธิไปแสดงต่อเจ้าหน้าที่ที่ดินซึ่งจะรับโอนสิทธิต่อมาไม่ได้ จึงนำไปสู่การเพิกถอนการออกโฉนดทั้งหมด

ศักดิ์ณรงค์ มงคล กรณีนี้ชาวบ้านฟ้องศาลปกครองให้กรมที่ดินมีการดำเนินการแก้ไขปัญหา เนื่องจากเห็นว่ามีความล่าช้า แต่ไม่ได้ฟ้องเพื่อเพิกถอนโฉนดโดยตรง จากประเด็นที่มีการตั้งไว้ว่า นายจิมต๋ามมีสิทธิมากแค่ไหนนั้น ค่อนข้างไล่เรียงข้อเท็จจริงได้ยาก แต่ชาวบ้านได้มีการทำงานในเรื่องนี้อย่างละเอียดและยาวนานมาก เป็นการทำงานของผู้เดือดร้อน และต้องช่วยตัวเอง ฐานการทำคดีในเรื่องข้อเท็จจริงจึงช่วยได้มาก ในแง่ของข้อกฎหมายเมื่อพิจารณาข้อเท็จจริงแล้วเชื่อว่า ที่ดินยังเป็นของรัฐอยู่ต่อเนื่องมาไม่เคยขาดตอน เนื่องจาก

๑) ที่ผ่านมารัฐได้หวงกั้นที่ดินนั้นมาโดยตลอด ซึ่งการให้สัมปทานเหมืองแร่เป็นการหวงกั้นแบบหนึ่ง และกฎหมายเหมืองแร่ก่อนหน้านั้นก็ยืนยันว่า รัฐมีอำนาจให้สัมปทานที่ดิน ทุกครั้งที่มีการต่ออายุสัมปทาน ไม่เพียงโลหะกิจเท่านั้นที่มีอำนาจในการพิจารณา แต่กรมป่าไม้ หรือเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ก็ต้องเข้ามาดูพื้นที่ และให้ความเห็นว่าจะให้สัมปทานหรือต่ออายุหรือไม่ และใน พรบ.แร่ พ.ศ.๒๕๔๓ ระบุชัดเจนว่า ไม่ว่าที่ดินที่ให้สัมปทานแร่จะเป็นของรัฐหรือเอกชนก็ตาม ให้ถือว่าที่ดินเมื่อสิ้นสุดสัมปทานให้ตกเป็นของรัฐทั้งหมด ดังนั้นการนำที่ดินไปแจ้งออก สค.๑ และออกเป็นโฉนดจึงทำไม่ได้

๒) ข้อพร่องของข้ออ้างนายจิมต๋ามเกี่ยวกับพฤติการณ์ เช่น ก่อนแจ้งการครอบครองได้มีข้อพิพาทกับนายอุทัยในการแย่งขอประทานบัตร นายจิมต๋ามบอกว่าที่ดินนั้นเป็นของหลวง และสุดท้ายนายอุทัยไม่ได้สัมปทานเนื่องจากบริษัทขาดคุณสมบัติ นายจิมต๋ามจึงได้สัมปทานไป ซึ่งจะเห็นได้ชัดว่ามีความขัดแย้งกับสิ่งที่นายจิมต๋ามอ้างว่า ชื่อที่ดินต่อมาจากนายอุทัย เป็นต้น

๓) ภาพถ่ายทางอากาศไม่ได้แสดงให้เห็นการครอบครองตามที่นายจัมตามอ้าง มีเพียงคนงานเหมืองที่ครอบครองตามเรื่องตามราว

จุดยืนการต่อสู้ของชาวบ้านไม่ได้คิดจะเอาที่ดินนั้นมาเป็นของตนเอง พวกเขาอ้างเป็นผู้เสียหายตามฐานสิทธิชุมชน และฐานจากสิทธิส่วนตัวที่ได้รับผลกระทบ มีสิทธิที่จะอาศัยอยู่ในที่ดินของรัฐได้ เพราะฉะนั้นจึงฟ้องเพื่อให้เกิดการดำเนินการเพิกถอนเอกสารสิทธิ์ที่ออกไม่ชอบ ให้รัฐตั้งกรรมสิทธิ์นั้นมาจัดการเอง เพื่อประโยชน์ของชุมชน ไม่ได้เป็นการฟ้องเพื่อตัวเองโดยตรงเพื่อให้ได้เอกสารสิทธิ์

ฝ่ายรัฐ โดยกรมที่ดินได้ต่อสู้ว่า กระบวนการในการออกเอกสารสิทธิ์นั้นชอบ มีการแจ้ง สค.๑ ตามที่มีการขออนุญาตผ่อนผันจากผู้ว่าฯ เมื่อได้สค.๑ แล้วไปขอออก นส.๓ และออกโฉนดในเวลาต่อมา แต่สิ่งที่กรมที่ดินไม่ได้เข้าไปดูคือ เนื้อหาของกระบวนการออกเอกสารสิทธิ์นั้นไม่ชอบ และอ้างว่า เหตุที่กรมฯ ไม่ปฏิบัติตาม กพร.เนื่องจาก กรมที่ดินมีอำนาจโดยตรงโดยอธิบดีกรมที่ดิน แต่ความเห็นจาก กพร.เป็นคำสั่งเชิงนโยบายไม่มีผลบังคับทางกฎหมาย

กิตติศักดิ์ ปรกติ ขอให้ภาคีนี้เป็นคดีรูปแบบตัวอย่าง เนื่องจากจะมีคดีในทำนองเดียวกันอีกมาก ประเด็นที่น่าสนใจนำมาอภิปรายต่อ คือ คดีนี้อยู่ในฐานะที่ทนายธรรมดาในจังหวัดหนึ่งๆ จะสามารถค้นคว้าหียบยกขึ้นเป็นข้อต่อสู้ในศาลได้หรือไม่ หรือจำเป็นต้องมีระดับ กพร. หรือกรรมวิธีการสภาฯ ที่จะไปค้นข้อมูลเพื่อมาต่อสู้ได้ หรือว่าคดีแบบนี้ขึ้นศาลยุติธรรมไม่พอ จำเป็นต้องขึ้นศาลปกครองด้วย เป็นต้น

สมชาย ว่องไวเมธิ เคยเข้าไปตบคณะกรรมการสิทธิฯ เกี่ยวกับผู้ที่ต่อสู้ด้านสิทธิมนุษยชน ซึ่งมีการสะท้อนว่ากระบวนการยุติธรรมไม่ค่อยให้ความยุติธรรมกับพวกเขา ทั้งตำรวจ อัยการ และศาล เมื่อคดีเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนเข้าไปสู่กระบวนการยุติธรรม มักถูกดำเนินการในลักษณะที่ไม่ได้รับความเป็นธรรม เช่น การไม่ให้ประกันตัว ในการพิจารณาคดีก็มักถูกตัดสินด้วยความรวดเร็ว เจ้าหน้าที่ในกระบวนการยุติธรรมเป็นเครื่องมือของนายทุน เป็นต้น

ดังนั้นจึงมีความเห็นว่า ทุกภาคส่วนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขกระบวนการยุติธรรม ทุกคนทราบดีว่า ข้อเท็จจริงประชาชนทำกินอยู่ดั้งเดิม หาก

มีกรณีลักษณะนี้ขึ้นมา ทุกส่วนในกระบวนการยุติธรรมต้องมีการประชุมร่วมกัน เพื่อหาทางแก้ไข เมื่อข้อเท็จจริงปรากฏในชั้นไต่สวนหากประชาชนเดือดร้อนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนั้นๆ ต้องรีบเข้าไปแก้ไข ไม่ใช่ปล่อยให้ชาวบ้านต่อสู้คดีกันเอง

คมสัน โพธิ์คง ในกระบวนการแสวงหาข้อเท็จจริงค่อนข้างซับซ้อนมาก แต่ชาวบ้านสามารถค้นหาเอกสารหลักฐานที่ค่อนข้างสมบูรณ์ โดยเข้าไปขอค้นจากหน่วยงานราชการในพื้นที่ เช่น ทรัพยากรธรณีเหมืองแร่ คดีเหล่านี้มีมาก แต่ชาวบ้านไม่สามารถต่อสู้ได้ เนื่องจากไม่สามารถแสวงหาหลักฐานได้ ถ้าหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลหลักฐานราชการ เอกสารนี้จะใช้ไม่ได้และเสียหายในอนาคต เช่น ปลวกกิน เป็นต้น ทั้งที่เป็นเอกสารสำคัญ ดังนั้นต้องมีหน่วยงานเฉพาะกิจที่เข้าไปรวบรวม ทำสำเนา เป็นฐานข้อมูลไว้ในทุกหน่วยก่อนเอกสารจะหายไป ซึ่งหากรวบรวมไว้จะเป็นพยานหลักฐานสำคัญสำหรับหลายคดี

ในการฟ้องคดีนี้มีความประหลาดในระบบราชการเนื่องจากเป็นคดีที่รัฐให้เงินเอกชนไปฟ้องที่ดินนำมาคืนรัฐ ไม่ใช่คดีปกติ เนื่องจาก มติกรม. ให้ใช้เงินกองทุนยุติธรรมให้ชาวบ้านนำเงินไปฟ้องหน่วยงานของรัฐรวมทั้งนายกฯ เพื่อนำที่ดินที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีอำนาจในการเพิกถอนแต่ไม่ทำหน้าที่นำมาฟ้องคืนรัฐ ในข้อเท็จจริงพบว่า นายกรัฐมนตรีในสมัยนั้นมีคำสั่งให้กรมที่ดินดำเนินการตามมติ กพร. แต่มีข้อโต้แย้งจนต้องนำเข้าสู่ ครม. และมีการยืนยันโดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยว่า ทำไม่ได้ เพราะออกโดยชอบแล้ว และกรมฯ ไม่ยอมเพิกถอน

คนในกระบวนการยุติธรรมและองค์กรอิสระต่างๆ ต้องปรับตัวในการทำงานให้สามารถช่วย แก้ปัญหาให้ชาวบ้านได้จริง กระบวนการต่อสู้ แม้เป็นคดีแพ่งก็ควรมีการไต่สวนว่า นายจิ้มตามมีกรรมสิทธิ์จริงหรือไม่ เป็นต้น

ผู้พิพากษา ๗ ประเด็นสิทธิชุมชนในการฟ้องคดี เดิมศาลยุติธรรมเคยวินิจฉัยว่า สิทธิชุมชนยังใช้บังคับไม่ได้ ในขณะนั้นรัฐธรรมนูญปี ๒๕๔๐ ได้บัญญัติว่า ต้องมีกฎหมายบัญญัติรองรับไว้ จึงเป็นที่มาของคำพิพากษาศาลฎีกา แต่ในรัฐธรรมนูญปี ๒๕๕๐ ได้ตัดปัญหานี้ไปแล้ว ประชาชนที่ได้รับผลกระทบสามารถใช้สิทธิได้ ๒ ช่องทาง คือ ในฐานะผู้เสียหายที่ได้รับความเสียหายเป็นพิเศษ ซึ่งฟ้อง

คดีตามปกติ อีกประเภทคือ ประชาชนสามารถใช้สิทธิชุมชนได้ตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๖๖ และมาตรา ๖๗ ซึ่งอาจไม่ใช่ผู้เสียหายที่ได้รับความเสียหายเป็นพิเศษก็ได้ เป็นการฟ้องเป็นรายบุคคลแต่อาจอ้างในคำฟ้องได้ว่า เป็นผู้ที่มีสิทธิฟ้องคดีในฐานะสิทธิชุมชนได้ ซึ่งเป็นมิติใหม่ที่อาจฟ้องได้ทั้งศาลปกครองหรือศาลยุติธรรม ขึ้นอยู่กับว่า คดีนั้นอยู่ในเขตอำนาจของศาลไหน

ข้อจำกัดในการทำคดีของศาลยุติธรรมมีค่อนข้างมาก โดยเฉพาะคดีในลักษณะนี้เมื่อเข้าสู่ศาลยุติธรรมแล้ว อาจแยกเป็น ๒ ลักษณะ คือ กฎหมายสารบัญญัติ (เช่น กม.สิ่งแวดล้อม กม.ที่ดิน กม.อาญา ฯลฯ) และ กฎหมายวิธีบัญญัติ (วิธีพิจารณาความแพ่ง วิธีพิจารณาความอาญา) หากแก้ปัญหาจะสามารถแก้ได้ทั้งระบบ

ถ้าเป็นคดีแพ่งจะจำกัดเฉพาะประเด็นข้อพิพาทในคดีเท่านั้น ถ้าไม่ได้มีการต่อสู้เรื่องการออกโฉนดที่ดินมีขอบ ศาลก็มีอาจไปพิพากษาในประเด็นนั้นได้ เป็นข้อจำกัดของกฎหมายในแง่วิธีพิจารณาความ ปัญหาอีกประการคือ การนำระบบพยานหลักฐานเข้าสู่ศาล ข้อจำกัดคือศาลเองต้องวางตัวเป็นกลาง ไม่สามารถตั้งธงไว้ล่วงหน้าได้

ชาวบ้านสามารถขอความช่วยเหลือได้จากนายขอแรง ซึ่งมีจิตวิญญาณที่จะช่วยเหลือชาวบ้านชัดเจน แต่ความรู้ความสามารถจะถึงขีดที่ทาคดีนั้นได้เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ระบบนายขอแรงในประเทศญี่ปุ่น จำเลยหรือคู่ความที่ยากจนสามารถเลือกทนายช่วยคดีได้ โดยต้องถินเป็นผู้เสียค่าใช้จ่ายภายในวงเงินที่กฎหมายกำหนดไว้ และทนายจะปฏิเสธไม่ว่าความไม่ได้ ระบบนายขอแรงจะไม่ใช่ทนายฝึกหัดใหม่ แต่เป็นทนายที่มีความเชี่ยวชาญหรือมีชื่อเสียงในการช่วยทาคดีได้ ซึ่งเป็นเรื่องประเทศไทยต้องพิจารณาทั้งระบบ

การหาความเป็นเอกภาพของคดีมีความสำคัญ แต่โดยทั่วไปของไทยจะไม่มีคดีจึงมักไปจบที่ศาลฎีกา แต่ความยุติธรรมต้องไม่ล่าช้า การมองภาพรวมในการแก้ไขปัญหาคือว่า กฎหมายสารบัญญัติ และกฎหมายวิธีบัญญัติ มีข้อบกพร่องตรงไหน แล้วแก้ไขให้ไม่ควรถอนให้ผู้ปฏิบัติเป็นคนแก้ เชื่อว่าไม่ว่าหน่วยงานใดก็ต้องการให้ประชาชนได้รับความยุติธรรม เพียงแต่ต้องคิดแก้ปัญหาข้อกฎหมายให้

ด้วย ดังนั้นคนที่เกี่ยวข้องในกระบวนการยุติธรรมต้องเสนอวิธีแก้กฎหมายที่เป็นรูปธรรมในการแก้ไขปัญหา น่าจะเป็นการแก้ปัญหาที่ตรงจุดมากกว่าการตั้งศาลเฉพาะขึ้นมาใหม่

ปัญหาคือขาดคนตัดสินใจในการแก้ปัญหา เช่น ปัญหาในการเวนคืนที่ดิน ไม่ใช่การเวนคืนเฉพาะไปทำถนนเท่านั้น ในรัฐธรรมนูญ มาตรา ๔๒ ระบุไว้ว่า การเวนคืนที่ดินสามารถเวนคืนที่ดินผืนใหญ่เพื่อสิ่งแวดล้อม เพื่อการปฏิรูปที่ดิน เพื่อเกษตรกรรม เพื่อประโยชน์สาธารณะได้ ซึ่งหากศาลไม่สามารถแก้ปัญหาได้ก็ต้องให้สภาฯ ช่วยแก้ไขในการออก พรบ.เวนคืนที่ดิน แล้วนำที่ดินไปใช้ในทางที่ถูกที่ควร

ความเป็นกลางขององค์กรที่ทำหน้าที่ในการชี้ขาดปัญหาและการแก้ไข ปัญหา น่าเป็นห่วงในกรณีที่มีการใช้กฎหมายไปเป็นประโยชน์ต่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง จึงจำเป็นต้องหาคนที่เป็นกลางมาช่วยส่วนรวมในการแก้ไขปัญหา

กิตติศักดิ์ ปกติ เป็นโอกาสที่จะได้มาพูดคุยเรื่องปัญหาใหญ่ๆ เหล่านี้ว่า ที่จริงแล้วอยู่ที่กฎหมาย เจตจำนงทางการเมือง หรือการบังคับการตัวบุคคลที่จะบริหารงานให้เป็นไปตามกฎหมาย หรือการไม่มีบุคลากรที่มีคุณภาพถึงขนาดที่จะทำให้บรรลุตามความตั้งใจ อะไรเป็นปัญหาหลัก

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง ในฐานะที่เคยทำวิจัยเรื่องที่ดิน และเป็นประธานกรรมการการของวุฒิสภาในการตรวจสอบเรื่องที่ดิน ประเด็นที่จะตั้งข้อกฎหมายเป็นประเด็นทางสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งมีคนตั้งคำถามว่า นายความธรรมดาจะไม่สามารถค้นคว้าหรือลงลึกในคดีนี้ได้ แต่นายจิมตามกลับมีความรู้เรื่องนี้ค่อนข้างดีจึงวางสิ่งต่างๆ ไว้ เช่น จำนองแล้วซื้อกลับมา เป็นไปได้หรือไม่ว่านายจิมตาม มีนายที่ดิน หรือเจ้าหน้าที่ที่ดินที่รู้ประเด็นดีช่วยเหลือผู้มีอำนาจในท้องถิ่น ซึ่งพบได้บ่อยและพัวพันกับการบริหารราชการแผ่นดิน คุณภาพของคน ผลประโยชน์ของเจ้าหน้าที่รัฐและผู้ที่จะได้ประโยชน์ ซึ่งเป็นอีกเรื่องที่ต้องดูแล

สิ่งที่น่าสนใจคือการเก็บรวบรวมพยานหลักฐานของชาวบ้านในกรณีนี้หรือกรณีอื่นๆ สามารถทำได้ดีมาก เนื่องจากเกี่ยวข้องกับชีวิตของพวกเขา เพราะฉะนั้นจึงมีที่มาจากหลายส่วน ไม่ใช่เพียงผู้พิพากษาอย่างเดียว

คนที่ทำงานพัฒนาหรือทำงานกับชาวบ้านน่าจะส่งเสริมให้ชุมชนและชาวบ้านได้ศึกษาค้นคว้าเอาจริงเกี่ยวกับเรื่องข้อมูล ซึ่งจะเป็นประโยชน์มาก ไม่ต้องนั่งรอทนายหรือหน่วยงานรัฐในการช่วยหาข้อมูลซึ่งค่อนข้างยากและเป็นระบบอุปถัมภ์ ชาวบ้านต้องรวมตัวและช่วยเหลือกัน

ที่ดินที่เป็นของรัฐ รัฐไม่มีระบบในการดูแลควบคุมที่ดิน ไม่มีการบริหารจัดการที่ดี เพราะเจ้าหน้าที่มองว่าไม่ใช่ที่ดินของตัวเองแต่เป็นที่ดินของรัฐในที่สุดก็จะเกิดปัญหาใหม่ทับซ้อนขึ้นมา อาจมีการเสนอเรื่องกรรมสิทธิ์ใหม่ จะเป็นแบบทุนนิยมเต็มตัว เช่น เป็นของเอกชน (ชาวบ้าน) เลย หรือเป็นแบบใด หรือจะกลับมามาคิดเรื่องสิทธิชุมชน โฉนดชุมชน เอกสารสิทธิ์ของชุมชน ซึ่งจะแคบกว่าของรัฐ อาจช่วยในเรื่องการร่วมกันดูแลรักษาได้มากกว่า ดังนั้นต้องมีระบบปฏิรูประบบกรรมสิทธิ์ใหม่

กรณีนี้ถ้าศาลตัดสินว่าเป็นที่ดินของรัฐแล้วจะดำเนินการอย่างไรต่อไปใครจะเข้าไปดูแล ดูแลอย่างไร

ผู้พิพากษา ๘ ปัญหาที่ดินนี้มีคำพิพากษาไปแล้ว การพิสูจน์ไปแล้วจะมีผลผูกพันคู่ความตามวิแพ่ง และไม่สามารถฟ้องกันได้อีกเพราะจะเป็นการฟ้องซ้ำ ส่วนปัญหาในการพิจารณาคดีมีมาตรา ๘๔/๑ วิแพ่ง ศาลแสวงหาพยานหลักฐานเองไม่ได้ต้องวางตัวเป็นกลาง

การแก้ปัญหาคกรณีนี้ ต้องพิจารณาว่านายจัมตามมีกรรมสิทธิ์หรือไม่ คำพิพากษาสูงสุดศาลปกครองวินิจฉัยว่าการทำประทานบัตรไม่ได้กรรมสิทธิ์ในที่ดินเว้นแต่ว่าเรามีการแจ้งครอบครองหลังจากนั้นก่อนปี ๒๕๔๗ ซึ่งเป็นเรื่องของประมวลกฎหมายที่ดิน

ผู้พิพากษา ๕ ถ้ากรณีนี้เพิกถอนแล้ว กรณีอื่นจะถูกไล่ตามหรือไม่ พรบ.ร่ำสัมปทานหมดเมื่อไหร่ที่ดินตกเป็นของรัฐ การที่พ้นสัมปทานบัตรแล้วเข้าไปอยู่ถือว่าบุกรุกป่า ล้วนแต่ทำผิดกฎหมาย ไม่สามารถอ้างสิทธิครอบครองปกป้องได้

คดีนี้ศาลไม่สามารถสาวลึกได้ เพราะเป็นคดีเช่าทรัพย์ ผู้เช่าไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดิน กฎหมายสันนิษฐานว่าผู้มีชื่อเป็นเจ้าของโฉนดเป็นเจ้าของที่ดิน ถ้าจะกล่าวอ้างต้องพิสูจน์ให้ได้ ยากที่ศาลจะไปก้าวล่วงเรื่องการเพิกถอนโฉนด

การแก้ปัญหาทุกคนต้องเป็นกลางถึงจะสามารถแก้ปัญหาได้จริง ทุกวันนี้มีการออกกฎหมายเพื่อให้ทันคน แต่คนก็มักหลีกเลี่ยงกฎหมายไปเรื่อยๆ ปัญหาที่สำคัญคือเจ้าหน้าที่ไม่ดำเนินการทางกฎหมาย

ศราวดี ประทุมราช ทั้ง ๕ กรณีที่ศึกษามีหลายประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรม อยากให้ประมวลข้อเสนอนี้ให้ชัดเจน เช่น ข้อเสนอเรื่องอัตราโทษรุนแรงกว่าโทษที่ได้รับ หรือเรื่องการนำสืบภาระการพิสูจน์ตกแก่ชาวบ้าน ซึ่งบางเรื่องเป็นข้อกฎหมายที่เฉพาะและเป็นเรื่องหลักทั่วไป หากในภาพรวมบอกว่ากองทุนยุติธรรมมีปัญหาข้อเสนอไปเลยว่า ระบบการให้ความช่วยเหลือของกองทุนยุติธรรมมีปัญหาอย่างไร ให้เขาทำอะไร ถ้าจะบอกว่าโทษแรงต้องแก้ไขโทษก็ต้องทำให้ชัดเจน เพราะในทางปฏิบัติการออกกฎหมายในระยะหลังยังคิดเรื่องโทษเป็นหลัก คิดว่าคนจะกลัวแล้วไม่ต้องทำผิดอีก ซึ่งคิดว่าอันตรายมาก เพราะจะทำให้ผู้แก่อำนาจได้มากขึ้น แต่ คปก.พยายามเสนอภาพรวมของกระบวนการยุติธรรมอยากให้ทำทั้งระบบในเรื่องที่ว่า มีกระบวนการอะไรมาก่อนหรือไม่ก่อนมาสู่กระบวนการยุติธรรม ให้ใกล้เคียง ยุติธรรมสมานฉันท์ การไม่ฟ้อง ใช้วัฒนธรรมของชุมชน เมื่อมาเป็นคู่ความกับรัฐ รัฐก็ต้องไม่ทำตัวเป็นคู่ความ ไม่สร้างปัญหาให้กับประชาชน ส่วนเรื่องกองทุนยุติธรรมขาดการเยียวยาราษฎรที่ไม่มีคำผิดตามคำฟ้อง เป็นระเบียบที่กรรมการสิทธิฯ ชูคดีแล้วมีมติให้แก้ไขระเบียบเรื่องนี้ ในรัฐธรรมนูญเขียนเพียงว่าให้จ่ายเงินแก่ผู้เสียหายที่ศาลยกฟ้อง แต่ไปเขียนในระเบียบว่าต้องยกฟ้องเพราะเป็นผู้บริสุทธิ์ แต่ยกฟ้องเพราะหลักฐานไม่พอหรืออื่นๆ เขาไม่จ่ายเงินให้ ซึ่งเป็นปัญหาของกองทุนยุติธรรมที่ต้องปรับปรุงแก้ไข แต่ที่ คปก.จะเสนอนั้นจะดูเรื่องของกองทุนยุติธรรมรวมกับเรื่องของการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมาย ให้กองทุนยุติธรรมนี้อยู่ในร่างพรบ.การให้ความช่วยเหลือทางกฎหมาย ซึ่งเรื่องนี้อาจต้องไปพูดคุยกับ คปก.ในการผลักดันเรื่องนี้อีกครั้ง เพราะงานนี้มีตัวอย่างกรณีศึกษาเหตุการณ์จริงที่ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากกระบวนการยุติธรรม ซึ่งจะเป็นงานระยะยาว

อีกประการที่คุณนิกรพูดถึงการได้รับประโยชน์มาจากสื่อมวลชน งานวิจัยอาจต้องทำกรณีศึกษาทั้ง ๕ กรณีนี้และเชิญสื่อมวลชนมารับทราบ หรือไปติดตาม

คดีที่กำลังขึ้นศาล เพื่อจะได้นำเรื่องราวมารายงานต่อสาธารณชนได้ เป็นเรื่องที่น่าสนใจ และคนในกระบวนการยุติธรรมจะได้มองเห็นภาพ

ในการนำเสนอในศาล ยอยากเสนอให้สถาบันวิจัยพีฯ จัดเวทีเรื่องนี้ในสถาบันฯ โดยเชิญผู้พิพากษามารับฟังการนำเสนอเช่นนี้อีกครั้ง โดยมีชาวบ้านมานำเสนอด้วย เพื่อจะได้เห็นว่ากระบวนการยุติธรรมสร้างผลกระทบให้เป็นภาระแก่ประชาชนทั้งกระบวนการ ซึ่งจริงๆ แล้วศาลเป็นกระบวนการสุดท้าย แต่เริ่มต้นมาตั้งแต่การสอบสวน การชงเรื่อง เก็บรูปคดีมาตั้งแต่ชั้นตำรวจ อัยการ ซึ่งศาลก็จะดูแลหลักฐานที่มีอยู่ตรงหน้าเท่านั้น ศาลคงไม่สามารถไปต่อสวนหรือหาหลักฐานอื่นนอกเหนือจากสำนวนไปได้ ซึ่งก็ต้องเห็นใจศาล เพราะระบบบ้านเราเป็นแบบนี้ แต่จะให้ศาลใช้วิธีต่อสวนให้มากขึ้นก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ในการต่อสวนให้เกิดความเป็นธรรม คดีบางเรื่องสามารถดูพยานหลักฐานร่วมกันก่อนได้ว่า เราจะพิสูจน์เรื่องอะไร ตั้งประเด็นอะไร ซึ่งเชื่อว่าศาลสามารถทำได้ ตั้งประเด็นพิพาทว่าเรื่องอะไร แล้วให้หาหลักฐานมาเฉพาะเรื่องนั้น แต่ก็เป็นปัญหาว่าหากสู้กับรัฐ หลักฐานมักจะอยู่ที่รัฐ ก็จะขอหลักฐานได้ยาก ทางออกคือ ให้มีหน่วยงานให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายหลายหน่วยงาน เช่น ในมหาวิทยาลัย ส่วนราชการ เอ็นจีโอ โดยขอเงินจากกองทุนช่วยเหลือทางกฎหมายนี้ไปใช้ประโยชน์ แล้วสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการขับเคลื่อนด้านกฎหมายขยายไปยังชุมชนโดยรอบได้ด้วย

ธาวิณ อินทร์จ่าง ในส่วนงานวิจัย ๕ กรณีมีความสำคัญและเป็นประโยชน์ต่อการนำมาใช้ โดยเฉพาะในเรื่องคดี แม้อาจสายไปสักหน่อย แต่หลักการที่จะนำมาใช้ในคดีไม่ได้ใช้เฉพาะ ๕ กรณีนี้ได้เท่านั้น แต่ในประเทศไทยยังมีที่ยังไม่เป็นคดีอีกจำนวนมาก ซึ่งถ้าในหลักการยอมรับกันน่าจะเป็นทางออกที่ดี ในส่วนกระบวนการทางกฎหมายจะมีเฉพาะและเห็นชัดว่า ในการเป็นคดีในศาลนั้นจะมีทั้งศาลบัญญัติและวิธีบัญญัติกำหนดไว้ชัดเจนว่าศาลจะต้องดำเนินการอย่างไรก็ดีกระบวนการทางกฎหมายใช้ว่าจะตายตัวสามารถแก้ไขถ้าเห็นว่าเป็นปัญหา สามารถที่นำเสนอได้ อาจเป็นเวทีสาธารณะให้ประชาชนรับรู้จะทำให้มีน้ำหนัก ในส่วนผู้พิพากษาหลักคิดและวิธีคิดเฉพาะตัวบุคคลก็เป็นอุปสรรค เพราะถ้าเริ่มต้นคดี ถ้าหยิบกระบวนการพิจารณาของศาลมาพิจารณาโดยที่บอกว่า ถ้าพยาน

หลักฐานใดที่ยังไม่ได้อยู่ในบัญชีพยาน ถึงแม้จะบอกว่าเพิ่มเติมได้ ถ้าศาลท่านคิดว่าในคดีนี้สิ่งที่จะมาเป็นตัวตั้งที่นับหนึ่ง คือ เอกสารสิทธิในที่ดิน ยิ่งไปมีการต่อสู้ว่าครอบครองปรปักษ์แล้ว เท่ากับยอมรับว่าเอกสารสิทธินั้นชอบ แต่ในกรณีที่เราไล่เรียงมาว่าเอกสารสิทธินั้นออกโดยชอบหรือไม่ ซึ่งผลการวิจัยเป็นประโยชน์มาก โดยเฉพาะถ้าแก้ไขกฎหมายกระบวนการวิธีที่มีอยู่มาเป็นร้อยปีอาจจะยาก แต่นำแนวคิดคนที่อยู่ในกระบวนการยุติธรรมจะรับเอาอะไรไปได้บ้าง โดยเฉพาะคดีอาญา ดังนั้นถ้าเริ่มต้นจากนำสิ่งเหล่านี้มาประกอบจะสามารถช่วยได้ ในส่วนสำนักงานผู้ตรวจการแผ่นดิน ได้รับเรื่องเกี่ยวกับที่ดินประมาณ ๓๐ เปอร์เซนต์จาก ๑๐,๐๐๐ กว่าเรื่องตั้งแต่ตั้งสำนักงานมา ในแง่มุมนโยบายแนวการดำเนินงานเห็นว่า ความทุกข์ร้อนต่อหน้าเป็นเรื่องสำคัญ โดยเฉพาะเรื่องที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม กรณีวังน้ำเขียวจะเป็นปัญหาที่ว่าการที่รัฐไปประกาศกำหนดเป็นเขตป่าสงวน อุทยาน ที่ไม่ได้มองในเรื่องชุมชนที่มีอยู่ ส่วนปัญหาเฉพาะหน้าเรื่องที่ดินผู้ยากจนก็ได้ช่วยเหลือไปเป็นจำนวนมาก ถ้าในเชิงระบบกรณีหนึ่งที่ชาวบ้านขอออกโฉนด แล้วในพื้นที่ตรงนั้นมีการประกาศเป็นเขต สปก.หรือเป็นป่าไม้มาแต่เดิม แต่ทุกวันนี้เขามี น.ส.๓ สุดท้ายพอจะออกก็ต้องไปถาม สปก.ว่าอยู่ในเขตหรือไม่ ผ่านมา ๒ ปีไม่ตอบ แล้วไปถามป่าไม้ต่อ ใช้เวลาอีกปีกว่า นี่เป็นความทุกข์ร้อนและทำในเชิงระบบที่เห็นว่า จังหวัดนี้สำเร็จก็จะไปเป็นโมเดลออกเป็นหนังสือเวียนทั่วไป เรียนว่างานที่ผู้ตรวจการแผ่นดินทำไปบางอย่างก็มีข้อจำกัดด้วยเรื่องอำนาจ เช่น การสอบสวนหาข้อเท็จจริง เป็นต้น

อภิปรายสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ : บนเส้นทางกระบวนการยุติธรรม (๑๙ มิ.ย. ๕๖)

อานันท์ กาญจนพันธุ์ สาเหตุที่คนไม่เข้าใจเรื่องสิทธิชุมชนเพราะเหตุว่าสิทธิชุมชนมีความเข้าใจที่แตกต่างหลากหลายมาก แต่ประเด็นปัญหาอยู่ที่ว่า เรากำลังพูดถึงสิทธิชุมชนในรูปแบบ หรือเราจะพูดถึงสิทธิชุมชนในเรื่องของหลักคิดซึ่งมีความแตกต่างกัน โดยความเข้าใจของคนโดยส่วนใหญ่ แม้แต่ในกฎหมายรัฐธรรมนูญก็ยังติดอยู่ในสิทธิชุมชนในเชิงรูปแบบ และรูปแบบเวลาบันทึกไปแล้ว

จะค่อนข้างตายตัว ในกฎหมายเมื่อเขียนนิยามแล้วจะหยุดนิ่งตายตัว ทั้งที่ความเป็นจริงมีความหลากหลายซับซ้อนมาก จึงคิดว่า เป็นสิทธิชุมชนในเรื่องหลักคิด หากไม่เข้าใจหลักคิดแล้วไปเน้นที่รูปแบบจะทำให้ไม่สามารถตีความหรือขยายความคิดเรื่องสิทธิชุมชนให้ครอบคลุม เป็นปัญหาที่กระทบสิทธิชุมชนซึ่งมีรูปแบบหลากหลาย ดังนั้นเราต้องระมัดระวังในแง่ที่ว่า ไม่ตกหลุมพรางความคิดเรื่องนี้ที่ไปติดอยู่ในสิทธิชุมชนเชิงรูปแบบเพียงอย่างเดียว แต่ต้องให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนในเชิงหลักคิดมากขึ้น เพื่อเราจะได้เข้าใจปัญหาที่ซับซ้อนเหล่านี้ในลักษณะที่มีความเข้าใจเชิงหลักคิดแล้วนำไปปรับใช้ในสถานการณ์ปัจจุบันที่มีพลวัต มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงมากมาย ซึ่งอาจจะเกิดสิทธิชุมชนในลักษณะใหม่ๆ หรือหากไปนิยามตายตัวจะเป็นปัญหาว่า หลายกรณีอาจตีความเข้าใจเรื่องสิทธิชุมชนไม่ได้ เพราะเราติดในรูปแบบมากเกินไป คิดว่าต้องระมัดระวังอย่างมากในการเชื่อมโยงรูปแบบกับหลักคิด ซึ่งต้องมาคิดต่อว่า ความสัมพันธ์เชื่อมโยงทั้งสองอย่างนี้จะเป็นไปได้ หรือมีข้อคิดอะไรที่จะทำให้เราไม่ตกหลุมพราง ในขณะที่เดียวกันถ้าหลักคิดมากเกินไปก็จะกลายเป็นล่องลอย ดังนั้นยึดติดหรือล่องลอยก็มีปัญหาทั้งสองด้าน แต่คนที่ประสบปัญหาจากการที่สิทธิชุมชนยังไม่ได้ได้รับการปกป้องก็มีหลากหลาย เราจะแก้กับดักที่ติดอยู่กับคู่ตรงข้ามนานเกินไปอย่างไร ทั้งนี้ต้องคิดในเชิงซ้อนมากขึ้น

จากการนำเสนอได้พูดถึงปัญหาการปฏิบัติตามกฎหมายหรือการบังคับใช้กฎหมายที่เกิดขึ้นในกรณีต่างๆ โดยมีสมมติฐานว่า การปฏิบัติตามกฎหมายในปัจจุบันนี้ไม่ยอมรับสิทธิชุมชน ซึ่งเห็นด้วยครึ่งหนึ่ง แต่อีกครึ่งหนึ่งที่เป็นปัญหามากกว่าแต่ไม่ได้รับการพูดถึง คือ ปัญหาการลดรูปกฎหมาย หมายความว่ากฎหมายมีความซับซ้อนมหาศาลอยู่ภายใน แต่การบังคับใช้ที่มีปัญหาเพราะนำกฎหมายมาบังคับใช้เพียงบางส่วน เพราะฉะนั้นถ้าเราพูดเพียงว่า ไม่ยอมรับสิทธิชุมชน จะไม่ทำให้เราแก้ปัญหาทางกฎหมายได้

กฎหมายมีความซับซ้อนอยู่ ๓ ระดับ แต่เรานำมาใช้ระดับเดียว คือ เน้นเรื่องกรรมสิทธิ์ เป็นสิทธิของปัจเจก ซึ่งเป็นสิทธิที่เบ็ดเสร็จเด็ดขาด แต่ในความเป็นจริงกฎหมายได้พูดถึงสิทธิชนิดอื่นด้วย แต่เราไม่ นำมาใช้ ที่สำคัญที่สุด กฎหมาย

ที่ดินไม่ได้บอกว่ากรรมสิทธิ์เป็นเบ็ดเสร็จเด็ดขาดอย่างเดียว อย่างกรณีที่ไม่ได้ใช้ที่ดินเป็นเวลา ๑๐ ปี สามารถถูกเพิกถอนได้ แสดงว่ากฎหมายไม่ได้รับรองเฉพาะกรรมสิทธิ์ แต่ให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์ ที่สำคัญที่สุดกฎหมายทำหน้าที่ในการปกป้องสังคม เพราะฉะนั้นกฎหมายจะไม่ได้ปกป้องเฉพาะปัจเจก แต่ปกป้องสังคมด้วย แต่ส่วนที่กฎหมายมีมิติในการปกป้องสังคมด้วยนั้นเราไม่ค่อยนำมาใช้ เช่น กฎหมายผังเมืองที่ปกป้องสังคม หมายความว่า ถ้ามีที่อยู่ในเขตสีเขียว ห้ามทำอุตสาหกรรม เป็นต้น ซึ่งกฎหมายมีข้อความคิดหลายตัวอยู่ในนั้น แต่การเกิดปัญหาไม่ใช่การไม่ยอมรับสิทธิชุมชนอย่างเดียว แต่เป็นปัญหาที่ไม่รู้ว่ากฎหมายมีอะไรซ่อนอยู่ในนั้นด้วย ทำให้ลืมนิติอื่นๆ ไป ซึ่งจะทำให้เกิดผลกระทบในสังคมมากมาย เพราะฉะนั้น สิทธิชุมชนเป็นสิทธิที่สูงกว่าปัจเจก แต่เราไปลดรูปกฎหมายจึงทำให้กระทบสิทธิชุมชนโดยปริยาย

กิตติศักดิ์ ปกติ มีการตำหนิว่า กระบวนการยุติธรรมไม่เข้าใจสิทธิชุมชนหรือปรับใช้สิทธิชุมชนอย่างผิดๆ ซึ่งคนในกระบวนการยุติธรรมก็ได้แย้งว่า ไม่มีใครบอกว่าสิทธิชุมชนคืออะไร ไม่มีกฎหมายระบุมา ที่เป็นเช่นนี้เพราะสิทธิชุมชนไม่ได้รับความสนใจเพียงพอ รวมไปถึงการมองด้านเดียวที่ใช้กฎหมายแบบผิดๆ ซึ่งกระบวนการยุติธรรมอาจกำลังเชือดเฉือนสังคมแทนที่จะไปแก้ปัญหาสังคม ทั้งนี้มีประเด็นที่จะต้องพิจารณา คือ ความหมายของสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ ควรจะมีการระบุขอบเขตชัดเจน มีกฎหมายรองรับชัดเจนหรือไม่ ในขณะที่ไม่มีกฎหมาย จะปรับใช้อย่างไรให้เหมาะสม

ขณะนี้กฎหมายที่นิยามคำว่า “ชุมชน” ไว้ ซึ่งนิยามความหมายกว้างมากคือ พ.ร.บ.สภาพองค์กรชุมชน พ.ศ.๒๕๕๑ กล่าวคือ

“ชุมชน” หมายความว่า กลุ่มประชาชนที่รวมตัวกันโดยมีผลประโยชน์และวัตถุประสงค์ร่วมกันเพื่อช่วยเหลือหรือสนับสนุนกัน หรือทำกิจกรรมอันชอบด้วยกฎหมายและศีลธรรมร่วมกัน หรือดำเนินการอื่นอันเป็นประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องและมีระบบบริหารจัดการและการแสดงเจตนาแทนกลุ่มได้

เพราะฉะนั้น สมาคมต่างๆ หรือสภาอุตสาหกรรม ล้วนเป็นชุมชนตามความหมายนี้ ซึ่งกว้างมาก

ส่วน “ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” หมายความว่า ชุมชนท้องถิ่นซึ่งเกิดขึ้นก่อนประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐

และความคิดอย่างกว้างนี้ไปปรากฏอยู่ในร่างพระราชบัญญัติที่กำลังเสนอในขณะนี้ คือ

- ร่าง พ.ร.บ.สิทธิชุมชนของกรรมการปฏิรูปกฎหมาย
- ร่าง พ.ร.บ.ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งให้นิยามชุมชนไว้ในทำนองเดียวกัน (อย่างกว้าง)
- มีอีกแนวความคิดหนึ่ง ซึ่งเป็นแนวความคิดแบบชุมชนเชิงพื้นที่ หรือชุมชนตามหลักทฤษฎีมานุษยวิทยาดั้งเดิม คือ เน้นลักษณะความสัมพันธ์ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงหรือโดยอ้อมกับพื้นที่ ตัวอย่างคือ
- ร่าง พ.ร.บ.การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งคนทำวิจัยส่วนใหญ่คือกลุ่มของสถาบันพระปกเกล้า
- ร่าง พ.ร.บ.การมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการใช้อำนาจของรัฐที่มีผลกระทบต่อการใช้ทรัพยากรของชาติในท้องถิ่น
- ร่างระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการมีส่วนร่วมในการใช้อำนาจรัฐที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ทั้งหมดนี้อยู่ในขั้นตอนการเสนอ ซึ่งจะมีการกำหนดหรือให้นิยามความหมายของชุมชนไว้แตกต่างกันเล็กน้อย คือ ให้นิยามว่า “ชุมชน” หมายความว่า หมู่คณะทางสังคมที่มีวิถีชีวิตร่วมกันในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง ซึ่งมีสภาพทางโครงสร้างสังคมที่ชัดเจน มีสายสัมพันธ์ตามธรรมชาติ แต่มิได้มีเป้าหมายหรือตกลงกันดำเนินกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันในลักษณะสมาคมหรือมูลนิธิ หรือนิติบุคคลอื่น ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หรือมีลักษณะอื่นตามมาตรา ๙ (มาตรา ๙ จะระบุว่า ชุมชนที่จะเข้าลักษณะเป็นชุมชนต้องมีลักษณะการอยู่ร่วมกันอย่างไร เป็นการดำเนินวิถีชีวิตร่วมกันอย่างไร มีกิจวัตรอย่างไร และมีการจัดองค์กรอย่างไร)

ซึ่งสะท้อนอะไรบางอย่าง เพราะคนที่ร่างกฎหมายนี้คือนักกฎหมายทั้งสิ้น ที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดของนักสังคมศาสตร์ หรือนักสังคมวิทยา นักมานุษยวิทยา ปัญหาใหญ่คือ เราจะใช้ความหมายของสิทธิชุมชน รวมทั้งเข้าใจบุคคลที่รวมกันเป็นชุมชนตามมาตรา ๖๖ และ ๖๗ ในความหมายเชิงสัญลักษณ์ คือ กว้างมาก หรือใช้ในเชิงความหมายดั้งเดิม คือ ผูกพันอยู่กับท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องหนึ่งที่เป็นปัญหา และจะกระทบต่อคนในกระบวนการยุติธรรมว่า จะนำไปปรับใช้อย่างไร ส่วนหนึ่งอาจเพราะไม่ยอมใช้อีกส่วนเพราะไม่แน่ใจที่จะใช้ หรือใช้ไม่เป็น จึงเชิญชวนให้ข้อคิดเห็นกันต่อไป

ถ้าเราดูสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ เป็นสิทธิที่ไซ้ชนหน่วยงานรัฐหรืออำนาจรัฐ เพราะเป็นสิทธิที่รัฐธรรมนูญมุ่งไว้สำหรับคุ้มครองให้ประชาชนมีสิทธิขั้นพื้นฐานไม่ให้รัฐใช้อำนาจก้าวล่วง เพราะฉะนั้นสิทธิชุมชนจึงเหมือนสิทธิชุมชนในการแสดงความคิดเห็น สิทธิพวกนี้ไม่มีใครนิยามแล้ว ซึ่งศาลสามารถนำมาใช้ได้ แต่เมื่อพูดถึงสิทธิชุมชน บอกใช้ไม่ค่อยได้ ดังนั้นจึงไม่เกี่ยวกับการมีกฎหมายลูกรองรับหรือไม่รองรับ

อย่างไรก็ตามหากเป็นคดีระหว่างรัฐกับเอกชนจะง่าย เช่น เป็นเรื่องระหว่างกรมป่าไม้กับเอกชนซึ่งอาจไม่เป็นธรรม ประชาชนอ้างสิทธิชุมชนขึ้นยันกรมป่าไม้ โดยอ้างว่า สิทธิของเขาเป็นสิทธิตามรัฐธรรมนูญจึงมีศักดิ์สูงกว่าอำนาจของกรมป่าไม้ซึ่งเป็นอำนาจตามกฎหมายธรรมดา แต่คดีที่ขยายตัวเป็นความขัดแย้งระหว่างเอกชนกับเอกชนไม่ใช่รัฐกับเอกชน เพียงแต่รัฐเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องในการให้นำหนักกับพยานหลักฐานในการออกเอกสารสิทธิ์หรือในการบังคับการตามกฎหมาย หรือในการดำเนินนโยบายต่างๆ รวมทั้งรัฐเข้าไปเกี่ยวข้องในกระบวนการยุติธรรม รวมทั้งสิทธิชุมชนตามที่เราเข้าใจจะยกขึ้นอ้างกับเอกชนด้วยกันได้มากน้อยแค่ไหน ในเมื่อเอกชนก็จะบอกว่า ความขัดแย้งระหว่างเอกชนต้องว่ากันตามกฎหมายเอกชน คือว่ากันตามสิทธิในทางประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และศาลควรจะต้องตัดสินไปในทางนั้น ซึ่งเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันทั่วโลก เรียกว่า ปัญหาผลข้างเคียงของรัฐธรรมนูญต่อสิทธิของเอกชนที่มีข้อพิพาทระหว่างเอกชนด้วยกัน

ถ้าเป็นการสอนกันโดยมากจะเป็นทฤษฎีแบบอเมริกัน คือ รัฐธรรมนูญเป็นเรื่องระหว่างรัฐกับเอกชนเท่านั้น ถ้าระหว่างเอกชนกับเอกชนจะอ้างรัฐธรรมนูญมิได้ เว้นแต่จะมีกฎหมายเฉพาะมารับรองสิทธิของเอกชนให้สามารถอ้างกันได้เท่านั้น ซึ่งเป็นแนวคิดแบบสหรัฐอเมริกา ถ้าเป็นแบบยุโรปจะค่อนข้างมีแนวคิดที่แตกต่างกัน จะถือว่ารัฐธรรมนูญไม่ได้เป็นเพียงกำหนดสิทธิระหว่างประชาชนกับรัฐเท่านั้น แต่เป็นคุณค่าพื้นฐานที่เป็นฐานของระบบกฎหมายทั้งปวง การใช้และตีความกฎหมายแพ่ง กฎหมายอาญา และกฎหมายเฉพาะต่างๆ ล้วนแล้วแต่ต้องตีความให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญ เพราะฉะนั้นจะอ้างยันรัฐหรือเอกชนก็ได้ เพียงแต่ต้องมีจุดเกาะเกี่ยวให้การปรับใช้กฎหมายนั้นต้องดึงเอาคุณค่าพื้นฐานที่รัฐธรรมนูญรับรองไว้เข้ามาด้วย ปัญหาคือความเข้าใจอย่างหลังในบ้านเรายังไม่ค่อยกว้างขวางนัก คำถามต่อไปคือ สิทธิพวกนี้เวลานำไปปรับใช้ต้องใช้ให้เป็น ไม่ใช่เพียงไม่ใช่ แต่จะใช้อย่างไร

อานันท์ กาญจนพันธุ์ จากที่อาจารย์กิตติศักดิ์ กล่าวไว้ว่า สิทธิชุมชนมาจากการมีสิทธิประโยชน์ร่วมกัน มีสิทธิชุมชนดั้งเดิม สิทธิชุมชนที่นิยมตามกฎหมาย สิทธิชุมชนเชิงสัญลักษณ์ แต่ขอเพิ่มเติมว่า จริงๆ แล้วสิทธิชุมชนมาได้จากการปฏิบัติการณ์ที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมด้วย หมายความว่า สิทธิชุมชนเกิดขึ้นเมื่อมีความเสียหายร่วมกันด้วยไม่ใช่เฉพาะประโยชน์ เช่น ตอนสร้างรถไฟฟ้าแล้วไม่มีลิฟท์ ก็ไปละเมิดสิทธิคนพิการ ทำให้เกิดสิทธิชุมชนขึ้นมาทันที ซึ่งสำคัญมาก คนมักจะลืมไปไม่มีการนิยาม แต่มาจากปฏิบัติการณ์ที่มีการละเมิดเกิดขึ้น ทำให้เกิดความเสียหายบางอย่างแก่คนบางกลุ่ม หรือมองไม่เห็นหัวเขา เช่น กฎหมายเกี่ยวกับสิทธิความเป็นพลเมืองต่างๆ มีการเรียกร้องสิทธิคนไทยพลัดถิ่น ขอเรียกว่า มนุษย์ล่องหน ซึ่งในสังคมไทยมีมาก สิทธิของผู้ที่กลายเป็นมนุษย์ล่องหนหรือแม้แต่นางานพลัดถิ่นที่เมืองไทยมีมาก เขาได้รับความเสียหาย จะเกิดสิทธิชุมชนขึ้นมาทันที

บางครั้งถ้าเราจะพูดเรื่องการนิยามทางกฎหมายอย่างเดียวอาจไม่ครอบคลุม เพราะสังคมเปลี่ยนแปลงเรื่อยๆ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ไปละเมิดหรือสร้างความเสียหายให้กับคนบางกลุ่ม ซึ่งไม่มีการนิยามมา

ก่อน เช่น ชุมชนที่ได้รับความเสียหายที่มาจากพายุ หรือแม่เหาะ เป็นความเสียหายที่เราสามารถลุกขึ้นมาอ้างสิทธิในฐานะที่เป็นผู้เสียหาย ซึ่งในกฎหมายมีการนิยาม แต่เราไม่ค่อยพูดถึง แต่กฎหมายสิ่งแวดล้อม ปี ๒๕๓๕ มีการพูดถึงเรื่องนี้บ้างพอสมควรว่า ถ้าเกิดผลกระทบสิ่งแวดล้อมเสียหายขึ้นมาก็มีสิทธิเรียกร้อง หมายความว่า สิทธิชุมชนเกิดขึ้นมาจากปฏิบัติการในความสัมพันธ์ที่คนรวมกัน หรือบางกลุ่มไปสร้างความเสียหายให้ให้อีกกลุ่มเกิดสิทธิชุมชนขึ้นมาด้วยมาจากความเสียหายที่ถูกละเมิด จึงขอเพิ่มมิตินี้เข้าไปเพื่อทำให้เราเข้าใจสิทธิชุมชนมากขึ้น ในสภาพปัจจุบันมีเรื่องสิทธิชุมชนซ้อนกันหลายมิติ ไม่ใช่เฉพาะเรื่องดั้งเดิม หรือตามรัฐธรรมนูญ หรือเชิงสัญลักษณ์เท่านั้น แต่สิทธิชุมชนปรากฏขึ้นในหลายรูปแบบ ในทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เรียกว่า การเมืองของอัตลักษณ์ หมายความว่าเรามองไม่เห็นหัวคนจำนวนมาก ทั้งที่เขามีตัวตน ทำให้เขากลายเป็นมนุษย์ล่องหนทางสังคมและกฎหมาย ทำให้เกิดปัญหาและจะทำให้เกิดปัญหาในอนาคต เพราะฉะนั้นถ้าเรายังพูดถึงสิทธิชุมชน โดยที่มองไม่เห็นคนกลุ่มนี้จะกลายเป็นล่องหนตลอดกาล ซึ่งเขาจะไม่ยอมเป็นมนุษย์ล่องหนและต่อสู้ด้วยการสร้างอัตลักษณ์ในหลายรูปแบบ เป็นกระบวนการต่อรองทางสังคมเพื่อบอกว่าเขายังมีตัวตนอยู่ เพราะฉะนั้นเราสามารถใช้อำนาจในการต่อสู้เพื่อเพิ่มสิทธิได้หลายทาง แต่เราใช้น้อยไป ดังนั้นต้องเพิ่มความคิดในเชิงรุกเกี่ยวกับเรื่องสิทธิชุมชนมากขึ้น

กิตติศักดิ์ ปรกติ เป็นประเด็นใหญ่ที่ว่าสิทธิชุมชนไม่ได้สำคัญที่นิยาม แต่สำคัญเรื่องการต่อสู้และเกิดจากการปฏิบัติ เป็นหลักที่นักกฎหมายก็ยอมรับว่า สิทธิที่จะเกิดขึ้นจริงเป็นผลมาจากการนิยามของกลุ่มคนที่เกิดจากการต่อสู้ เพราะจะขัดก็ต่อเมื่อมีคนทำให้เห็น มีคนที่สู้ ด้วยเหตุนี้มุมที่เพิ่มขึ้น คือ ไม่สำคัญที่นิยาม ไม่สำคัญที่มีกฎหมายรองรับ ชี้ให้เห็นได้ว่า คดีมาตาพุดเกิดขึ้นในระหว่างไม่มีกฎหมายรายละเอียดใดๆ มารองรับทั้งสิ้น ศาลก็รับพิจารณา หรืออีกคดี คือ ชุมชนทวาราวดี เป็นชุมชนที่ฟ้องกรณีที่เทศบาลเมืองนครปฐมหรือสำนักงานเทศบาลซึ่งตั้งอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ออก แล้วจะสร้างใหม่ตรงที่เดิม กลุ่มอนุรักษ์ทวาราวดีบอกหากรู้แล้วให้รื้อเลย เพราะเป็นที่โบราณสถาน ซึ่งศาลรับฟ้องและให้ระงับการก่อสร้างเนื่องจากต้องรับฟังความคิดเห็นก่อน จะเห็นได้ว่า ศาลปกครองยอมรับ

ความหมายของชุมชนในความหมายที่ค่อนข้างกว้าง แต่ในความหมายของศาลยุติธรรมบางกรณี เช่น แม่สอด ชาวกะเหรี่ยงต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชน อ้างว่าต้องเผาป่าตามจารีตประเพณี ศาลชั้นต้นรับฟัง แต่ศาลอุทธรณ์ไม่รับฟัง เป็นต้น เป็นข้อที่แตกต่างกัน โดยฝ่ายศาลมองว่า ไม่มีกฎหมายใดจะให้ปฏิบัติตาม อีกฝ่ายมองว่า วิधिพิจารณาความแพ่งกำหนดไว้แล้วว่าเพื่อประโยชน์แห่งความยุติธรรม ท่านซึกใช้ไล่เลียงหาพยานหลักฐานเพิ่มเติมได้ ซึ่งเป็นเรื่องโต้แย้งกันในสังคมปัจจุบัน ปัญหาที่มีทั้งแก่นิยามและการปรับใช้ ซึ่งเป็นมุมที่มีความขัดแย้งกันเอง ข้อที่ควรคิด คือ ทำอย่างไรให้สังคมเดินไปข้างหน้าได้

จันทิมา ธนาสว่างกุล ต้องยอมรับว่า ปัญหาส่วนหนึ่งมาจากมหาวิทยาลัยที่ไม่ได้สอนแนวคิดหรือมิติวิธีคิดทางด้านสังคมวิทยา ในกระบวนการการศึกษาไม่ได้สอนนักกฎหมายว่ามีกฎหมายทั้งในเชิงสังคมและเชิงปัจเจก โดยเฉพาะในเรื่องกรรมสิทธิ์ สิ่งที่เป็นปัญหาหนักในขณะนี้ คือ แนวคิดของนักกฎหมายมักจะมองว่ากฎหมายนั้นมีการกำหนดนิยาม หรือสิ่งที่จะให้เขาใช้เพื่อการตีความหรือไม่ เขาจึงใช้กฎหมายในลักษณะที่มองกฎหมายอย่างจำกัด จะไม่มีมุมมองที่กว้างว่าการมองว่า สิทธิชุมชนมีหลากหลายรูปแบบอยู่บนพื้นฐานของบริษัทสังคมและการพลวัตของสังคมด้วย เพราะฉะนั้นจึงมีความจำเป็นในระดับหนึ่ง ถ้าจะแก้ไขปัญหานั้นขณะนี้ อาจต้องออกเป็นกฎหมายที่มีความชัดเจนขึ้นมาในระดับหนึ่ง อย่างน้อยต้องมีอะไรบ้าง ซึ่งคณะกรรมการปฏิรูปกฎหมายกำลังร่างขึ้นมา มีบทนิยามส่วนนี้อยู่บ้าง เป็นตัวอย่างว่าสิทธิชุมชนอย่างน้อยต้องมีองค์ประกอบอะไร เพื่อให้ นักกฎหมายนำมาตีความหรือนำมาใช้ได้ ซึ่งบทนิยามที่มีอยู่อาจไม่ครอบคลุม เมื่อเกิดปัญหาขึ้นจะต้องมีการขยายความในแนวคิดของเจตนารมณ์ของกฎหมายว่าด้วยสิทธิชุมชน การสร้างหรือการพูดคุยตกลงกันให้ชัดเจนว่า กฎหมายนี้ในแง่ของเจตนารมณ์แล้วควรจะใช้อย่างไร เพื่อให้เข้าใจเรื่องสังคมวิทยา โดยต้องสร้างคลื่นลูกใหม่ องค์ความรู้ใหม่ในสถาบันการศึกษา เป็นเรื่องที่ต้องขยายฐานคิดนี้ให้กว้างออกไป

อานันท์ กาญจนพันธุ์ ความคิดเรื่องระบบกฎหมายบ้านเรามีปัญหา เราไม่มีมิติเรื่องนี้เลย เรียกว่า legal pluralism (พหุนิยมทางกฎหมาย) ซึ่งสำคัญมาก

กล่าวคือ กฎหมายมีมิติซ้อนกันอยู่ภายในเต็มไปหมด เราลดรูปจนกฎหมายไม่เป็นรูป จึงทำให้การบังคับใช้มีปัญหา และโน้มเอียงไปในทางปกป้องปัจเจก แต่ทั้งนี้ไม่ใช่ปัญหากระบวนการยุติธรรมอย่างเดียว เพราะในสังคมมีกลไกเชิงสถาบันหลายประการ ถ้าจะฝากความหวังไว้ที่กลไกทางกฎหมายอย่างเดียวจะไม่แก้ปัญหา เราเน้นกลไกระยะยาวมากเกินไป ความจริงแล้วในสังคมมีกลไกกลาง คือ กลไกเชิงสถาบัน อาจเป็นกลไกทางเศรษฐกิจ หรือกลไกทางสังคมอื่นๆ เช่น กลไกภาษี การปรับแก้ภาษีอัตราก้าวหน้า ธนาคารที่ดิน โฉนดชุมชน เรียกว่า กลไกเชิงสถาบันทางเศรษฐกิจ เป็นกลไกที่อยู่ระหว่างกลาง ไม่ใช่ระยะสั้นหรือระยะยาว ซึ่งหากมีอาวุธใช้มากจะสามารถนำเสนอกับสังคมให้คิดได้หลายทาง ไม่ใช่ตีสังคมให้คิดในกรอบเดียว ปัญหาที่หยั่งรากลึก คือ เรามองกฎหมายในลักษณะเชิงเดี่ยวมานาน และมักเป็นการผลักภาระไปที่ส่วนอื่น ดังนั้นเรามีกลไกชุมชน กลไกทางสังคม และกลไกทางกฎหมายที่ต้องทำงานในลักษณะควบคู่กันไป ไม่ใช่เน้นหนักในแง่กฎหมายมากเกินไป

ไฟลิสฏ พานิชย์กุล เรื่องสิทธิชุมชนไปได้เร็ว เพราะเริ่มจากการวิจัยเรื่องป่าชุมชน ซึ่งสามารถผลักดันเข้าสู่รัฐธรรมนูญได้สำเร็จ ยุทธศาสตร์เมื่อ ๑๐ ปีที่แล้ว คือ หากสามารถนำสิทธิชุมชนเข้าสู่รัฐธรรมนูญได้จะนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงระบบกฎหมาย และเปลี่ยนแปลงแนวทางในการบังคับใช้กฎหมายอื่นๆ ที่ขัดกับรัฐธรรมนูญ แต่ภายหลังสิทธิชุมชนกลับหายไปในการสร้างการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง

ด้วยยุทธศาสตร์ที่คิดกันในตอนนั้นและขับเคลื่อนกันมาถึงวันนี้ ทำให้สิทธิชุมชนติดอยู่ในรัฐธรรมนูญแล้ว แต่ประเด็นปัญหาอยู่ที่คนที่ต้องอยู่ในระบบของกฎหมายและต้องนำรัฐธรรมนูญไปใช้นั้นเกิดอะไรขึ้น ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของตัวนักกฎหมายเอง จากบทเรียนของต่างประเทศที่มีการพูดถึงสิทธิชุมชนในตะวันตกหรือในยุโรป คิดว่าปัญหาอยู่ตรงที่เราลืมนึกถึงรากฐาน แต่สร้างโครงสร้างซ้อนทับลงบนชุมชน ซึ่งมีอีกหลายกรณีที่ไม่ได้ปรากฏออกมา เพราะขาดกระบวนการทำให้เกิดการผสมกลมกลืนระหว่างชุมชนตามความเป็นจริงกับระบบกฎหมาย กฎระเบียบของชุมชนเป็นคนละเรื่องกับที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นออก คนละเรื่อง

กับที่กระทรวงมหาดไทยหรือหน่วยงานอื่นๆ คิดเอาไว้ซ้อนทับลงไป เช่น กรณีสวนป่าคอนสาร เป็นต้น ส่วนสำคัญถัดจากแนวคิดเรื่องป่าชุมชนจะสามารถทำให้เกิดการผสมกลมกลืนระหว่างพื้นฐานเดิมของประวัติศาสตร์ชุมชนกับการจัดการสิ่งใหม่ๆ ได้ ซึ่งกลไกนี้ขาดหายไป ทั้งนี้ในปัจจุบันเริ่มมีหลายที่ที่เห็นประเด็นนี้และทำให้เกิดการผสมกลมกลืนเป็นรูปแบบใหม่ขึ้นมา แต่อาจต้องใช้เวลา

จากที่เคยเข้าไปช่วยองค์กรท้องถิ่น ชุมชน ชาวบ้านในรูปแบบต่างๆ ในการผลักดันให้เกิดข้อบัญญัติท้องถิ่นเรื่องการใช้ทรัพยากร เป็นเรื่องของปฏิบัติการยึดพื้นที่และแทรกซึมเข้าไปในระบบกฎหมาย เป็นหน่ออ่อนของปฏิบัติการที่ทำให้เกิดการสร้างค่านิยมสิทธิชุมชนแนวใหม่ที่ไปฝังในฐานของโครงสร้างแนวใหม่ โจทย์ใหญ่ของระบบกระบวนการยุติธรรมที่โยงกับสิทธิชุมชน คือ ด้วยเหตุที่มีการสอนเรื่องตัวบทมากกว่าการใช้กฎหมายเพื่อให้เกิดความเป็นธรรม หากไปอ่านคำพิพากษาเดิมของผู้พิพากษาเก่าๆ ท่านเข้าใจเรื่องความเป็นธรรมมากกว่าตัวบทกฎหมาย มีมิติทางสังคมเข้ามามาก แต่ปัจจุบันยกตัวบทใส่เลยเพราะปลอดภัยสำหรับคนตัดสิน

อีกประเด็นที่เป็นช่องโหว่ใหญ่ เนื่องจากคำว่าสิทธิชุมชนที่ทำให้ไม่สามารถเชื่อมกับระบบเดิมได้ด้วยนักกฎหมายเอง คำในกฎหมายเดิมมีหลายคำที่เป็นช่องโหว่ แม้มีข้อจำกัดในการเขียนกฎหมาย แต่เทคนิคในการที่จะนำไปปรับใช้ให้สอดคล้องกับสังคมก็คือหลักกฎหมายทั่วไป ที่ศาลสามารถสร้างเองได้ หรือคำว่า ประโยชน์สาธารณะ จุดเกาะเกี่ยวระหว่างกฎหมายใหม่ที่นำมาใช้ในบ้านเรา การที่จะเชื่อมโยงกับความจริงที่เกิดขึ้นในสังคม หรือสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์จริง แต่ไม่ถูกนำมาใช้ ซึ่งจุดนี้อาจต้องมีการทำงานต่อไปโดยนำผู้พิพากษายุคหลังที่เป็นคนรุ่นใหม่ที่มีความพยายามจะทำความเข้าใจเรื่องนี้แต่ติดระบบของผู้พิพากษา จึงไม่กล้าแหวกแนวการตัดสินคดี แต่ระยะหลังก็เริ่มมีตัวอย่างคดีให้เห็นมากขึ้น ดังนั้นยุทธศาสตร์ในการเคลื่อนผ่านการมีกฎหมายรัฐธรรมนูญ หรือการทำงานกับศาล ต้องทำควบคู่กันไปกับการทำข้อมูลและให้ความรู้ความเข้าใจต่อศาล ซึ่งเป็นพัฒนาการที่ไม่ง่ายแต่ต้องทำ

อีกประเด็นหนึ่ง คือ ทำอย่างไรจะให้ประเด็นการลดรูปกฎหมายได้รับการตีแผ่ออกมา มีกลไกอะไรที่จะทำให้การเตรียมคดีหรือการเตรียมหลักฐานต่างๆ ก่อนฟ้องถูกดำเนินการขึ้นมา ปัจจุบันในกองทุนยุติธรรมพยายามผลักดันการจัดสรรงบประมาณส่วนหนึ่งให้กลุ่มชาวบ้านที่ลุกขึ้นมาปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ เป็นไอดีในการเตรียมหลักฐานต่างๆ ในการสู้คดีอย่างไร อีกประเด็นที่ต้องคิดในเชิงยุทธศาสตร์ ในด้านอื่นทำอย่างไรที่จะเชื่อมโยงสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญในการสู้กับเอกชน เป็นเรื่องที่ต้องคิด เพราะทางฝั่งเขาคิดในการใช้ศาลเป็นเครื่องมือ อ้างว่าตัวเองมีสิทธิ และใช้กระบวนการทางคดีฟ้องทำให้ตัวเองมีสิทธิทางกฎหมาย ทั้งที่พื้นฐานข้อเท็จจริงต่างๆ ไม่ตรงตามนั้น ดังนั้นต้องนำไปสู่การพูดถึงกระบวนการยุติธรรมทางเลือกอื่นๆ เช่น กลไกระงับข้อพิพาทในเชิงพื้นที่ที่ต้องยก ระดับกลไกต่างๆ ในพื้นที่ที่สามารถทำตรงนี้ได้ ไอดีที่คิดก่อนหน้านี้นี้มีความพยายามที่จะผลักดันระบบลูกขุนขึ้นมา ระบบในการบังคับให้ศาลต้องเดินเผชิญสปีในคดีที่เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชน เหล่านี้เป็นสิ่งที่เคยมีความคิดว่า หากศาลปรับระบบตรงนี้ได้ โดยประสานศาลฎีกาวางแนวระบบนี้ได้จะผ่าทางตันไปได้ค่อนข้างมากและขยายตัวออกไป

ด้วยเหตุที่ลักษณะสิทธิชุมชนมีความหลากหลาย การมีกฎหมายกระจายในรูปแบบต่างๆ ทำให้ยากต่อการเข้าใจและบังคับใช้ การมีกฎหมายเฉพาะพื้นที่ การมีกฎหมายในมุมที่ต้องการจะคุ้มครองลักษณะที่ผันแปรได้ของชุมชน จะเกิดระบบอะไรขึ้นมา

อานันท์ กาญจนพันธุ์ ด้วยเหตุว่า สิทธิชุมชนมีรูปแบบที่หลากหลาย หากจะซ้อนรูปแบบและหลักคิด คิดว่าขับเคลื่อนได้หลายแบบด้วยกัน สิทธิชุมชนในทางกฎหมายเกิดขึ้นในทางปฏิบัติการได้มากกว่า การขับเคลื่อนสิทธิชุมชนเชิงปฏิบัติการสามารถขับเคลื่อนได้ ๒ ทางที่สำคัญ

ในทางหนึ่ง คือ ให้ชุมชนนิยามตัวเอง ผ่าน Local Governance สร้างธรรมาภิบาลท้องถิ่นโดยการนิยามกฎเกณฑ์ของตนเองเพิ่มเข้ามาในระบบกฎหมายที่เป็นการนิยามมาจากภาครัฐ ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญมากในการขับเคลื่อนทำความเข้าใจ

เข้าใจประเด็นสิทธิชุมชนในสังคม หากต้องการให้เกิดความชัดเจนหรือความเข้าใจ ประเด็นที่มาจากท้องถิ่นเองในการสร้างกฎหมาย คือ การนิยามสิทธิชุมชนที่สำคัญ

อีกทางหนึ่งขับเคลื่อนทางกฎหมายโดยไม่ต้องนิยามสิทธิชุมชนในกฎหมาย แต่นิยามจากประเด็นของความเป็นผู้เสียหาย ยกตัวอย่างในอเมริกามีการออกกฎหมายขึ้นมาชนิดหนึ่งซึ่งสำคัญมาก ชื่อว่า Public Accommodations Law คือ กฎหมายปกป้องกลุ่มคนบางกลุ่ม เช่น โรงแรมห้ามปฏิเสธคนที่ จะเข้ามาพัก เพราะในอเมริกามีคนผิวสี เวลาเข้าไปพักโรงแรมในเมืองที่มีคนเหยียดสีผิว อาจจะปฏิเสธคนที่มาเข้าพัก ทำให้เกิดความเสียหายอย่างมากอาจถึงแก่ชีวิต หมายความว่า เจ้าของโรงแรมแม้มีสิทธิเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในโรงแรม แต่ไม่มีสิทธิปฏิเสธคนที่ จะเข้ามาพัก ซึ่งก็คือ สิทธิชุมชน คือสิทธิของผู้ที่อาจถูกละเมิดสิทธิ หรือเป็นผู้เสียหาย เป็นอีกมิติหนึ่งของสิทธิชุมชน ดังนั้นถ้าเราสร้างความเข้าใจเรื่องสิทธิของผู้เสียหาย ขึ้นมาจะทำให้เข้าใจสิทธิชุมชนโดยอัตโนมัติ ให้ความเป็นจริงบอกเราเพื่อ ให้เราเข้าใจในสิ่งที่ไม่ค่อยเข้าใจ โดยเรามีหน้าที่ดึงออกมาและชี้ให้เห็น สกัดสิ่ง เหล่านี้ออกมาให้ได้มากที่สุดเพื่อให้เกิดความเข้าใจในกระบวนการยุติธรรม

สรุปคดี รอนใหม่ ในฐานะที่เป็นทนายความ มองว่าแนวทางที่จะหวังพึ่ง ทางกฎหมายคงเป็นไปได้ยาก การให้คำจำกัดความสิทธิชุมชนเป็นเรื่องยาก เพราะ ก่อนถูกตราในรัฐธรรมนูญมีการพูดเรื่องนี้มาก เมื่อเหตุการณ์ผ่านมาก็เห็นว่า จะเป็นไปตามเจตนารมณ์ของผู้ร่างรัฐธรรมนูญได้บัญญัติไว้ แต่ก็ควรขับเคลื่อน ประเด็นนี้ไปสู่โครงสร้างเชิงนโยบายให้ได้ พฤติกรรมของมนุษย์ที่จะนำไปสู่การ กำหนดเป็นกฎหมาย คนที่จะใช้ประโยชน์คือคนที่เห็นช่องว่างของกฎหมาย จากกรณีศึกษาความเป็นธรรมที่ใช้กฎหมายในการแก้ปัญหา เป็นการแก้ที่ปลายเหตุ เพราะทั้ง ๕ กรณีมี ๕ เหตุไม่เหมือนกัน ถ้าไม่มีหลักอะไรให้ยึดก็ต้องยึดหลักความเป็นธรรมตามจารีตประเพณี แต่ในความเป็นจริงไม่ได้นำมาใช้ สิทธิชุมชน สิทธิของมนุษยชาติ แทนที่จะเป็นการส่งเสริมแต่กลับเป็นการทำลาย ชาวบ้านเมื่อเดือดร้อนหาที่พึ่ง ใครจะเป็นที่พึ่งที่แท้จริง ศาลปกครอง ศาลยุติธรรม ผู้ตรวจการแผ่นดิน ปปช. คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน (กสม.) สุดท้ายประชาชนต้องมาชุมนุม ร้องเรียนที่ทำเนียบฯ ปัจจุบันประชาชนผู้เดือดร้อนก็หาที่พึ่ง จากกรณีศึกษาที่นำ

เสนอ ปัญหาที่เกิดขึ้นคือ คุณธรรมจริยธรรมและทัศนคติของคน รวมทั้งการทุจริตคอร์รัปชันของคนอีกฝั่งหนึ่ง สิทธิในการที่จะทำกิน และอยู่อาศัยในที่ดินเอง เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของคน หากหลายส่วนจะสามารถรณรงค์นำเรื่องนี้ผ่านกลไกตุลาการ ผู้พิพากษา ก่อนมาปฏิบัติหน้าที่ต้องมีการอบรม ใส่ความรู้เหล่านี้เข้าไป เพื่อให้เห็น ความเป็นมนุษย์มากกว่าการใช้เหตุผลเพียงอย่างเดียว เราควรผลักดันภาระนี้ผลักดันเข้าสู่สถาบันการศึกษา ซึ่งสภาพนายความก็มีสำนักฝึกอบรม เปลี่ยนทัศนคติคนที่จะออกมา ในขณะที่สังคม ขับเคลื่อนไปข้างหน้า ปัญหาก็ตามมา จึงต้องสร้างทัศนคติให้คนปฏิบัติงาน เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการยุติธรรม สุดท้ายต้องพิจารณาและเสนอแทรกแซงเรื่องเหล่านี้เพื่อให้เกิดความยุติธรรม ระบบดีก็ช่วยไม่ได้ หากคนไม่ดี ดังนั้นคนทั่วไปต้องเข้าใจว่าสิทธิของตนมีอะไรบ้าง ในระดับผู้ปฏิบัติในกระบวนการยุติธรรม ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป การยกระดับสิ่งที่ทำวิจัยแทรกแซงไปในสถานการณ์ศึกษา ซึ่งขณะนี้มีความคิดว่า จะรวบรวมเพื่อนนายความกลับมาทำความเข้าใจเรื่องพวกนี้เพื่อเข้าใจพี่น้อง โดยต้องมีการรณรงค์เชิง นโยบาย เชิงปฏิบัติ ทุกภาคส่วนของสังคมเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ศรินทร์ พุ่มมณี จากการนำเสนอและการอภิปรายได้เห็นถึงความขัดแย้งในกระบวนการยุติธรรมที่เห็นได้ชัด เพียงแต่ว่ามีรายละเอียดแตกต่างกันไป จากงานที่ทำเกี่ยวกับชุมชนเมืองย่านใจกลางเศรษฐกิจเมือง สิทธิชุมชนคนในบริเวณนี้เป็นเรื่องซับซ้อนมาก เพราะเขาไม่ได้อยู่ในที่ดินของตนเอง เป็นที่เจ้าและถูกขายคนที่อยู่มาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นคนจีนที่อพยพมาตั้งรากฐานแล้วเข้า วันไม่มีสิทธิเรียกร้อง แต่ใช้การต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ และวัฒนธรรมของตนเอง แล้วก้าวข้ามไปสู่กฎหมายผังเมือง เพราะสู้กรรมสิทธิ์ไม่ได้ ล่าสุดได้มีการพูดคุยกับเจ้าของที่ว่าถ้าจะออกแบปให้รักษาความเป็นย่านเดิม อนุรักษ์ความเป็นชุมชนเก่าแก่จะยอมหรือไม่ ซึ่งโชคที่เจ้าของที่ยินยอมแต่ก็ใช้เวลานาน คำถามคือ สิทธิชุมชนของคนกลุ่มนี้อยู่ตรงไหน เพราะติดอยู่กับสัญญาเช่า ทำให้ถูกขึ้นค่าเช่าอย่างรวดเร็วตามราคาที่ดินซื้อขาย ซึ่งคนเหล่านี้ไม่มีวิธีคิดในทางการต่อสู้ เพราะไม่ยอมขึ้นศาล

อานันท์ กาญจนพันธุ์ กรณีที่กล่าวมาเป็นเรื่องของการเมืองอัตลักษณ์ ซึ่งมีความสำคัญเชิงประวัติศาสตร์นำมาเป็นข้อต่อรองได้ทั้งสิ้น ทั้งนี้เป็นเรื่องการช่วงชิงการนิยาม และการมีผู้นำทาว์นสามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ด้วย

กิตติศักดิ์ ปรกติ เราคงไม่สามารถทำให้คนโกงเลิกโกง แต่จะอย่างไรให้คนที่มีหน้าที่จึงจะทำหน้าที่ และไม่ไปร่วมกับคนโกงหรืออย่างน้อยตรวจสอบอย่างจริงจังมากขึ้น คิดว่าการแสวงหาความจริงของนักวิชาการ และการพูดถึงปัญหาเป็นความพยายามที่จะทำให้ความรู้ชัดเจนขึ้น

ผู้พิพากษา ๑ มีคำพูดอยู่คำหนึ่งบอกว่า อำนาจของนักกฎหมายจะปรากฏเมื่อกฎหมายเขียนไว้ไม่ชัดเจน เป็นเรื่องที่น่าคิด ประเด็นเรื่องแรกคือความไม่ชัดเจนของกฎหมาย บางครั้งมีปัญหาอยู่ เช่น กรณีเดอะบิช ได้ลองค้นคว้าท่านให้เหตุผลอย่างไร มีตอนหนึ่งความว่า ..โจทก์ที่ ๓ ถึง ๑๙ ซึ่งอ้างว่า ตนเป็นบุคคลในชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมของ จ.กระบี่ จะมีอำนาจฟ้องหรือไม่ เห็นว่าตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๕๐ มาตรา ๔๖ บุคคลซึ่งรวมกันเป็นท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษหรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น และของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ จะเห็นได้ว่า คำว่าชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมยังไม่มีคานิยามความหมายขอบเขตที่แน่นอน ทั้งบทบัญญัติมาตรานี้มีเงื่อนไขที่ต้องมีกฎหมายบัญญัติออกมาตามมาตรานี้ เมื่อโจทก์ที่ ๓ ถึง ๑๙ ฟ้องยังไม่มีกฎหมายบัญญัติใช้บังคับ ดังนั้นยังไม่อาจถือได้ว่าการโต้แย้งเกี่ยวกับสิทธิหรือหน้าที่ของโจทก์ที่ ๓ ถึง ๑๙ แล้ว โจทก์ที่ ๓ ถึง ๑๙ จึงยังไม่มีอำนาจฟ้อง ฎีกาของจำเลยที่ ๕ ในส่วนนี้ฟังขึ้น.. เป็นประเด็นที่อาจต้องพิจารณากรอบโครงสร้างของระบบกฎหมายด้วยหรือไม่ ว่าลักษณะเช่นนี้ถ้าบอกว่าตามที่กฎหมายบัญญัติต้องมีกฎหมายบัญญัติอีกขึ้นก่อนหรือไม่ ตรงนี้ยังไม่จำเป็นถือว่าสิทธิมีอยู่แล้ว แต่รูปแบบขอบเขตเป็นอย่างไรต้องว่ากันอีก

ในวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา ๑๓๔ บอกว่า **ไม่ว่ากรณีใดๆ ห้ามมิให้ศาลที่รับฟ้องคดีไว้ปฏิเสธไม่ยอมพิพากษาหรือมีคำสั่งชี้ขาดคดีโดยอ้างว่า ไม่มี**

บทบัญญัติแห่งกฎหมายที่จะใช้บังคับแก่คดีหรือว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่จะใช้บังคับนั้นเคลือบคลุมหรือไม่บริบูรณ์.. ในทางปฏิบัติจริงมีการอ้างว่าไม่มีกฎหมาย และไม่รู้ว่ามีกฎหมายมาตรานี้ คนที่จะมาสอบผู้พิพากษาก็จะดูว่ามาตราไหนที่สำคัญจะออกสอบ เนื้อหาอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องก็ไม่สนใจ จนกระทั่งสิ้นมาจนถึงเวลาทำงาน ลักษณะเช่นนี้ถือว่าปฏิเสธเข้ามาตรานี้หรือไม่

นักกฎหมายชาวแคนาดา ท่านหนึ่งกล่าวไว้ว่า โรงเรียนกฎหมายสอนข้าพเจ้าอยู่อย่างหนึ่งว่า ทำอย่างไรในการจัดการกับสถานการณ์ ๒ อย่างที่เหมือนกันแบบไม่ผิดเพี้ยน แล้วแสดงให้เห็นว่ามันแตกต่างกันอย่างไร .. ซึ่งจะโยงกลับมาที่ข้อเสนอให้บุคลากรในกระบวนการปรับทัศนคติและพยายามออกจากกรอบที่มีอยู่ ณ ปัจจุบัน ในทางปฏิบัติมีปัญหาพอสมควร คือ ถ้าใครจะแตกต่างออกจากแนวค่อนข้างยาก

ในหลายกระบวนการมีการตรวจสอบได้ จากที่ไปเรียนเพิ่มเติม อาจารย์ถามว่า ในการที่ศาลตัดสินคดีมีการดำเนินการหรือทำอะไรบ้างหรือไม่ จึงตอบว่าในทางปฏิบัติถ้าศาลชั้นต้นก็อุทธรณ์และฎีกา แต่ถ้าเป็นศาลฎีกาตัดสินแล้วไม่สามารถทำอะไรได้ ท่านบอกว่า ไม่น่าเป็นเช่นนั้น จึงได้บอกไปว่า แต่เป็นหลักอำนาจสูงสุดของความ เป็นอธิปไตย ซึ่งอาจไม่เป็นธรรม ดังนั้นทำอย่างไรจะ使人เหล่านี้มีคุณสมบัติได้รับการยอมรับในระดับเดียวกับสิ่งที่เป็นอย่างอยู่

อีกตัวอย่างหนึ่งในหนังสือเกาหลี เรื่อง หมอเจจวงอน มีคนรวยกับคนจนมาหาจะรักษาใครก่อน พระเอกตอบว่า จะรักษาคนที่อาการหนักก่อน ประเด็นนี้คือเวลาเราสรรหาหรือทัศนคติของคนที่จะเข้ามาทำงานตรงนี้ มีหลักที่จะตั้งคำถามอะไรกับเขา ประเด็นจริยธรรมมีประเด็นอะไรที่สำคัญที่สุด เช่น ความเป็นธรรม ความไม่มีอคติ ซึ่งผลกระทบอาจเกิดกับความถูกใจไม่ถูกใจของผู้ที่ได้รับคำพิพากษาส่วนหนึ่ง และผู้ที่รับผลจากกระบวนการนั้นส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งอาจเป็นสิ่งที่อยู่ในใจแต่ละคนเอง มีกระบวนการอะไรที่จะทำให้สิ่งนี้เข้มข้นเพียงพอซึ่งเป็นกระบวนการในการสร้างคน

อย่างไรก็ตามจะรอดแต่ตรงนั้นคงไม่ได้ สิ่งในงานวิจัยทำคงเป็นส่วนหนึ่งที่น่ามาสะท้อนและชี้ให้เห็นว่า เกิดปัญหาอย่างไรในสังคม และมีวิธีแก้อย่างไร ทำ

อย่างไรในขณะนี้เพื่อให้ปัญหาลดลง ซึ่งคำว่า สิทธิชุมชนยังไม่ชัดเจนนักในตัวเอง ขณะเดียวกันบางครั้งสิ่งที่อยู่ในประมวลกฎหมาย เวลากล่าวหาบอกเขาว่ามีเหตุ ความผิดเกิดขึ้นเป็นการใช้สิทธิเพื่อจะบอกผู้มีอำนาจหน้าที่ว่ามีปัญหาเกิดขึ้นใน สังคมแล้ว กรณีเหล่านี้เป็นการประมวลว่ายอมรับสิทธิชุมชน ไม่ใช่กรรมสิทธิ์ที่จะ ทำอะไรก็ได้โดยไม่คำนึงถึงสิ่งที่อยู่แวดล้อม เมื่อเขียนเป็นรัฐธรรมนูญเหมือนเป็น หลักหรือทฤษฎีขึ้นมาในการหาลักษณะร่วมกัน จะทำอะไรให้ผู้ศึกษาเข้าใจนำ ทฤษฎีขึ้นมาแล้วแตกเป็นข้อย่อย นำไปสู่กรอบคือความเป็นธรรม ปัญหาขณะนี้ คือพอตั้งหลักที่กว้าง การเรียนการสอนที่ผ่านมามุ่งจำตัวบทในการเรียนการสอน ทำให้ลืมกรอบหลักว่าสิทธิชุมชนคืออะไร ซึ่งถ้าไม่หาวิธีที่ทำให้รู้สึกว่าเป็นธรรม และยอมรับได้จะมีปัญหาตามมามากมาย

กิตติศักดิ์ ปกรติ ปัญหาสิทธิชุมชนในแง่การจัดการศึกษาคงเป็นปัญหาหนึ่ง ที่น่าจะนำเรื่องเสนอไปยังมหาวิทยาลัยต่างๆ การถกเถียงในวงวิชาการยังมีน้อย ข้อที่เป็นปัญหามาก คือ สังคมยังไม่รู้สึกว่าจะทำให้เป็นปัญหาคุกคามในวง กว้างถ้าไม่รีบแก้ไข อาจทำให้สถาบันที่สำคัญ ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ จึงต้องหีบยก มาพูดให้ชัดเจนขึ้น

คมสัน โพร้คง สถาบันการศึกษาก็เป็นผู้สร้างปัญหา โดยเฉพาะนิติศาสตร์ ก็เป็นส่วนที่สร้างปัญหาให้กับสังคมค่อนข้างมาก ปัญหาการผลิตบัณฑิตไปสู่การ ประกอบวิชาชีพทางกฎหมาย ทุกองค์กรที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรมล้วน สร้างปัญหาให้สังคมทั้งสิ้น ปัญหาที่สำคัญ คือ ความอ่อนด้อยในเรื่ององค์ความรู้ อื่นประกอบกับการใช้วิชาชีพกฎหมาย เนื่องจากวิชาที่สอนให้เข้าใจสังคม เข้าใจ โลกมีน้อย เช่น นิติปรัชญา เป็นวิชาว่าด้วยเหตุผล สร้างกระบวนการทางความคิด อย่างมีหลักการและสอดคล้องกับความเป็นธรรม ต้องกลับไปหาวิธีการให้คนสอน สอนรู้เรื่องและนักศึกษาเข้าใจ

ปัญหาเรื่องสิทธิชุมชน คือ การไม่สร้างวิธีคิดขึ้นในกระบวนการยุติธรรม ไม่มีนวัตกรรมทางกฎหมายเกิดขึ้นในวิธีคิดของผู้ใช้กฎหมาย ข้อสำคัญคือ ไม่เข้าใจ สังคมโลก ไม่เข้าใจสังคมปัจจุบัน เพราะไม่ได้เรียนวิชาสังคมวิทยา เพราะไม่ใช้วิชา บังคับ ส่วนใหญ่่นักศึกษาไม่เลือก โดยเฉพาะสังคมวิทยากฎหมายที่หายไป ทั้งที่

เป็นตัวสำคัญที่กลับไปสู่หลักพื้นฐานของกฎหมายว่ากฎหมายคือกฎกติกาที่ควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม ถ้าไม่เข้าใจสังคมก็ไม่สามารถออกกฎกติกาเพื่อควบคุมพฤติกรรมคนในสังคมได้ ในหลักสูตรการเรียนการสอนวิชานี้จึงถูกหลงลืมและละเลยไป แม้มีความพยายามนำมาพูดถึงแต่ยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะฉะนั้นการจะใช้กฎหมายให้สอดคล้องกับสภาพสังคม ใช้กฎหมายให้เป็นนวัตกรรมสำหรับการให้ความเป็นธรรมในสังคมเกิดขึ้นได้ยาก เพราะนักกฎหมายที่เป็นผลผลิตส่วนใหญ่ไม่เข้าใจสังคม มาจากพื้นฐานของความรู้เรื่องนี้ยังเป็นประเด็นที่ต้องตั้งคำถาม

องค์กรวิชาชีพในทางกฎหมาย เช่น สภานายความ เนติบัณฑิต ไม่ให้ความสนใจ เน้นแนวทางภาคปฏิบัติแต่ทฤษฎีหรือปรัชญาเป็นเรื่องที่ถูกละเลยเช่นกัน แม้ระยะหลังมีการปรับเปลี่ยนวิธีการอบรมศึกษามากขึ้น แต่เนื้อหาในการทำความเข้าใจโลกและสังคมมักอยู่อันดับหลังเสมอ ทั้งที่เป็นหัวใจของการใช้กฎหมาย

การให้นิยามความหมายของคำว่าสิทธิชุมชนโดยพื้นฐานของกฎหมายมีอยู่ในตัวอยู่แล้ว แต่พอไม่มีในตำราหรือคำสอนของอาจารย์ก็กลายเป็นเรื่องที่ไม่คิดไม่ได้ การกระทำของคนที่เป็นกลุ่มถูกกำหนดในกฎหมาย แต่ในขณะเดียวกันก็มีแบบที่ไม่มีรูปแบบในกฎหมายแต่เป็นที่ยอมรับกัน กรณีที่มีกฎหมายอื่นบัญญัติคือการสร้างรูปแบบอื่นเพิ่มเติม ซึ่งมีปัญหาเรื่องหลักความเป็นนิติบุคคลของรัฐขึ้นมา แต่ก็มีการสร้างรูปแบบเกิดขึ้น ขณะเดียวกันก็มีการรวมกันแบบไม่มีรูปแบบ เช่น ชมรม ชุมชุม ก็มี การรวมกลุ่มกันได้ เพียงแต่ว่าคนใช้กฎหมายไปตีกรอบว่า การยอมรับสถานะของการรวมกลุ่มหรือการกระทำมีเพียงตามรูปแบบเท่านั้น นั่นคือปัญหาการใช้การตีความของกฎหมายไทย แล้วพยายามยึดยึดรูปแบบที่มีกับสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เปลี่ยนแปลงตามวิวัฒนาการตลอดเวลาให้ไปสู่รูปแบบตามกฎหมายที่มีอยู่ โดยไม่ได้มองสภาพความเป็นจริงว่า เป็นสิ่งที่อาจเป็นไปได้ ยกตัวอย่างเช่น การรวมกลุ่มในโซเชียลมีเดีย ไม่สามารถนำมาใช้อะไรในทางกฎหมายได้เลย เพราะรูปแบบทางกฎหมายมีข้อจำกัด

ชุมชนโดยหลักการเป็นเรื่องความเก่าแก่และดั้งเดิม เพียงแต่วิวัฒนาการของชุมชนในสภาพปัจจุบันเปลี่ยนแปลงตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมและ

เทคโนโลยีต่างๆ ชุมชนมีมาตั้งแต่เราเกิด เป็นสังคมขั้นพื้นฐานรองจากสังคมครอบครัว มีความสัมพันธ์ทางสายโลหิต ทางความเชื่อร่วมกัน เราเรียกชุมชนเหล่านั้นว่า ชนเผ่า โดยมองในแง่ความเกี่ยวพัน คือการเกิดของชุมชนเกิดขึ้นแล้ว แต่นวัตกรรมทางกฎหมายไม่ได้ยอมรับสิ่งเหล่านี้ เพราะฉะนั้นกรอบการตีความเรื่องสิทธิชุมชนที่มีอยู่ตามกฎหมายตีความขยายได้หรือไม่ ความเป็นจริงแม้กฎหมายไม่ยอมรับเรื่องชมรมหรือชุมนุม แต่รู้ว่ามีตัวตนอยู่

ทั้งนี้ต้องเริ่มจากสถาบันการศึกษาเป็นตัวตั้งในการสร้างองค์ความรู้ ที่สำคัญสังคมวิทยากฎหมายซึ่งเป็นวิชาสำคัญในกระบวนการใช้กฎหมายถูกละเลย สุดท้ายนำไปสู่การผลิตบัณฑิตที่ไม่เข้าใจสังคม และการใช้กฎหมายในทางสังคมวิทยา จึงเกิดการตีความประหลาดเกิดขึ้นเป็นประจำ เช่น กรณีคดีชาวเลราไว เป็นต้น ดังนั้นในวงการการศึกษาต้องคุยกันเป็นการแก้ปัญหาค้นพื้นฐาน รวมทั้งองค์กรวิชาชีพต้องคุยกันให้ชัด นำนวัตกรรมทางกฎหมายให้กลับมาเป็นเรื่องสำคัญในการสอน ซึ่งคนเรียนกฎหมายมักจำกัดตัวเองอยู่กับตัวหนังสือในบทบัญญัติตามกฎหมายเท่านั้น ทำอย่างไรให้นักกฎหมายทะลุกรอบ คนจะเข้าสู่ศาลรุ่นใหม่ต้องมีแนวคิดเรื่องนี้ขึ้นมา โดยเฉพาะการสร้างกระบวนการความรู้ก่อนเข้าสู่ระบบ

อานันท์ กาญจนพันธุ์ มีนักวิชาการตะวันตกเขียนบทความ tragedy of the common โศกนาฏกรรมของพื้นที่ส่วนรวม ซึ่งสิทธิชุมชนเป็นเรื่องความคิดส่วนรวม บทความนี้ปลุกฝังความเข้าใจในลักษณะที่เป็นทัศนคติทางลบต่อสิ่งที่เรียกว่า common ทุกชนิด และคิดว่าถ้าจะรักษาสังคมไว้ได้ ด้านหนึ่งต้องยื่นหยัดอยู่บนปัจเจก อีกด้านหนึ่งคือรัฐ ไม่น่าแปลกใจที่ผู้พิพากษาจึงไม่ขัดแย้งกันเลยในการตัดสิน เพราะด้านหนึ่งก็พิทักษ์ปัจเจก อีกด้านก็พิทักษ์รัฐ ซึ่งเป็นวาทกรรมครอบงำที่มีอยู่ ส่วนหน่วยที่เป็นชุมชนเป็นปัญหาที่นำไปสู่การช่วงชิงทรัพยากร สิทธิชุมชนมีอยู่ในกฎหมายอยู่แล้ว แต่ถูกวาทกรรมครอบงำลดรูปกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิชุมชนลง โดยถูกทุนนิยมครอบงำ โดยเฉพาะทุนนิยมแบบไทย เพราะทุนนิยมที่ดีในระบบโลกล้วนคำนึงถึงสิทธิชุมชน เพราะฉะนั้นต้องมีกลไกควบคุมเศรษฐกิจให้มีการกระจายมากขึ้น

อิทธิพล ศรีเสาวลักษณ์ ในระบบกฎหมายไทยในศาลยุติธรรมใช้ระบบกล่าวหา โดยต้องกล่าวหาให้ฉลาด เพราะศาลจะตัดสินไปในทางที่กล่าวหา เพราะฉะนั้นจะมีการพูดเสมอว่า ฟ้องไม่ครอบคลุมและถ้าไม่ขอค่าเสียหายไปศาลก็ไม่ให้ เพราะศาลจะดูเฉพาะส่วนที่ขอมา เราแก้โดยการมีศาลปกครองที่พูดเรื่องสิทธิปัจเจกที่ต่อสู้กับผู้ปกครอง สามารถไต่สวนได้ เรียกดูประเด็นเพิ่มเติมได้ แต่ประเด็นที่ว่า เป็นไปตามที่กล่าวหาจริงหรือเปล่า ระบบศาลในประเทศไทย คัดเลือกผู้ที่จะเข้าไปเป็นตุลาการจากการจำค่าพิพาททฤษฎี สามารถอธิบายได้แตกฉาน โดยไม่เข้าใจเรื่องสังคม โดยธรรมชาติเป็นเช่นนั้น ซึ่งผู้พิพากษาจะมีความเชี่ยวชาญในเรื่องเหล่านั้นเพียงเรื่องเดียว

ในโรงเรียนกฎหมายอยากจะสอนอะไรเกี่ยวกับสังคมมากมาย อยากมีวิชาใส่เข้าไป แต่ติดขัดกลไกของรัฐที่กำหนดมาตรฐานวิชาการเรื่องหน่วยกิต แต่เกิดไม่ได้เพราะหน่วยกิตเต็มแล้ว ที่จุฬาฯ มีวิชาหนึ่งที่ใส่เข้าไปได้คือ กฎหมายกับสังคมที่พาเด็กไปดูคนติดคุก ไปดูคนถูกไล่ที่ ถูกจับกุมอย่างไม่เป็นธรรม แต่นอกนั้นเป็นเรื่องเทคนิคล้วนๆ ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้น ถ้าจะแก้คงต้องขอให้ทาง ประธานศาลฎีกากำหนดให้ผู้พิพากษาผ่าน training เช่นเดียวกับภาคราชการ ถ้าอยากให้มีการกระตุ้นเรื่องนี้อาจเสนอให้วิชาเหล่านี้สอดแทรกไปในวิชาที่ถูก training เพื่อให้ตุลาการได้มีข้อมูลเพิ่มเติม ยกตัวอย่างที่เคยทำวิจัยเรื่องสิทธิผู้เสียหายในคดีสิ่งแวดล้อม ได้กำหนดกลไกในการดูว่า ค่าเสียหายในสิ่งแวดล้อมแบบไหนควรเรียกอย่างไร ซึ่งได้รับความสนใจจากผู้พิพากษามากในการนำไปพิจารณา ถ้าเราใส่ข้อมูลไปท่านก็จะสนใจ เวลาที่มีการฟ้องคดีเหล่านี้เข้ามาจะได้พิจารณาตามปัจจัยต่างๆ และมีผู้เชี่ยวชาญของศาลมาช่วย

อีกประเด็นหนึ่ง คือ กระแสโลกยอมรับแล้วว่าทุนนิยมไปไม่รอด หากเป็นทุนนิยมตามลำพัง ระยะเวลาเริ่มมีกระแสชุมชนมากขึ้น ผู้คนถ้ามีความแตกต่างเรื่องฐานะเศรษฐกิจสังคมมากจะเกิดปรากฏการณ์การปรับตัว เช่น ตะวันออกกลางที่มีลักษณะการผูกขาดอำนาจในชั้นผู้ปกครอง เกิดการเปลี่ยนชั่วข้ามคืน ในแง่ทุนนิยมเช่นกันระหว่างคว่ำ น้ำหนักเทไปด้านไหนแล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นในปรากฏการณ์สังคมจะกระตุ้นสิ่งเหล่านี้ขึ้นมา

ถ้าเราจะมองสิทธิชุมชนเป็นเป้าหมาย ในระบบสังคมปัจจุบันการอธิบายความหมายเดียวไม่พอ เพราะเหตุว่าผู้ที่เชื่อในการปกครอง การต่อสู้ของคนที่คัดค้านสิทธิชุมชนใช้ตัวหนังสือ ใช้ลายลักษณ์อักษร เชื่อว่าถ้ามีกฎหมายมีสิทธิ ถ้าไม่มีกฎหมายไม่มีสิทธิ ถึงแม้จะมีอยู่จริงในสังคมก็ตาม นามธรรมกับรูปธรรมต้องมีการขีดเส้นหรือกำหนดขึ้นมา ยกตัวอย่างการกำหนดเส้นความยากจนเพื่อให้ความยากจนเป็นรูปธรรมมากขึ้น ดังนั้นสนับสนุนให้มีอะไรสักอย่าง ซึ่งในรัฐธรรมนูญมีแล้ว ได้สถาปนาสิทธิที่สามขึ้นมา จากเดิมมีเพียงสิทธิปัจเจก สิทธิรัฐ แต่ได้สถาปนาสิทธิชุมชนขึ้นมา ทั้งนี้ความสนใจของคนร่างกฎหมายและประชาชนไม่ทำให้สิทธิเกิดขึ้นเร็วเท่าที่ควรจะเป็น

ธนาชัย สุนทรอนันต์ชัย การจัดการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัย จากที่เป็นอาจารย์รุ่นใหม่ทำให้พบว่า จุดมุ่งหมายเด็กรุ่นใหม่อยากประกอบวิชาชีพ ผู้พิพากษา อัยการ รูปแบบการเรียนการสอนหลัก คือ มาตราแล้ววิเคราะห์ เนติบัณฑิตมีการเรียนคำพิพากษา เช่น เอกสารสิทธิ์เป็นสิ่งที่เอกชนสามารถใช้ยื่นและพิพากษาดัดสินตามนั้น ถ้าโฉนดเป็นตามนั้นบุคคลนั้นก็เป็นผู้มีกรรมสิทธิ์ จะมีการโต้แย้งในลักษณะนั้น เวลาทำข้อสอบก็เป็นลักษณะนี้ ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องปรับเปลี่ยน

ในฐานะที่เป็นอาจารย์เห็นว่า บทบาทการศึกษาที่จะลงสู่ชุมชนมีความสำคัญ แต่เป็นความกังวลว่า ณ ขณะนี้พยายามขับเคลื่อนประเด็นต่างๆ เพื่อให้คนเห็นว่ามีประเด็นสิทธิชุมชน แต่เป็นวงที่ออกมาจากส่วนกลาง แต่บทบาทอาจารย์มหาวิทยาลัยในภูมิภาคควรต้องมีบทบาทมากขึ้นหรือไม่ ซึ่งน่าจะมีการแลกเปลี่ยนประเด็นเหล่านี้กับมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค ถ้าสามารถสร้างความแข็งแกร่งในการแลกเปลี่ยนกันของนักวิชาการในภูมิภาคโดยเฉพาะหัวเมืองใหญ่ รวมถึงให้นักวิชาการในภูมิภาคมีบทบาทมากขึ้น ชาวบ้านอาจเข้าไปคุยว่านักวิชาการสามารถมีบทบาทช่วยชาวบ้านได้ ซึ่งการจุดประเด็นในวงแคบๆ จะไม่สามารถแก้ปัญหาได้

ผู้พิพากษา ๑ จากกรณีศึกษาเหมือนว่าสิทธิชุมชนหายไป สิ่งที่เราเรียกว่าสิทธิชุมชน ถ้ายกตัวอย่างให้ชัดเจนจะทำอย่างไร สิทธิของชุมชนตามที่มิในรัฐธรรมนูญรวมประเด็นกรรมสิทธิ์หรือไม่ (มาตรา ๖๗ สิทธิชุมชนย่อมได้รับการคุ้มครองตาม

ความเหมาะสม) ทั้งนี้ชุมชนมีความหลากหลาย ไม่ยึดติดกับพื้นที่ ไม่จำเป็นต้องอยู่ติดพื้นที่ก็ได้แต่ความเป็นชุมชนยังมี และสามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างต่อเนื่องและมีความสุข

จากการประกาศเขตป่าสงวน คดีแบบนี้เกิดขึ้นจำนวนมากในต่างจังหวัด คนทำหน้าที่ตัดสินจะเชิญเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เจ้าหน้าที่ที่ดินมาชี้เขต เพื่อจะดูเส้นบุกรุกว่าอยู่ตรงไหน เมื่อชี้ไม่ได้ก็จะตัดสินไปตามที่คิด เนื่องจากจะกล่าวหาว่าราษฎรผิดได้อย่างไร ดังนั้นคำว่าสิทธิชุมชนถ้ายังพูดให้เป็นรูปธรรมไม่ได้ ปัญหาเหล่านี้จะเกิด เมื่อเป็นสิทธิชุมชน ชุมชนมีสิทธิจะอยู่และมีกรรมสิทธิ์หรือไม่ ต้องหาคำบังคับมากกว่าสิทธิชุมชน

มาตรา ๖๖ ไม่ได้ผูกพันกับกรรมสิทธิ์ร้อยเปอร์เซ็นต์ จึงต้องกำหนดเส้นให้ชัดเจนเพื่อให้ศาลนำไปใช้ได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถเปลี่ยนแปลงได้แต่ต้องใช้เวลาเท่าไรในการเปลี่ยนแปลง ซึ่งต้องสร้างเกณฑ์ในการใช้สิทธิชุมชนขึ้นมา ถ้าจะมีข้อเสนอจะมีอะไรที่บอกว่า สิทธิชุมชนคืออะไร

กิตติศักดิ์ ปกติ ส่วนหนึ่งเป็นความบกพร่องทางวิชาการ จากประเด็นที่ว่า สิทธิชุมชนรวมกรรมสิทธิ์หรือไม่ เวลาประชาชนอ้างสิทธิชุมชนก็มักอ้างรวมไปด้วยว่า จะอ้างสิทธิว่าตัวเองมีกรรมสิทธิ์หรืออยากได้สิทธิเชิงกรรมสิทธิ์ด้วย แต่ตามความเข้าใจตนเอง สิทธิชุมชนไม่ใช่กรรมสิทธิ์ เป็นสิทธิตามกฎหมายมหาชน เป็นสิทธิเบื้องต้นที่ประชาชนนำมายื่นรัฐได้ หากการใช้อำนาจรัฐก้าวก่ายหรือกระทบต่อสิทธิในการใช้สอยหรือได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ในขอบเขตความสมดุลและยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ ในแง่นี้ถ้าเราถือว่าสิทธิชุมชนเป็นสิทธิตามรัฐธรรมนูญ ย่อมมีศักดิ์เหนือพระราชบัญญัติอื่นๆ หมายความว่าพระราชบัญญัติทั้งปวงแม้ให้อำนาจรัฐอย่างไรก็ตามไม่อาจลบล้างหรือจำกัดสิทธิชุมชนได้เลย ชุมชนใดตั้งอยู่ในเขตป่าสงวน ป่าอุทยาน หรือใช้สอยในอุทยานมาแต่เดิม เขายังมีสิทธิเหมือนเดิม แต่สิทธินี้ไม่ได้รวมถึงคนอื่นที่ไม่ได้รวมกันเป็นชุมชนและใช้สอยทรัพยากรธรรมชาตินั้นอยู่มาแต่เดิม ชุมชนอื่นๆ ที่ต่อมามีการประกาศเขตทับที่ เช่น แม่เฒ่า สามารถกันเขตได้ เพราะสามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นชุมชนตำบลที่มีความเป็นอยู่มาร้อยกว่าปีแล้ว จึงต้องตีความว่า สิทธิชุมชนเป็นสิทธิใช้สอย

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่มีลักษณะเป็นทรัพย์สินสิทธิเหนือทรัพย์สินของแผ่นดิน ที่ได้ก็ตามทรัพย์สินแผ่นดินเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน แม้ว่าหน่วยงานของรัฐจะสงวนการใช้ประโยชน์นั้นไว้เพื่อประโยชน์แผ่นดินอย่างไรก็ตามจะไปจำกัดตัดสิทธิของชุมชนที่มีอยู่เดิมไม่ได้ เป็นทรัพย์สินสิทธิเหนือสังหาริมทรัพย์ เป็นสิทธิเหนือทรัพย์สินของแผ่นดินในแง่กฎหมายมหาชน ดำรงเคียงคู่อยู่กับอำนาจของรัฐ ในการจัดสรร ใช้สอย หรือดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อเป็นเช่นนี้ต้องอธิบายต่อไปอีกว่า พ.ร.บ. ต่างๆ ไม่ลบล้าง ไม่ยกเว้น หรือจำกัดตัดสิทธิของชุมชนเลย แต่ชุมชนต้องไม่ใช่สิทธิเกินกว่าที่รัฐธรรมนูญให้ไว้ ถ้ามีการดำเนินชีวิตตามจารีตประเพณี เช่น เผาป่ามาก่อน ทำไร่เลื่อนลอยมาก่อน และพิสูจน์ได้ว่าไม่ได้กระทบกระเทือนต่อความสมดุลและยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติในระยะยาว เทียบได้กับสิทธิของชุมชนในการใช้สอยที่สงวนหวงห้าม เช่น เลี้ยงสัตว์ พลเมืองใช้ร่วมกัน ซึ่งอำนาจในการดูแลเป็นขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยถามความเห็นจากชุมชนที่อยู่โดยรอบ เป็นสิทธิที่ไม่ได้กีดกันสิทธิของคนอื่นๆ และควรให้สิทธิดีกว่าต่อชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม

การนิยามอย่างละเอียดเป็นหน้าที่ขององค์กรของรัฐและผู้ใช้กฎหมายทั้งปวง กำหนดว่าต้องมีลักษณะอย่างนี้เป็นอย่างน้อย ซึ่งนักกฎหมายต้องรวมเป็นเครือข่ายความรู้ที่ขยายความคิดนี้ออกไปให้ปรากฏรับรู้แก่สาธารณะ คนจำนวนมากเข้าใจว่าเมื่อได้โฉนดชุมชนแล้วจะได้กรรมสิทธิ์จริงๆ แล้วเป็นสิทธิทำกินที่จะตกทอดถึงชั่วลูกชั่วหลานได้ แต่ไม่อาจโอนเปลี่ยนมือได้เลย สงวนไว้เพื่อสาธารณประโยชน์ ซึ่งต้องทำให้ประชาชนเข้าใจว่าเรามีสิทธิใช้สอยถ้าไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และไม่ควรมีหวังว่าจะได้สิทธินั้นเป็นสิทธิส่วนตัว ซึ่งยังเป็นความเห็นที่มีข้อขัดแย้งอยู่

คมสัน โปธิ์คง ประเด็นของหลักการ คำว่าสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญสาเหตุที่ไม่มีคำว่า “กฎหมายบัญญัติ” เพราะเกิดจากคำพิพากษาจำนวนมากไม่ทำให้สิทธิประชาชน ซึ่งตีความว่าสิทธินั้นไม่ได้มีอยู่ดั้งเดิม เป็นสิทธิที่เกิดขึ้นใหม่โดยกระบวนการของฝ่ายนิติบัญญัติ แต่ในความเป็นจริงแล้วเป็นความหลงลืม จากเอกสารที่สรุปไว้จะเห็นว่า ที่จริงก่อนจะมีระบบกรรมสิทธิ์มีระบบการครอบครอง

และใช้ประโยชน์ที่ดินมาก่อน การมีระบบกรรมสิทธิ์ไม่ได้ไปเลิกระบบนั้น แต่การใช้และการตีความของนักกฎหมายในปัจจุบันทำให้เกิดประเด็นปัญหาและข้อโต้แย้งระหว่างประชาชนที่ใช้ประโยชน์ที่ดิน แต่สิทธินั้นไม่ใช่สิทธิตามหลักกรรมสิทธิ์ เป็นสิทธิในการใช้ประโยชน์ เพราะฉะนั้นเรื่องชุมชนไม่จำเป็นต้องบัญญัตินิยาม แต่ไปจำกัดรูปแบบตามรูปแบบทางกฎหมายเท่านั้น การกำหนดความหมายเป็นพิเศษก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง เพราะฉะนั้นการนิยามไม่ใช่การกำหนดความหมายในเชิงพจนานุกรม ในการตีความในแง่หลักการได้หลงลืมไป ๓ ข้อ คือ

ระบบชุมชนตามพื้นที่ที่มีอยู่ดั้งเดิม และระบบการครอบครองใช้ประโยชน์ที่มีอยู่ดั้งเดิมในที่ของรัฐ การครอบครองประโยชน์ในระบบต่างๆ นอกจากระบบกรรมสิทธิ์แล้วยังมีสิทธิในเรื่องอื่นด้วย ซึ่งต้องทำความเข้าใจกัน

ขยันต์ วรธนะภูติ ประการที่หนึ่ง จากการทำงานวิจัยเรื่องป่าชุมชนเป็นที่มาของมาตรา ๔๖ ในรัฐธรรมนูญปี ๒๕๔๐ คำว่าชุมชนดั้งเดิม ศ.เสนห์ จามริก เป็นคนให้ถ้อยคำนี้ ตอนนั้นไม่ได้เรียกร้องการมีสิทธิชุมชนหรือการใช้ประโยชน์ในการใช้ทรัพยากร ไม่ได้คิดถึงการครอบครองเป็นเจ้าของ เช่น กลุ่มปกากะญอ แนวคิดเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่เป็นเจ้าของไม่มีอยู่ แต่เป็นสิทธิที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน เป็นสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ไม่ได้คิดถึงนัยยะของการครอบครองเป็นเจ้าของ แต่เป็นสิทธิที่ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น รัฐนำกรรมสิทธิ์มาใช้จนเปียดขับคนเหล่านี้ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ วิธีคิดรัฐไทยมองเป็นส่วนๆ ยกตัวอย่างการเก็บรังนก กลายเป็นการประมุข รัฐอ้างสิทธิการเป็นเจ้าของทรัพยากรเพียงผู้เดียว แต่มาเลเซียให้ออกาสชนพื้นเมืองในบริเวณนั้นสามารถเก็บผลประโยชน์จากรังนกได้ แต่ละตระกูลรับผิดชอบเป็นรายปีหมุนเวียนไป ของไทยทรัพยากรเหล่านี้เป็นของรัฐเพื่อนำประโยชน์รังนกมาเป็นประโยชน์ของแผ่นดิน จะเห็นได้ว่า ความคิดเรื่องผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้อกับสิทธิชุมชนมีความขัดแย้งกัน

ประการที่สอง ความคิดที่โรงเรียนสอนกฎหมายอาจเป็นปัญหาส่วนหนึ่ง แต่มีปัญหาที่คาบเกี่ยวถึงการสอนวิชาอื่นๆ ด้วย เช่น วิชาป่าไม้ นำหลักสูตรจากเยอรมัน อังกฤษมาใช้ โดยไม่ได้คิดถึงความรู้พื้นบ้านของชาวบ้าน เพราะฉะนั้น

หลังรัฐธรรมนูญปี ๒๕๔๐ จึงมีการเสนอ พ.ร.บ.ป่าชุมชน โดยอาศัยแนวคิดสิทธิชุมชน ให้ชาวบ้านรวบรวมรายชื่อ ๕๐,๐๐๐ ชื่อ ซึ่งมีร่างหลายฉบับถูกตีตกไป ส่วนหนึ่งของอุปสรรคในการเสนอโดยประชาชน เพราะนักวิชาการป่าไม้ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดในการจัดการป่าไม้ของชุมชน และวิธีการใช้ประโยชน์จากการใช้ป่าของชาวบ้าน เช่น ทำไร่หมุนเวียน โดยเฉพาะหน่วยงานที่เป็นนักอนุรักษ์แบบสุดขั้วมองว่าถ้าชาวบ้านเป็นผู้รักษาป่า ชาติจะถูกทำลาย

ประการที่สาม มีอะไรบางอย่างที่สังคมไทยและนักวิชาการมองคนที่เป็นชาติพันธุ์ที่แตกต่างไป เช่น ไม่ไว้วางใจ หรือการมีวัฒนธรรมที่ต่างไป หรือแม้แต่คำเรียกขาน เช่น ชาวเล ชาวเขา สะท้อนวิถีคิดรัฐไทยที่มองคนเหล่านี้ว่าไม่มีวิถีชีวิตวัฒนธรรมเหมือนคนอื่น แล้วกลับไปสู่คำถามว่า เขาเหล่านั้นอพยพมาที่หลังหรือไม่ เพราะประวัติศาสตร์ไทยไม่เคยพูดถึงชาวเล ทั้งที่เขาอาศัยอยู่ในพื้นที่มาก่อน เป็นต้น ในรัฐธรรมนูญปี ๒๕๔๐ ไม่มีการพูดถึงกลุ่มชาติพันธุ์เลย ทำให้คนที่นำกฎหมายไปใช้มองคนเหล่านี้อีกแบบหนึ่ง และทำให้การอ้างสิทธิชุมชนเป็นไปได้ยาก เรื่องนี้กลับมาสู่แนวคิดที่ว่า รัฐไทยมองคนไทยด้วยสายตาแบบพหุวัฒนธรรมหรือไม่ หรือมองว่าวัฒนธรรมเดียว ภาษาเดียว ประวัติศาสตร์เดียว

ปัจจุบันกระทรวงวัฒนธรรมพยายามเสนอเขตพื้นที่วัฒนธรรมพิเศษ แต่ก็ยังเป็นเพียงแค่มติคณะรัฐมนตรี ไม่มีสถานภาพเป็นกฎหมาย ไม่มีความชัดเจน หน่วยงานต่างๆ ก็ไม่ให้การสนับสนุน แต่เริ่มมีการมองเห็นว่าประชาชนมีสิทธิในการใช้ภาษา การปฏิบัติวัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตที่หลากหลาย ซึ่งล้วนเกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชน

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ ยกตัวอย่างกรณีสามจังหวัดชายแดนใต้ ไม่ควรนำกฎหมายใหญ่ไปตัดสิทธิกรณีท้องถิ่นที่มีบริบทเฉพาะ ต้องให้เขาตัดสินใจกันเอง เพราะเขาใช้กลไกการรับรู้ร่วมกันในชุมชน เวลามีปัญหาใช้วิธีตกลงกัน หากมีคนข้างนอกเข้าไปแทรกมากขึ้นต่อไปอาจพูดคุยกันยากขึ้น จากการทำงานพบว่า ความเป็นชุมชนของแต่ละชุมชนมีความต่างกันมาก เมื่อพูดถึงสิทธิจะมีหลากหลายรูปแบบ บางจุดต้องมีการจัดการ จึงต้องมีสิทธิพิเศษสำหรับคนที่เข้าไปจัดการ เช่น การเก็บหาของป่า การใช้ที่ดินริมน้ำทุกคนต้องรับเงื่อนไขห้ามใช้ที่ดินริมน้ำ ที่อื่น

ใช้ได้ แต่มีสิทธิความจำเป็นก่อนหลัง แต่ระบบเหล่านี้พึ่งเพราะการประกาศป่าสงวนและอุทยาน ระยะหลังที่มีความขัดแย้งรุนแรงก็ใช้ระบบกรรมสิทธิ์เข้ามา เป็นส่วนหนึ่งของความล่มสลาย เพราะเป็นระบบการจัดการแบบปัจเจก หลักแบบนี้ต้องมีการอธิบายความ สิทธิชุมชนมีความหลากหลายมาก ไม่ใช่แค่ความรู้สึก ดังนั้น ต้องสร้างองค์ความรู้ที่ชัดเจนและทันสมัยมากขึ้น ที่ผ่านมาระดับรับมากในการทำงานปกป้องสิทธิของชุมชน ดังนั้นในช่วงเปลี่ยนผ่านต้องรวมกันเป็นทีมหากรณีศึกษาต่างๆ มาจัดเวทีแลกเปลี่ยนกันมากขึ้น

สุรพล ศุขอัศจรรย์สกุล อย่างน้อยเข้าใจตรงกันว่า สิทธิชุมชนไม่ได้เป็นสิ่งเดียวกับกรรมสิทธิ์ สิทธิชุมชนเป็นทรัพย์สินสิทธิตามรัฐธรรมนูญ ดังนั้นการที่ศาลชั้นต้นจะตัดสินว่าเป็นกรรมสิทธิ์หรือไม่เป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่การต่อสู้ให้เป็นสิทธิชุมชนเป็นอีกเรื่องหนึ่ง ถ้าประเด็นนี้อยู่ในฐานะทรัพย์สินสิทธิ มีสิทธิอยู่ในพื้นที่ มีสิทธิใช้ประโยชน์ แต่ไม่ได้กรรมสิทธิ์ ซึ่งเป็นตัวอย่างที่หยิบยกให้เห็นว่า สิทธิชุมชนคืออะไร เพื่อนำมาสู่การทำความร่วมมือกัน

มรว.อภิน รพีพัฒน์ จากข้อสังเกต ประการแรก หลายกรณี เช่น หนองกินเพล ไร่ไฉ่ เมื่อได้โฉนดแล้วแบ่งเป็นหลายแปลง มีคนถือครองโฉนดมาก หากมีการเพิกถอนโฉนดจะกระทบกับคนจำนวนมาก ศาลจึงกลัวว่าจะเป็นคดีที่ปั่นป่วนมาก ซึ่งปัญหาของราชการไทยมักจะทำให้ง่ายไว้ก่อน

ประการที่สอง ในเรื่องชุมชน ค่อนข้างเห็นด้วยกับอาจารย์อานันท์ กาญจนพันธุ์ว่าปัญหาจริงๆ เกี่ยวข้องกับระบบทุนนิยม ระบบทุนนิยมเมื่อเข้าสู่อังกฤษใหม่ๆ มีการปรับพื้นที่ ทำให้คนยากจนประสบปัญหา แต่สมาชิกรัฐสภาได้รับผลประโยชน์ ประเทศไทยสมัยที่รับทุนนิยมเข้าใหม่ๆ ก็ได้รับทุนนิยมเช่นนั้นมา ซึ่งน่ากลัวมาก มีความเกี่ยวข้องกับรัฐสภา และสมาชิกรัฐสภาการเมืองอย่างมาก ระบบศาลระบบกฎหมายที่นำมาจากตะวันตกกลายเป็นเครื่องมือของระบบทุนนิยม อย่างกรรมสิทธิ์เป็นหัวใจของระบบทุนนิยม แต่ชุมชนตรงข้ามกับทุนนิยม ชุมชนเกิดขึ้นมาเพื่อต่อต้านทุนนิยม ระบบนี้จึงพยายามทำลายชุมชนตลอดเวลา ชุมชนหลายแห่งที่เป็นชุมชนที่ทำขึ้นมาเพื่อต่อต้านการแย่งชิงทรัพยากรจากส่วนกลาง เช่น ชุมชนก้าวเส็ง เป็นชุมชนที่สามารถต่อสู้ได้ ต่อรองได้ แต่ปัจจุบันเมื่อคนใหม่ๆ เข้า

มาจำนวนมาก ความเป็นชุมชนลดน้อยลง เริ่มมีความหวั่นไหว และแต่ละคนเอาผลประโยชน์ปัจเจกเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งหลายชุมชนมีลักษณะเช่นนี้ จึงมีความเป็นห่วงเพราะชุมชนแตกไปเรื่อยๆ

ปัญหาของเราคือเราพยายามสร้างชุมชน สร้างเครือข่ายชุมชน เพราะคิดว่า หนึ่ง จะช่วยให้เราต่อต้านไม่ให้รัฐส่วนกลางแย่งชิงทรัพยากรของท้องถิ่น ทำให้ท้องถิ่นแข็งแรงขึ้นเป็นชุมชน สอง การมีชุมชน การมีเครือข่ายชุมชนที่แข็งแรงนำไปสู่การกระจายอำนาจที่แท้จริง จึงหวังให้มีการสร้างชุมชนมากๆ แต่ก็มีอุปสรรคมาก

กิตติศักดิ์ ปรกติ ข้อสรุปในเชิงระบบโครงสร้าง โครงสร้างที่เป็นอยู่เป็นโครงสร้างความขัดแย้งของการขยายตัวของโครงสร้างระบบทุนนิยม ต้องอาศัยระบบกรรมสิทธิ์เอกชนเป็นโครงสร้างพื้นฐาน กับโครงสร้างระบบเศรษฐกิจเชิงสังคมที่มุ่งให้ผู้คนหันมารับผิดชอบร่วมกันในการจัดสรรทรัพยากร จึงนำมาสู่การขัดแย้งกันและนำไปสู่ปัญหาการกระจายอำนาจการเมือง อำนาจการจัดสรรทรัพยากร เป็นการต่อสู้แย่งชิงทรัพยากรของกลุ่มคน เห็นได้ชัดจากตัวเลขของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ซึ่งเห็นว่าคนรวย ๒๐% ของประเทศเป็นเจ้าของทรัพย์สิน ๘๐% ของประเทศ ขณะที่คนจน ๒๐% เป็นเจ้าของทรัพย์สินเพียง ๑% ของทั้งประเทศและกำลังขยายตัวไปเรื่อยๆ สิทธิชุมชนที่มีขึ้นในรัฐธรรมนูญมุ่งแก้ปัญหาว่า ทำอย่างไร ๒๐% ที่เป็นเจ้าของ ๘๐% จะลดเหลือ ๖๐% ในขณะที่ ๒๐% ที่เป็นเจ้าของ ๑% จะค่อยๆ ขยายเพิ่มมากขึ้นได้ และทำให้ชนชั้นกลาง ๖๐% มีส่วนร่วมในการจัดสรรทรัพยากร แทนที่จะมุ่งเข้าไปเป็น ๒๐% นั้นที่มีฐานะร่ำรวยมากขึ้น โครงสร้างทางรัฐธรรมนูญจะต้องได้รับการปฏิบัติหรือขยายผลหรือก่อให้เกิดผลกระทบอย่างเป็นลูกโซ่โดยระบบกฎหมาย ผู้ประกอบวิชาชีพกฎหมาย รวมทั้งระบบการจัดการศึกษากฎหมาย องค์กรอื่นๆ ของรัฐ และหน่วยสังคมด้วย

ปัญหาคือความตระหนักในเรื่องนี้ยังไม่เพียงพอ หากความตระหนักขยายตัวเพิ่มขึ้น องค์กรความรู้จะขยายตัวตาม ในขณะที่องค์กรความรู้ขยายตัวตาม หรือตราบใดที่มีค่าพิพากษาและมีการวิพากษ์วิจารณ์ค่าพิพากษา จะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเชิงคุณค่า ซึ่งจะกระทบความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างด้วย ซึ่งการ

เปลี่ยนแปลงทัศนคติก็จะตามมา จะทำให้ไปสู่ความเปลี่ยนแปลงด้านความรู้และการแสวงหาทักษะในการทำให้ความรู้นั้นเป็นจริงขึ้นมาได้ สิ่งเหล่านี้ต้องไปด้วยกัน

การสัมมนาทางวิชาการฯ ในครั้งนี้มีการพูดถึงเรื่องสิทธิชุมชนแ่งตัวอย่างคดีและแง่โครงสร้างพร้อมๆ กัน ครอบคลุมปัญหาทั้งเชิงโครงสร้างและผลักดันให้โครงสร้างและแนวความคิด ตลอดจนถึงความรู้เกิดผลในทางปฏิบัติได้จริง แม้ยังต้องใช้เวลาเพราะเป็นการต่อสู้เชิงโครงสร้างขนาดใหญ่ แต่ก็มีเปลี่ยนแปลงซึ่งกระแสดความเปลี่ยนแปลงในกระแสพัฒนาการของโลกและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการตระหนักรู้ในการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยก็อาจเป็นสิ่งที่ช่วยทำให้เกิดแรงต้านโครงสร้างทุนนิยมแบบบดขยี้คนเล็กคนน้อยได้ชะลอลง ซึ่งอาจจะมีการกระจายสิทธิและการกระจายประโยชน์ในการจัดการทรัพยากรไปยังคนเบื้องล่างมากขึ้น

อีกประการหนึ่งที่พูดกันมาก คือ การจัดการความรู้ที่จะส่งผลต่อเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐและบุคลากรต่างๆ ของสังคม ซึ่งจำเป็นจะต้องเกิดขึ้นจึงจะทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติ ซึ่งต้องใช้เวลาเป็นธรรมดา

ดังนั้นถ้าเรามองเห็นทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสังคม มองเห็นทิศทางการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณค่าแม้จะยากลำบากแต่ก็เห็นทาง แม้ต้องใช้เวลาแต่ทางถูกสร้างขึ้นเรื่อยๆ ผู้ที่อยู่ในที่นี้จะเป็นผู้ร่วมสร้างทาง ซึ่งท่านอาจารย์อคิน ท่านอาจารย์ชยันต์ และหลายท่านได้บุกเบิกเส้นทางไว้แล้ว หลายท่านมีงานวิจัยเกี่ยวกับสิทธิชุมชนก็เป็นตัวอย่างอันดีที่จะนำความรู้มาสร้างเป็นเครือข่ายและพัฒนาต่อไป ซึ่งส่วนหนึ่งอาจเข้าพบหรือส่งข้อเสนองานวิจัยไปยังผู้เกี่ยวข้องเพื่อช่วยกันผลักดันต่อไป..

คมสัน โพธิ์คง ได้พูดคุยกับอาจารย์ชรรค์เพชร มีข้อเสนอว่า มหาวิทยาลัยมีคณะนิติศาสตร์ ที่สำคัญมีศูนย์ช่วยเหลือประชาชนทางกฎหมาย จึงเสนออาจารย์ชรรค์เพชรว่าพอจะรับเป็นเจ้าภาพได้หรือไม่ ในการนัดผู้ดูแลศูนย์ทั้งหลายมานั่งคุย หรือมูลนิธิชุมชนไทยจะรับเรื่องนี้ไว้ ถ้าสามารถประสานศูนย์เหล่านี้เข้ามาโดยเรามีวัตถุประสงค์ชัดเจนว่าเราจะสร้างความสัมพันธ์กับศูนย์ช่วยเหลือทางกฎหมาย

ของมหาวิทยาลัยให้มีความสำคัญ โดยอาจจัดประชุม ๒-๓ วัน ทำเป็นเทรนนิ่งสั้นๆ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและระบบเชื่อมที่ดี ก็จะเป็นประโยชน์ ซึ่งคุณหมอชัยเคยได้เตรียมเรื่องนี้เอาไว้เหมือนกัน

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ เรื่องนี้ในวงวิจัยก็เคยคุยกัน อ.กิตติศักดิ์ เคยพูดว่าต้องมีศูนย์หรือกลุ่มทนายอาสาที่จะช่วยเหลือให้คำแนะนำทางกฎหมาย โดยต้องมีในทุกชุมชน เพราะฉะนั้นถ้ามีใครรวบรวมคนที่ทำงานด้านนี้มาคุยกันสักทีว่าภาคประชาชนจะอย่างไร ภาครัฐจะให้การสนับสนุนอย่างไร แล้วสร้างให้เป็นระบบที่ทำงานเชื่อมโยงกันได้ ไม่ต้องทำงานซ้ำซ้อนกัน

ขรรค์เพชร ชายทวีป ก่อนหน้านี้ อ.คมสันบอกว่า ศูนย์นิติศาสตร์หรือคลินิกกฎหมายในมหาวิทยาลัยกำลังจะตาย ในความจริงสภาพก็ประมาณนั้น ขณะนี้ที่กำลังจะทำคือ จะทำให้เป็นรายวิชาด้วย มีบางมหาวิทยาลัยทำรายวิชาการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกแล้ว ในพื้นที่อุบลฯ ได้เคยจัดคุยกันหน่วยงานที่ช่วยประชาชนในระดับพื้นที่ แต่ยังไม่ได้ขยับต่อ แต่ว่าในระดับประเทศที่ อ.คมสันเสนอก็น่าสนใจ นอกจากจะมาคุยกันแล้ว คลินิกกฎหมายในมหาวิทยาลัยต้องมาถอดบทเรียนร่วมกันด้วย

คมสัน โพธิ์คง ผู้ตรวจการแผ่นดินพอจะรับเป็นเจ้าของประสานได้หรือไม่ เพราะจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ตรวจการแผ่นดินที่จะมีเครือข่ายมหาวิทยาลัยทั่วประเทศด้วย

ศักดิ์ณรงค์ มงคล เรื่องศูนย์นิติศาสตร์ เวลาพูดเรื่องการเคลื่อนไหวเช่นนี้ ภาคสังคมจะช่วยกันเอง เรามักจะพบว่าประสิทธิภาพทั้งหลายมักจะเกิดจากความคุ้นเคยและความสนใจเฉพาะตัว อาจารย์นอกศูนย์นิติศาสตร์อาจมีความสนใจและขับเคลื่อนเรื่องนี้ ซึ่งศูนย์นิติศาสตร์เป็นภาพทางการซึ่งจะได้มากที่สุด เพราะมีภาพทางการและสถาบันมาสนับสนุน แต่ต้องมองไปที่อาจารย์อื่นที่สนใจด้วย

ระนจักร เย็นบำรุง ที่ขอนแก่นมีกรณีพิพาทเรื่องที่ดินเยอะมาก ราษฎรพยายามมาพึ่งศูนย์นิติศาสตร์ แต่ศูนย์นี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วขึ้นอยู่กับผู้บริหาร ซึ่งในที่สุดศูนย์นี้ก็ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ แล้วจะช่วยเหลือราษฎรได้อย่างไร จึงคิดว่าศูนย์นิติศาสตร์เพียงอย่างเดียวคงไม่พอ ในมหาวิทยาลัยมีอาจารย์ด้าน

สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ที่อาจต้องเข้ามาผสมผสานกันในศูนยนี้ ซึ่งในภาคอีสานนอกจาก ม.อุบลฯ และ ม.ขอนแก่น แล้ว ยังมีอาจารย์หลายท่านสนใจและพร้อมที่จะช่วยเหลือ ซึ่งตัวชีวิตก็มีผล อย่างตอนนี้ ม.ขอนแก่นขาดมากในเรื่องโครงการที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสนับสนุนช่วยเหลือชุมชน ซึ่งไม่แน่ใจปัจจุบันยังมีศูนยนิติศาสตร์ใน มข. อยู่หรือไม่ แต่ถ้าเราเรือ่ฟื้นขึ้นมาจะมีความจำเป็นมาก เพราะเวลาที่ราษฎรหรือชุมชนมีปัญหาพิพาทที่ดินจำไม่สามารถพึ่งพิงใครได้ ก็จะมาที่ RDI เพราะมีประสบการณ์ทำงานกับท่านอาจารย์อคิน เรื่องสิทธิที่ดินของชุมชน... ที่อยู่ในเทศบาลนครขอนแก่น เป็นชุมชนเดียวที่ชนะกรณีพิพาทกับรัฐและได้สิทธิในการครอบครองที่ดินเมื่อปี ๒๕๕๑ ซึ่ง กบร. ได้อ้างอิงถึงงานวิจัยท่านอาจารย์อคินที่ทำไว้เมื่อปี ๒๕๔๑ ว่าราษฎรมาอยู่ตรงนี้ก่อนที่จะถูกประกาศเป็นที่สาธารณะจริง จนกระทั่งชนะคดีแต่ก็ต้องใช้เวลาต่อสู้ยาวนาน ดังนั้นจึงเห็นว่ามีคามจำเป็นที่จะต้องมีศูนยให้ความช่วยเหลือไม่ว่าจะอยู่ในชื่ออะไรก็ตามในเรื่องสิทธิชุมชนหรือกรณีพิพาทเรื่องที่ดิน และมหาวิทยาลัยก็คงจะพร้อมที่จะทำเรื่องนี้ เพราะเกี่ยวข้องระหว่างความสัมพันธ์ของนักวิชาการกับชุมชน

นิศานาด โยธาสุมุท หนึ่งในโครงการจัดการน้ำ ๓๕๐,๐๐๐ ล้าน มีบทเรียนที่น่าสนใจคือ การเคลื่อนไหวของภาคประชาชนที่เป็นความสำเร็จอย่างย่งมาตั้งแต่ปี ๒๕๕๔ ซึ่งในการทำงานของวิศวกรรมสถานฯ จะมีสื่อมวลชนให้ความสนใจจำนวนมาก เพราะฉะนั้นในการขับเคลื่อนเรื่องที่ดินและทรัพยากรที่เป็นสถาบันการศึกษาร่วม สื่อจะให้ความสนใจและเกาะติด อย่างกรณีราวไวยสามารถทำเป็นสารคดีหรือภาพยนตร์สักเรื่องได้เลย สอง ปัจจุบันอำนาจทุนและกลไกรัฐถูกครอบงำด้วยอำนาจทางการเมือง ซึ่งเข้าครอบงำการจัดการทรัพยากรรวมถึงเรื่องที่ดินด้วย สาม กระบวนการยุติธรรม ตอนที่ถูกตั้งข้อหาขังไม่ได้พิสูจน์ว่าทำผิดจริงหรือไม่ จะทำอย่างไรที่จะปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมในเรื่องนี้ได้

พลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง เรื่องศูนยช่วยเหลือทางกฎหมายเป็นเรื่องที่ดีที่มหาวิทยาลัยลงมาทำ แต่จากที่ผ่านมาก็มีมหาวิทยาลัยถูกซื้อด้วยอำนาจของเงิน จึงกังวลตรงนี้

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ เท่าที่สังเกตในหลายมหาวิทยาลัย ถ้าทำงานเชื่อมโยงกับภาคประชาชน อยู่กับความเป็นจริงก็จะไม่มีปัญหา แต่ถ้าทำงานอยู่แต่ข้างบนก็มักทำงานตามอำนาจเงิน นอกจากนี้ยังพบเห็นการฟอกเงินกับที่ดินจำนวนมาก

ก่อนที่จะทำงานวิจัยเราได้ยกทีมไปพบประธานศาลฎีกา และท่านได้ชวนตุลาการที่ดูแลเรื่องนี้มาด้วย ซึ่งท่านบอกว่าถ้าทำงานลักษณะอย่างนี้แล้วก็ขอให้สถาบันตุลาการได้ทำหน้าที่ตรงนี้ก็ทำให้นโยบายในระดับบนได้กระจาย เพราะในระดับพื้นที่ไม่เสถียร มีการเปลี่ยนบุคคลเปลี่ยนคณะ ซึ่งเป็นเรื่องแนวคิดนโยบายและวิธีพิจารณาที่ฝังรากลึกลงมานาน แต่เมื่อบริบทสังคมเปลี่ยน ข้อมูลใหม่ประเด็นใหม่เกิดขึ้น และมีวิธีการใหม่ๆ ในการเข้าถึงข้อมูลข้อเท็จจริงมากขึ้น จะเป็นไปได้หรือไม่ว่าหลังจากปรับข้อเสนอจากเวทีนี้แล้ว สถาบันวิจัยพีฯ จะจัดประชุม วึ่งอาจใช้ในวงสัมมนาที่มีอยู่แล้ว หรือจัดสัมมนาขึ้นมาเฉพาะก็ได้ และพวกเราไปนำเสนองานวิจัยชิ้นนี้ให้แก่บุคลากรในกระบวนการยุติธรรมที่เป็นฝ่ายนโยบายได้รับทราบ และช่วยในการสื่อสารสิ่งที่มีในงานวิจัยนี้ไปยังบุคลากรของกระบวนการยุติธรรมจะเป็นไปได้หรือไม่

วัฒนพร คชภูมิ มีความเป็นไปได้ เพราะคิดว่าสถาบันวิจัยพีฯ สามารถช่วยสะท้อนต่อประเด็นนี้ได้ แต่จะนำเสนออย่างไร เพราะต้องระวังในเรื่องการขึ้นศาล ในเรื่องการเผยแพร่งานวิจัย อาจต้องจัดเวทีให้ที่วิจัยนี้เข้าไปนำเสนอเผยแพร่ เข้าใจว่าแม้กระทั่งเลขาธิการคนปัจจุบัน ท่านภัทรศักดิ์ วรรณแสง ก็มีส่วนเข้ามารับทราบตั้งแต่แรก เพราะฉะนั้นในเชิงนโยบายคงต้องเรียนท่าน เพื่อให้ช่วยมองตรงนี้ และอาจมีเวทีด้วย ในเรื่องข้อเสนอเกี่ยวกับการรับฟังพยานหลักฐานหรือเรื่องอื่นๆ อาจเป็นเรื่องที่เสนอแนะเข้าไป ซึ่งสามารถทำได้

ศักดิ์ณรงค์ มงคล ในความเห็นส่วนตัวคิดว่างานวิจัยนี้มีประโยชน์มาก เป็นงานวิจัยที่มีกระบวนการศึกษาข้อเท็จจริง อยากรู้งานชิ้นนี้ส่งผลไปถึงการเปลี่ยนแปลงการทำงานของกระบวนการยุติธรรม แต่ก็คงยังไม่พอ น่าจะต่อยอดเพิ่มขึ้น เข้าใจว่าศาลท่านจะเป็นคนที่ใช้กฎหมายแข็ง คือ กฎหมาย แต่อย่างอื่นลำบากที่จะเอามาใช้โดยตรง จึงคิดถึงกฎหมายอ่อน เช่น ทฤษฎี ข้อเท็จจริงใน

สังคม จาริตประเพณี ข้อปฏิบัติในสังคม ที่กว้างขวางและประจักษ์จริง ที่ผ่านการวิจัยออกมา ยกระดับเป็นวิชาการสูงขึ้น งานชิ้นนี้คิดว่ามีรหัสบางตัวในนี้ที่ควรยกระดับขึ้นมาเป็นงานที่สะท้อนความเป็นจริงในสังคมนี้ที่เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม ทำซ้ำๆ มากๆ ซัดๆ ขึ้น อาจจะเป็นทฤษฎีขึ้นมาได้ในสังคมไทย อย่างน้อยที่สุดความจริงเกี่ยวกับการรับฟังพยานเอกสารมหาชนในสังคมไทย เป็นปัญหา มากเรื่องนี้ เขาบอกว่าเอกสารที่ดินเป็นเอกสารมหาชนให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าถูกต้องแท้จริง แต่หลักกฎหมายนี้จะใช้ได้ต่อเมื่อโฉนดฉบับนั้นต้องออกมาถูกต้อง กระบวนการที่ออกถูกต้องสะท้อนความเป็นจริงที่อยู่ข้างหลังได้ถูกต้องจึงจะรับฟังได้ แต่ศาลก็จะติดอยู่ที่ว่าเป็นโฉนดก็เชื่อตามนี้ แต่ออกมาอย่างไรไม่สนใจศาลที่มีความระแวงระวังมากก็อาจจะใส่ใจมากกว่านั้น ไปดูหลักฐานให้หน้าสีบมา ข้อเท็จจริงเรื่องการใช้เอกสารมหาชนในกระบวนการยุติธรรมเพื่อสะท้อนความจริง เอาข้อเท็จจริงจากกรณีศึกษาถอดรหัสออกมา เพราะปัญหาที่ดินแสดงพฤติกรรมมารับฟังของศาล แสดงพฤติกรรมการออกเอกสารมหาชนของกรมที่ดินของหน่วยงานรัฐ ถ้าเป็นอย่างนี้จะสะท้อนและทำให้ศาลหันมามอง ศาลจะต้องปรับตัว กรมที่ดินและหน่วยงานของรัฐจะต้องปรับตัว เพราะมีฐานทางวิชาการที่แน่น จึงน่าจะต่อยอดงานวิจัยให้แคบเข้า และเป็นงานวิชาการที่หนักแน่น ซึ่งจะส่งผลเยอะ

ขรรค์เพชร ชายทวีป ประเด็นเรื่องเอกสารมหาชนเป็นหลักในเรื่องการรับฟังพยานหลักฐาน แต่จะมีประเด็นเรื่องกฎหมายปกครองอยู่ด้วย คือ โฉนด เอกสารสิทธิ์ต่างๆ คือ การแสดงเจตนาของเจ้าหน้าที่ที่ออกมาเป็นคำสั่งทางปกครอง แม้จะไม่ชอบด้วยกฎหมายก็มีผลในทางกฎหมาย และจะมีผลต่อไปจนกว่าจะถูกยกเลิกหรือเพิกถอน และหน่วยงานอื่นของรัฐก็ต้องผูกพันกับสิ่งที่ออกมา เพราะไม่ใช่หน่วยงานโดยตรงที่จะไปตรวจสอบว่าออกมาชอบหรือไม่ แต่หน่วยงานที่ออกจะมีหน้าที่โดยตรงเขาก็ต้องออกมาและหน่วยงานอื่นของรัฐก็ต้องผูกพัน ถ้าเราเห็นว่ามิชอบก็อุทธรณ์เพื่อให้พิจารณาใหม่ทบทวนว่าออกมามีชอบ ไม่ใช่เฉพาะหน่วยงานรัฐที่ต้องผูกพัน แต่เอกชนก็ต้องผูกพันไปด้วย เพราะกฎหมายเป็นเช่นนั้น

พลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง ปัญหาที่คุยกันวันนี้ก็คือ การพิจารณาเอกสารมหาชน แต่สร้างความเดือดร้อนให้กับมหาชนอย่างมหาศาล ทำอย่างไรให้ศาลรู้ตรงกันว่า กติกานี้ต้องทบทวนกันใหม่หรือไม่ เพราะเห็นชัดๆ ว่าออกมาโดยมิชอบ ทำอย่างไรให้กระบวนการนี้ได้รับรู้และเอาไปพิจารณา ทำให้งานวิจัยนี้เป็นประโยชน์กับมหาชน

พ.ต.ท.ประจักษ์ วงศ์ศรีชาติ ประเด็นนี้เป็นประเด็นที่สำคัญ และทางฝ่ายที่ออกโดยมิชอบก็มักจะใช้เจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่กรมที่ดินไปเบิกความต่อศาล โดยใช้คำพูดว่าออกโดยกระบวนการและวิธีการที่ถูกต้อง จึงถอดรหัสออกมาว่าทำไมถึงให้การแบบนี้ ปรากฏว่าเขาไม่ได้พูดถึงที่มาว่าชอบหรือมิชอบ แต่ออกด้วยกระบวนการหรือวิธีการที่ถูกต้อง หมายความว่า ขั้นตอนในการออก เช่น ไปรังวัด ไปนำชี้ต่างๆ ถูกต้องหมดเลย ซึ่งคิดว่าถ้าไปเบิกความลักษณะนี้ จะยิ่งสร้างน้ำหนักให้เอกสารมหาชนฉบับนี้ อาจทำให้เข้าใจผิดได้ว่าเป็นเอกสารที่ออกมาชอบด้วยกฎหมาย

อีกเรื่องที่ยอยากนำเสนอในงานวิจัย คือ การเข้าถึงพยานหลักฐานและข้อมูลของภาครัฐ ในประเทศสเปนหน่วยงานราชการต่างๆ เวลาทำข้อมูลเสร็จแล้วจะโยกไปที่สาธารณะหมด ให้ประชาชนเข้าถึง และสามารถเข้ามาตรวจสอบได้หมด ว่ากระบวนการถูกต้องหรือไม่ ซึ่งเป็นเรื่องที่ดี ถ้าหน่วยงานที่มีฐานข้อมูลอยู่ ยังปกปิดกันอยู่ แล้วบอกว่าเป็นความลับ เป็นลิขสิทธิ์ของหน่วยงาน ทั้งที่ใช้ภาษีของประชาชน ถ้าเผยแพร่ข้อมูลเหล่านี้สู่สาธารณะให้ประชาชนเข้าถึงได้ จะสร้างความเป็นธรรมได้ โดยเฉพาะถ้าได้ภาพถ่ายทางอากาศมาให้ประชาชนวิเคราะห์ได้ จะสร้างความชัดเจนมากขึ้นว่า ประชาชนจะรู้สิทธิตัวเองและรัฐไม่สามารถละเมิดสิทธิประชาชนได้ เป็นเรื่องที่สำคัญและคลี่คลายปัญหาความไม่เป็นธรรมมากขึ้น

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ ตอนนี้ภาระการพิสูจน์ตกที่ประชาชนมาก ถ้าเราจะเสนอให้ภาระการพิสูจน์มีหน่วยอะไรสักอย่างมาตรวจสอบความถูกต้องของหลักฐานแทนที่จะให้เป็นภาระของจำเลย มีความเป็นไปได้ขนาดไหน และจะเป็นเครื่องมือของประชาชนได้หรือไม่

พ.ต.ท.ประจักษ์ วงศ์ศรีนิยม ต้องยอมรับว่าในเรื่องคดีที่ดิน เนื่องจากโรงเรียน นายร้อยเป็นสถาบันที่ผลิตพนักงานสอบสวนของประเทศขึ้นมาเป็นหลัก แต่ไม่ได้ศึกษาจริงจังเกี่ยวกับคดีที่ดิน เพราะมองเรื่องทางอาญามากกว่า แม้แต่ตัวเองที่จบโรงเรียนนายร้อยและทำงานมาเป็นสิบๆ ปี พอเจอคดีที่ดินยังลำบาก เพราะไม่รู้ขั้นตอนที่ดินกฎหมายเป็นอย่างไร ซ้ำซ้อนขนาดไหน ต้องใช้เวลาศึกษาอยู่หลายปี เพราะฉะนั้นถ้าจะพึ่งพนักงานสอบสวน เพราะในท้องที่มีอยู่ทั่วประเทศ ถ้าเราให้ความรู้พนักงานสอบสวนในการให้ความเป็นธรรม เช่น ภาพถ่ายทางอากาศ พนักงานสอบสวนสามารถเข้าถึงได้ และสามารถรวบรวมพยานหลักฐานช่วยชาวบ้านได้ ซึ่งเป็นตัวสำคัญ เพราะดีเอสไอคงไม่สามารถรับคดีทั้งประเทศได้ จะต้องกระจายความรู้ไปให้เจ้าหน้าที่ตำรวจที่มีอยู่ทั่วประเทศ

ธาวิณ อินทร์จ่านงค์ ปัญหาที่ศึกษาและทำวิจัยมา คงมาจากการบริหารงานของฝ่ายบริหาร คือ หน่วยงานทางปกครอง โดยเฉพาะที่เราพูดถึงเรื่องที่ดิน ที่บอกว่ามีการดำเนินงานโดยชอบ มีการรังวัดเป็นขั้นตอนที่ถูก แต่ถามว่าเอาที่ดินอะไรมาออก ซึ่งปัญหาอย่างนี้ที่มีการร้องเรียนมายังผู้ตรวจการแผ่นดิน ถือว่าหน่วยงานฝ่ายปกครองต่างๆ ทางผู้ตรวจการแผ่นดินได้เข้าไปไขข้อสงสัยในบางสิ่งบางอย่างที่ล่าช้า เป็นเรื่องที่อยู่ในอำนาจหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดิน ซึ่งจะเชื่อมโยงได้หรือไม่ ในกรณีที่มีงานวิจัยขึ้นมา มีอยู่มาตราของผู้ตรวจการแผ่นดินเกี่ยวกับการตรวจสอบศาลคือตรวจสอบการละเลยการปฏิบัติหน้าที่หรือปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ แต่มีตรงทำยกเว้นการพิจารณาพิพากษาอรรถคดี ซึ่งในมาตรานี้การทำงานของ ผู้ตรวจการแผ่นดินเกี่ยวกับศาลทุกประเภทว่าในคดีนี้อำนาจหน้าที่ของผู้ตรวจ นอกจากจะยกเว้นการพิพากษาอรรถคดีแล้วมีอะไรบ้างที่ผู้ตรวจการแผ่นดินจะตรวจสอบท่านได้ จะเป็นไปได้หรือไม่ที่งานวิจัยนี้จะมีการสัมมนาสรุปและนำความชัดเจนแต่ละเรื่องผ่านไปยังผู้ตรวจการแผ่นดินโดยใช้การร้องเรียนไปว่าปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว สุดท้ายมีการศึกษาวิจัยแล้วผลออกมาอย่างนี้ เราก็จะใช้ช่องทางที่มีอยู่ให้ตรวจสอบการละเลยหรือปฏิบัติหน้าที่มิชอบของศาล จะเป็นช่องทางหนึ่งที่จะไปถึงศาลหรือกระบวนการยุติธรรมได้

คมสัน โพธิ์คง การที่จะเสนอในระบบปกติคงยาก ในงานวิจัยสามารถนำเสนอมากกว่านั้นได้เพื่อประโยชน์ของประชาชน เห็นจุดที่เป็นปัญหา คือ หนึ่ง โครงสร้างของหน่วยงานที่ดูแลเกี่ยวกับทรัพยากรที่ดิน ซึ่งมีหลายหน่วยงาน สอง การออกโฉนดที่ดิน การเพิกถอน การจดทะเบียนสิทธิ รวมอยู่ที่เดียว ซึ่งที่ผ่านมาไม่เคยมีการเพิกถอนโดยใช้มาตรา ๖๑ และต่อมาคือการดำเนินคดีอาญาเกี่ยวกับที่ดินโดยเฉพาะกับชาวบ้านเป็นคดีอาญาสามัญ ซึ่งเป็นปัญหาความเชี่ยวชาญของเจ้าพนักงานที่ทำหน้าที่สืบสวนสอบสวน จึงเสนอว่า หน่วยงานที่องค์ประกอบครบถ้วน ทำทุกอย่างเบ็ดเสร็จเกี่ยวกับที่ดินอยู่ในองค์กรเดียวกันโดยการจัดองค์กรแบบนี้ นำพาไปสู่การคอร์รัปชันได้ง่าย จึงเสนอให้แยกหน่วยงานที่มีหน้าที่ดูแลทรัพยากรที่ดินตั้งแต่เรื่องการขึ้นทะเบียน การจดทะเบียนสิทธินิติกรรม และการวินิจฉัยปัญหาที่เกิดจากที่ดินทั้งหลาย ออกจากกันให้หมด โดยให้ทำภารกิจเพียงอย่างเดียว เช่น หน่วยงานที่ทำหน้าที่ในการออกโฉนดที่ดินกับรังวัดเป็นหน่วยเดียวกันได้ แต่จะจดทะเบียนสิทธินิติกรรมต้องเป็นอีกหน่วยหนึ่ง ส่วนการใช้อำนาจในการวินิจฉัยเพิกถอนที่ดินที่ออกโฉนดโดยมิชอบต้องแยกเป็นหน่วยเฉพาะและอาจต้องทำในรูปคณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญ เป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิด้านการวินิจฉัยทรัพยากรที่ดินโดยเฉพาะแทนการใช้อำนาจอธิบดีกรมที่ดินเพียงคนเดียว ซึ่งในหน่วยงานที่สามนี้จะรับเรื่องร้องเรียน ซึ่งจะลดคดีทั้งหลายที่ต้องมาพิสูจน์ตรงนี้ให้ตกอยู่ในหน่วยงานฝ่ายปกครอง และให้มีความเชี่ยวชาญเรื่องนี้โดยเฉพาะขึ้นมา

เรื่องต่อมาคดีที่เกี่ยวกับที่ดินซึ่งเป็นคดีอาญา ปัจจุบันดำเนินคดีโดยพนักงานสอบสวนคดีอาญาสามัญ คิดว่าจะต้องเป็นคดีในลักษณะพิเศษ หน่วยนี้ควรขึ้นอยู่กับหน่วยที่ดูแลคณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญด้านที่ดิน แต่การแก้ปัญหาเรื่องศาลเป็นเรื่องที่ยากมาก เมื่อไปถึงศาลแล้วพยานหลักฐานมีปัญหาทำให้ศาลพยายามยึดโยงด้วยความเชื่อมั่นของเอกสารมหาชน มากกว่าจะเชื่อพยานอื่น ดังนั้นต้องแก้ประมวลกฎหมายที่ดินให้มีการแยกส่วนการทำงาน

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ เรื่องที่ดินเป็นเรื่องที่แก้ยากมากแต่ก็เคยมีข้อเสนอว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่จะกระจายอำนาจจากรัฐมนตรี จากอธิบดี ให้ลงไปอยู่ในท้องถิ่น แทนที่จะแยกหน่วยงานให้ย่อยลงไป

คมสัน โพธิ์คง ประเด็นของท้องถิ่นจะทำได้อย่างเดียวคือเป็นผู้ดูแลในระบบธุรการของการจดทะเบียนสิทธินิติกรรม ห้ามให้ท้องถิ่นเป็นคนดำเนินการออกโฉนด ท้องถิ่นทำเพียงดูแลสำเนาโฉนดคู่ฉบับเท่านั้น รวมทั้งการจดทะเบียนการโอนการขาย ถ้าต้องรังวัดออกโฉนดต้องส่งหน่วยที่มีหน้าที่เฉพาะเพื่อตัดการมีผลประโยชน์ ต้องไม่ให้ช่างรังวัดเอกชนอยู่ภายใต้การกำกับของกรมที่ดิน และไม่ให้อยู่ภายใต้การดูแลของหน่วยงานที่จดทะเบียนสิทธินิติกรรมด้วย

อินทิรา วิทยสมบุรณ์ สรุปความเห็นของคนทำงานในพื้นที่ต่อการใช้ประโยชน์งานวิจัยพบว่า งานวิจัยใช้ประโยชน์ในทางเป็นเครื่องมือในการต่อสู้คดีชาวบ้านใช้เคลื่อนไหวจนเกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น กรณีชาวบ้านฟ้องศาลปกครอง โดยนำข้อมูลงานวิจัยมาใช้ในการบังคับคดี ตลอดจนช่วยทำให้ศาลทราบและเข้าใจในกระบวนการต่างๆ และเปิดโอกาสในการรับฟังชาวบ้าน เพราะมีเอกสารประกอบที่รับรองได้ เกิดการปรับเปลี่ยนทัศนคติของชาวบ้าน จากเดิมไม่กล้าต่อสู้เกิดความกล้าลุกขึ้นมาต่อสู้ ชาวบ้านมีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องสิทธิ เรื่องการละเมิดและกลอุบายต่างๆ ที่นายทุนใช้ รวมทั้งเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้าน ทำให้มีหน่วยงานลงไปตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม และเกิดการเผยแพร่ข้อมูล ที่สังคมให้ความสนใจมากขึ้น

อย่างไรก็ดียังมีปัญหาอุปสรรคหลายประการ เช่น นายความหรือนักวิชาการในศูนย์ ขาดความเข้าใจ ขาดความเชี่ยวชาญ ไม่เข้าใจในเรื่องภาษา และปัญหาทัศนคติทางลบของเจ้าหน้าที่รัฐต่อประชาชน และเห็นว่าการใช้ข้อมูลเชิงสังคม-มานุษยวิทยา เช่น ข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ ปุ่มหลังชุมชน สาแหรกตระกูล ฯลฯ มีความสำคัญในการทำข้อมูลต่อสู้คดี ต้องต่อสู้บนแนวทางสิทธิชุมชนเป็นหลัก ความเข้มแข็งของชุมชนและผู้นำมีส่วนสำคัญในการต่อสู้ การต่อสู้ในเรื่องกระบวนการยุติธรรม ต้องมีการทำงาน movement และการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมควบคู่ไปด้วย การต่อสู้คดี มีผลอย่างมากต่อจิตใจ กระบวนการเยียวยาระหว่างทางจำเป็นมาก